

A

PANNONHALMI APÁTSÁG

ALAPÍTÓ OKLEVELE.

IRTA

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

BUDAPEST, 1878.

KNOLL KÁROLY AKADEMIAI KÖNYVKERESKEDÉSE.

Az Akadémia épületében.

Qui de diplomatibus scribunt, sua e
diplomatibus sumunt.

CHRY. NOVÁK. Vindiciae. pag. 74.

Előszó.

Mielőtt fölvevett tárgyunk fejtegetésébe kezdenénk, tartozunk néhány felvilágosító szóval.

Oklevéltani dolgozataink oly csekély számmal vannak, hogy az író kénytelen mindenekelőtt álláspontját körvonalozni, a célt vázolni, melyet munkája által elérni óhajt. Sajnos, de úgy van, az oklevéltan művelése hazánkban eddig csak az oklevél-publicatiokig terjedt; az azonban, hogy valaki tisztán az oklevéltan kedvéért — értvén alatta azt a nagy tudományt, melyre a diplomatika franczia és német tudósok által újabb időben emeltetett — művelte volna ez ágat, hazánkban még mindez ideig elő nem fordúlt. Az oklevéltant eddig csak eszköznek, a történelem segédtudományának tekintettük, melynek hallgatása még történelmi tanári vizsgálatoknál sem kötelező; ideje, hogy lassanként kivívja nálunk is azt az állást, mely őt méltán megilleti, hogy többé ne tekintessék eszköznek, hanem célnak.

Igaz, hogy ettől még jó messze vagyunk. Az oklevelek publicatioja által megtettük ugyan a legelső lépést, mely egykor tán célhoz vezethet; újabb oklevél-kiadásaink — mondhatjuk — mintaszerűek (sajnos, hogy Fejér codexének és az Árpádkori új

okmánytárnak sok tekintetben hasznát nem vehetjük); de mindez csak egy lépés, melytől a cél még igen távol van. A második lépés lenne pontos regesták készítése, melyre eddig senki sem gondolt; és sajátságos, hogy e hiányunkat külföldi írók veszik legelsőben észre.¹⁾ Ki németországi oklevelekkel foglalkozott, az jól fogja tudni, mily nélkülözhetlenek minden kérdés fölmerülténél Böhmer, Stumpf, Sickel stb. regestái. Nincs úgyszólván diplomatikai kérdés, melynek megoldásánál első sorban ne azokhoz fordulnánk, ne azoktól kérnők az első útbaigazítást. Pontos kiadások, pontos regesták — csak ezek vezethetnek utóbb oklevéltani kérdések sikeres megoldásához. Igaz, hogy e munka rendkívüli fáradsággal, rendkívüli pénzáldozatokkal jár, ha az ember korának minden tekintetben megfelelőt óhajt létre hozni: azért ez ügy iniciatíváját oly tudományos egyesületnek, mint a magy. tud. Akadémia vagy a történelmi Társulat, kellene kezébe venni. Kellő buzdítás mellett azt hisszük, akadnának is olyanok, kik e roppant munka terhére vállalkozni főlvennék.

Okleveleink kiadásai egyre szaporodnak, nincsen tán esztendő, mely újabb kötetet ne csatolna a meg-lévőkhöz: ideje már, hogy e roppant anyagot használhatóvá, a külföld előtt hozzáférhetővé tegyük; s erre lennének első sorban a regesták hivatva. Jelen

¹⁾ Így pl. *Flegler*. „Nem kevésbé sürgető szükségnek tartom pontos regesták kidolgozását, mit eddig csak az erlélyi százok kísérlettek meg, a magyar íróknál azonban legkisebb nyomukat sem találtam.“ (Ford. *Iffj. Szinyei József*. 263. l.) Ugyanígy legújabbban *Krones*,

kérdésünk tárgyalásánál igaz nem éreztük a regesták hiányát; de ha valaki II. Endre vagy IV. Béla diplomatikáját óhajtaná megírni, regesták nélkül munkája kétszeres sőt háromszoros fáradságba kerülne.

A mi jelenleg fölvetett kérdésünket illeti, annak fontosságát azt hisszük fölösleges hosszasan bizonyíthatnunk.

Az oklevél, mely dolgozatunknak tárgya, legrégibb oklevelünk, s egyetlen, mely szent István oklevelei között eredetiben maradt reánk. Oklevelünk 1001-ben kelt, tehát kilencedfél századdal ez előtt, s régiségére nézve megelőzi a legrégibb dán-, cseh-, orosz- és lengyelországi okleveleket; s oly kiváltságokkal ruházta föl a pannonhalmi apátságot, minőket abban a korban csak a bencések törzsmostora a monte-cassinoi élvezett. E régiség s e kiváltságok csábúl szolgáltak arra, hogy oklevelünket — hozzá értők s nem értők egyaránt — hamisnak bélyegezzék; újabb időben pedig legnagyobb történetíróink (Szalay László, Szabó Károly, Horváth Mihály) példájára valóságos divattá lőn, okkal ok nélkül oklevelünket hamisnak hirosztelni.

Megvalljuk, ennyi tekintély után indulva, mielőtt mélyebben ereszkedtünk volna a kérdés vizsgálatába, hajlandók voltunk mi is az oklevél hitelességében kételkedni; de mennél mélyebben merültünk tárgyunkba, annál inkább meg kezdtünk az ellenkezőről győződni, s végre is azon eredményre jutánk, hogy ez oklevél sz. Istvánnak eredeti hiteles oklevele, s így valóban legrégibb oklevelünk.

Mily úton jutottunk e meggyőződésre, vagyis

mily módon osztottuk be tárgyunkat, olvasóink előjónak látjuk néhány szóval vázolni.

Dolgozatunkat három részre osztók; s e három részben tájékoztatót akartunk nyújtani minden kérdésről, mely oklevelünk felől felmerülhet.

Az I. Részben adtuk oklevelünk külsejének leírását, összes kiadásait, röviden jellemezve azokat átiratait, az oklevélnek szövegét *harminckilenc eltérő szöveggel* egybevetve s pontosan kijelölve a varian-sokat, végre azon emlékeket, melyek a legrégibb időktől kezdve sz. István okleveléről említést tesznek, s így tarthatatlanná teszik azon föltevést, hogy az csak később lőn az oklevelek közzé becsempészve.

A II. Részt egészen az oklevél fölött folyt harcok történetének szentelők; lehetőleg bőven adtuk a Mansi, Cornides, Benczúr által a mult század közepén s végén oklevelünk ellen támasztott kétségeket, valamint azon érveket, melyekkel az oklevél védői az ellenfél támadásait visszaverhetni hitték. Dolgozatunk e része tán kelleténél hosszabbra terjedt, de ismétljük, hogy oklevelünkről lehetőleg teljes képet óhajtottunk nyújtani, s egyúttal a jövő kutató előtt nélkülözhetővé tenni a mult századi 1000 nyomtatott lapnál többet kitevő vitairatok át-olvasását, mely sokkal több időbe kerül, és sokkal több fáradsággal, mintsem haszonnal jár. Könnyebbé teszi az áttekintést, hogy Benczúr minden egyes el-lenvetéséhez hozzácsatoltuk Batthyány, Gánoczi és Novák védelmét, s ezekre ismét Benczúrnak válaszát, s így olvasóinknak nem kell hat-hét helyen utána keresniök.

A harmadik rész végre az oklevél fölött folyt harc újabb állapotát vázolja, vagyis Horváth Mihály régibb ellenvetéseit, ezekre Podhradczky, Mátyás és Knauz védelmét, s végre a Horváth által legújabban támasztott ellenvetéseket, melyekre — ha úgy tetszik — szolgáljon dolgozatunk felelet gyanánt. Utolsó öt fejezetünket szántuk azon célra, hogy sz. István oklevelének egykorú oklevelekkel való tökéletes meg-egyezését kimutassuk, s az ellene felhozott kétségeket eloszlassuk; mennyiben sikerült ezt elérnünk, eldönteni másoknak lesz feladata. Ha azonban a diplomatica segítségével képesek lesziünk kimutatni, hogy az oklevelünk ellen felhozott ellenvetések a kritika előtt tarthatatlanok; ha sikerül kimutatnunk, hogy az egykorú okleveleknek tökéletesen megfelel s azokkal egy szintvonalon áll: azt hiszszük, ennyi eredmény elég arra, hogy oklevelünket hitelesnek tartsuk, melynek igaz voltát ezenfelül kilencedfél százados szokás szentesíti.

Végül kedves és elmulaszthatatlan kötelességünknek tartjuk, mélt. és főt. *Kruesz Krizosztom* pannonhalmi főapát urnak és főt. *Sztachovics Remig* ottani levéltárnok urnak páratlan készségök- és szíveségökért, melylyel sz. István oklevelének eredetijét s a pannonhalmi levéltár egyéb kincseit rendelkezésünkre bocsújták, a legőszintébb s a legnagyobb köszönetet mondanunk.

Bécs, 1878. évi május hó 26-án.

Fejérpataky László.

Tartalom.

I. RÉSZ.

	Lap
1. §. Az oklevél külseje	1
2. §. Az oklevél kiadásai	4
3. §. Királyi, pápai és káptalani átiratok	9
4. §. Az oklevél kritikai szövege	19
5. §. Megemlékezések szt. István okleveléről	31

II. RÉSZ.

6. §. Legelső támadások. Mansi. Cornides levelei	44
7. §. A nagy diplomaticai harc	55
8. §. Benczúr kétségei, felelet reájok	63
9. §. Benczúr kétségei. Folytatás	84
10. §. Nova dubia	107
11. §. Utóhangok	123

III. RÉSZ.

12. §. A harc újabb stadiuma	132
13. §. Szt. István oklevele általában	149
14. §. Invocatio, formula devotionis	163
15. §. Arenga, promulgatio	171
16. §. Contextus	183
17. §. Eschatocollum	209
Befejezés	220

I. RÉSZ.

I. §. Az oklevél külseje.

Ismeretes, hogy a pannonhalmi főapátság levéltára a magyar történelemnek mennyi kincsét rejti magában; évek és évek óta számosan iparkodtak az ott őrzött kincsek tárházát különböző szempontokból kimeríteni, az idő azonban, melyben ez megtörténik, még igen távol van; s ez legjellemzőbb a levéltár páratlan gazdagságára nézve. Minden kincs között van azonban egy, mely azoknak gyöngye, s melynek megpillantásánál lehetetlen az emberben kegyelettel párosult tiszteletnek föl nem ébrednie: s ez első királyunk, szent Istvánnak eredetiben reánk egyedül maradt oklevele, melylyel 1001-ik évben a Szent-Mártonról nevezett pannonhalmi apátságot alapította.

A közel kilenc század terhét s viszontagságait kiállott oklevél hitelessége mellett és ellene irt munkák egész kis irodalomná nőttek; s minthogy nekünk is célunk e vitás kérdésbe mélyebben bemerülni: azt hisszük helyén van, hogy mindennek előtt az oklevél külsejével ismerkedjünk meg.

Az oklevél legrégibb oklevelünk, s hozzá egyedüli, mely a szent király oklevelei közül reánk eredetiben maradt: ez az oka, hogy őrizetére minden időben különös gondot és figyelmet fordítottak. Korábbi leírások szerint az oklevelet ezüst thecában őrizték; ujabban az ezüst theca eltűnt ugyan, de azért nem kisebb kegyelettel őrzik azt napjainkban is, noha szent királyunk e megbecsülhetetlen ereklyéje a mostaninál díszesebb keretet is megérdemelne. Hová tűnt az ezüst theca — ki tudná megmondani? — Mondják, hogy mielőtt ez oklevél a szerzet feloszlatakor a magy. kir. udvari kamara levél-

tárába vándorolt volna, az ezüst theca még sértetlen állapotban volt meg; a szerzet visszaállításkor azonban az oklevél a jelenlegi keretben került vissza. Az oklevelet mai napság vörös-zöldre festett keretben üveg alatt őrzik; ezen keretet külön fa-szekrényben tartják; az egész pedig a főapátság egyéb drágaságaival egyetemben a főapát közvetlen felügyelete alatt áll. ¹⁾

Az oklevél, mint ilyen, egyike a legnagyobbaknak. Magassága 48.25 cm. szélessége 44.75 cm. Hártyája teljesen ép; csak az oklevél jobb alsó negyedének közepe táján van mintegy 7 cm.-nyi hasítás. Hogy az eredetileg fehér és hibátlan vastag bőrhártya a kilencedfél század terhe alatt igen megsűrült, s írása különösen a hajlásokban igen elhalványult, nagyon érthető; mindennek dacára azonban, tekintve régiségét, bámulatos jól van conserválva. Régentén kétségtelenül összehajtva őrizék az oklevelet; mit bizonyít a hosszában 2 rétből, szélességében pedig 3 rétből látható összehajtás nyoma. Az összehajtás vonalán, különösen pedig a sarkakon a hártya kissé kitöredezett, azonban igen csekély mértékben. ²⁾

Az írás mind végig gondos, sehol javítás vagy betoldás; s mind végig *egy kéz írása*. Tévednek mindazok, kik Koller, Batthyány után azt hirdették, hogy az oklevél utóírata valamivel fiatalabb, mert a két rész tintájának színe elütő. Ez határozottan tévedés. Az oklevél mindvégig egy tintával van írva s egy kéz írása.

Az oklevél bekezdő szavai a kor szokásaként hosszabbított írással (*scriptura longior*) írvák; ugyanezzel van írva a monogramma sora is. ³⁾ A többi betűk jobbra középnagyságú, egyforma szélességű, egyenes, zárt minusculák. A betűk

¹⁾ Az elkülönített elhelyezés dacára az oklevélnek levéltári signatúrája is van, s ez: Capsa 13. Littera A.

²⁾ Ez az oka, hogy Horvát István facsimiléjén az oklevél 21. sorában lévő *magnus* szó úgy tűnik föl, mintha benne javítás vagy rasura lenne; e szó azonban az összehajtás által képezett sarokban feküdván, lemásolása szalmapapiros segítségével egész pontosan nem eshetett meg.

³⁾ Ez írásnemet alább a 4. §-ban $\frac{\dagger}{\dagger}$ által jelöljük.

állása ingadozó, mi nem éppen gyakorlott kézre mutat. A szövegben itt-ott majusculák is előfordúlnak. Jellemzők azonban az *a* és *c* betűk, melyeknek utolsója abban a korban egészen szokásos, elseje azonban ritkább. Mindezekről azonban az illető helyeken bővebben lesz szó. ¹⁾

Az oklevél az alsó szélén egykorú tintával és kézzel egy *n* betű látszik. Hogy mit jelent, felette nehéz lenne eldönteni. Lehet a királyi cancellaria vagy tán az oklevél írójának jegye, talán régi levéltári signatura, ki dönthetné ezt el napjainkban?

Az oklevél pecsétje meglehetősen ép s megerősítése következő módon történt. Az oklevél alsó részében körülbelül az oklevél közepe táján a monogramma sorában van két párhuzamos hasítás; a balnak hosszúsága 2·5 cm. míg a jobb a pecsét súlya következtében 3 cm.-nyire nőtt. E két hasítékon keresztül egy 0·75 cm. széles igen vastag bőrszalag van húzva, melynek két szabad vége az oklevél hátára nyomott — onnan azonban idővel levált — viaszpecsét megerősítésére szolgál. A pecsét átmérője 8·30 cm. vastagsága 1·5 cm. súlya ennek következtében igen nagy; s ez okozta az imént említett hasítékok nagybodását, valamint a pecsétet tartó bőrhártya megnyúlását, mely alkalmat adott arra, hogy a pecsét avatatlank előtt függő pecsétnek tűnjék föl.

Az oklevél egyike a leghosszabbaknak. Összesen 28 sor írás, a pecsét és monogrammán kívül 2858 betű. Az oklevél e nagysága okozta, hogy hosszú ideig nem bírtuk annak hű hasonmását, s mindazoknak, kik annak külső jellegével megóhajtottak ismerkedni, a Novák által 1780-ban adott igen csekély és tökéletlen mutatvánnyal kellett megelégedniök. E szükség által indítatva, Koller József pécsi nagyprépost, kinek az oklevéllel szemben tanúsított eljárásáról lesz alkalmunk a II. Részben bővebben megemlékeznünk, már 1792-ik évben az egész szöveget rézbe óhajtá metszteni; s nem Koller

¹⁾ A betűk sajátosságait *Schönmann* bár röviden, de jellemzően írta le. Versuch eines vollst. Systems der allg. besonders deutschen Dipl. Hamb. 1802. II. 139—140. l. Második kiadása 1818. u. a. lapokon.

ren múlt, hogy a dologból semmi sem lett. Ő — miként ez Horvát István birtokában volt egy leveléből kitünik — kész is volt a rézmetsző által követelt 47 frt 38 krnyi díjat megfizetni, ha a magyar udvari kamara, melynek levéltára e kincsét akkoriban őrizte, Koller szándéka elé akadályokat nem gördített volna. ¹⁾ Dugába dőlt mások szándéka is. Míg végre Horvát István volt az első, a ki legyőzve minden akadályt, az oklevelet a Tudományos Gyűjtemény 1836-iki folyamában egész terjedelmében közrebocsátotta. ²⁾ Napjainkig is Horvát István facsimiléje az egyetlen, melyhez hozzá férhetünk; szerencse, hogy teljesen megbízható és pontos. ³⁾ Vannak még ezenkívül az oklevélnek negyed- és tizenketted-alakú miniature fényképei, melyeket legújabb időben a főapátság készíttetett, ezek azonban közkézen nem forognak.

Ha nem is történt újabb kísérlet az oklevélnek a kor igényeihez képest hű hasonmását adni, ennek soká késnie nem lehet ⁴⁾; annál örömdetesebb azonban az élénk mozgalom, mely az oklevél szövegének kiadása körül a legrégibb időtől a legújabbig történt.

2. §. Az oklevél kiadásai.

Nagy számmal találkozunk; az oklevél nem kevesebb mint 23 kiadásának eltérő szövegét látja az olvasó alább egymással összehasonlítva. Az eltérésekből aztán következtetést

---

¹⁾ Horvát István közlése szerint. Tud. Gyűjt. 1836. I.

²⁾ Még pedig egy mai napság is köztisztelőben álló tudósunk másolata szerint, ki túlbuzgóságában az eredeti oklevél egyes elhalványodott vonásait is felfrissíteni óhajtotta; innen van, hogy a legelső sorokban itt-ott javításokra, utánahúzásra akadunk.

³⁾ Természetesen csak azon határig, hol az emberi ügyesség megszűnik. Így pl. az oklevél hajlásaiban a másolónak lehetetlen volt a vonásokat pontosan követnie. Az r betű nyelvecskéje az eredetiben korán sincs oly élesen megtörve, mint a facsimilén stb.

⁴⁾ Mint értesültünk, *Sztachovics Remig*, a panonhalmi főapátság tudós levéltárnoka az ottani levéltár legbecsesebb darabjait fényvéseti hasonmásokban szándékozik kiadni.

lehet vonnia a kiadók lelkismeretességére, hogy tudósaink hazánk e legrégibb oklevelével szemben is mily könnyelműen jártak el.

Nem hiszolgunk magunknak azzal, mintha e számmal az oklevél összes kiadásait jeleztük volna; mert lehet még elszórva egy-két kiadása, melyekre nem akadtunk. ¹⁾ Ez összeállításnak egyedüli célja, hogy az olvasónak tájékozódul szolgáljon, hol keresse az egyes kiadásokat, mert alább ezeket csak a kiadó nevének kezdőbetűivel jelezzük.

A korrendet megtartva, az olvasó a 4. fejezetben a következő kiadások eltérő szövegét találja meg:

Sambucus (Zsámboki) kiadása, a Bonfini 1581. évi frankfurti kiadásához mellékelt »Regum Hungariae et aliorum decreta« között 11—12. l. Hihetőleg eredetiből adja ki az oklevelet, mert kiadásában oly hibák fordulnak elő, melyek csak hibás olvasásra engednek következtetést vonni. Így például *que* helyett *quod*, *securiter* h. *secum* stb. (Idézve: *Samb.*)

2. *Inchoffer*. *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Róma. 1644. I. 269—270. Zsámboki kiadását szószerint átveszi. Hibáztatja mindazokat, kik az oklevél keltét 1001-re teszik; mert szerinte a XV-ik indictio és sz. István második uralkodási éve nem 1001., hanem 1002-ik évnek felel meg; ennek következtében azután az oklevél keltének évét kész 1002-re kijavítani. (Idézve: *Inch.*)

3. *Raynald*. *Annales ecclesiastici ab anno MCXCVIII. ubi desinit cardinalis Baronius*. Edit. *Mansi*. Lucca. 1747. II. 62—63. l. (Az Ann. eccl. mult századi kiadásának XXI-ik kötete.) Az 1232. évnél közli sz. István oklevelét IX. Gergely pápa átiratában, a vaticáni levéltárban őrzött pápai regestákból, azonban nem teljesen. (Idézve: *Ray.*)

4. *Desericius* (Dezsericzky). *De initiis ac maioribus Hungarorum*. 1760. V. 100—103. l. Az akkori pannonhalmi fő-

---

¹⁾ Így pl. Prayé, ki Fejér szerint az oklevelet »ex autographo« adta ki.

apáttól, Sajgóótól kapott másolatot használja, azonban ő sem adja az oklevelet teljesen. (Idézve: *Des.*)

5. *Piter*. Thesaurus absconditus in agro seu monasterio Brzewnoviensis. Brünn, 1762. 159—160. l. A sz. Gunther életét tartalmazó munkához a 156. lapon következő toldalék járul: »Dissertationes de quibusdam monasteriis ordinis S. B. in regno Hungariae sub S. Stephano rege S. Guntheri cognato eius monitis erectis, ante heremis.« E helyen közli a sz. mártoni, szalayári, bakonybéli apátságok alapító leveleit, még pedig az elsőt »ex authentico Poseniensi.« (Idézve: *Pit.*)

6. *Kollár*. Historia diplomatica iuris patronatus. Bécs, 1762. 70—72. l. Az oklevelet Raynald kiadásából közli, végén azonban igen megcsonkítva. (Idézve: *Kollár.*)

7. *Stilting*. Vita sancti Stephani. Kassa, 1767. kiadás 122. s. köv. l. Hasonlóképp Raynaldból veszi át az oklevelet, s szintén csonkán közli. (Idézve: *Stilt.*)

8. *Katona*. Historia critica regum. Pest, 1779. I. 94—97. l. Az oklevelet eredetiből adja, s erre a következő ok birtára: »Nos ipsum autographum . . . nuper inspeximus, illudque nonnihil ab apographis, hactenus vulgatis, variare comperimus. Operae pretium igitur esse duximus, ut illud primi secundum autographum, servatis etiam orthographicis erroribus, in lucem emittamus.« (93—94. l.) Katona kiadása, noha jobb a megelőzőknél, még sem ment a hibáktól. (Idézve: *Kat.*)

9. (*Benczúr*). Schreiben an einen Freund. Bécs, 1779. 12—16. l. Benczúr az oklevél hitelességének heves megtámadója az oklevél eredetijét, saját állítása szerint is, soha sem látta; s így azt jelen iratában, melylyel az oklevél fölött folyt bellum diplomaticumot megnyitotta, Dezsericzky hibás kiadása után nyomatta le. (Idézve: *Bencz. I.*)

10. *Novák Chrysostom*. Vindiciae diplomatis, quo S. Stephanus . . . monasterium S. Martini . . . fundaverat. Buda. 1780. 6—9. l. Az oklevelet eredetijéből adja ki. (Idézve: *Nov.*)

11. (*Benczúr*). Libelli quibus Anonymus . . . defenditur. Bécs, 1780. 7—16. l. Katona kiadása után indulva, közli az oklevél szövegét; kritikai szöveget iparkodik adni, mert jelzi

az eltéréseket, melyek az 1213. (II. Endre), 1232. (IX. Ger-
gely) és 1691-iki (I. Lipót) átiratokban, és a Dezsericzky ál-
tal Sajgó másolata után eszközölt kiadásban találhatók. Ben-
czúr megjegyzései azonban a legcsekélyebb diplomatikai tudomá-
nyról tanuskodnak; ő még azt is eltérésnek veszi, ha pl.
egyik átiratban egy szó nagy kezdőbetűvel jő elő, s a másik-
ban kicsinynyel, vagy ha egyik az évszámot szavakkal is ki-
írja, míg a másik csak számokkal stb. Sajgó és Katona cse-
kélységekben eltérő leiratát arra használja, hogy azt hirdesse,
míszerint az apátságban több hamisítványt őriznek sz. István
eredetije gyanánt; mert ismételve jól megjegyzendő, hogy
Benczúr az eredetit soha sem látta. Általában megjegyzései
néha oly naivok, hogy mosolyra gerjesztenek a tudományosság
akkori állapota fölött. (Idézve: *Bencz. II.*)

12. *Koller.* Historia episcopatus Quinqueecclesiarum.
Pozsony, 1782. I. 361—380. Az oklevél eredetijét adja, de
kiadása azért meg nem bízható. (Idézve: *Koller.*)

13. *Gruber.* Lehrsystem einer allgemeinen Diplomatik.
Bécs, 1783. II. Rész. 340—343. l. A diploma fölött folyt harc
bő ismertetését vázolván, annak szövegét is adja Novák ki-
adása szerint. (Idézve: *Grub.*)

14. *Batthyány Ignác.* Leges ecclesiasticae regni Hun-
gariae. 1785. I. 366—370. l. Fejér szerint Batthyány az ok-
levelet eredetiből közli, véleményünk szerint azonban a szö-
veget Dezsericzky és Katona kiadásaiából compilálta össze.
(Idézve: *Batthy.*)

15. *Furhoffer* Monasteriologia regni Hungariae. Vesz-
prém. 1803. I. 17—19. l. Az oklevelet eredetiből közli. (Idézve:
Furh.)

16. *Fejér.* Codex diplomaticus. Buda, 1829. I. 280—282.
l. Fejér Novák után adja az oklevelet, noha tőle elvártuk
volna, hogy hazánk legrégibb oklevelét eredetiből adja ki.
(Idézve: *Fej.*)

17. *Horvát István* a Tudományos Gyűjt. 1836. folyama
I. füzetében hosszú értekezést irt sz. István okleveléről, ki-
adva annak még mai napig is legpontosabb szövegét (98—

100. l.) az oklevél eredetijéből. Minden mély tudománya mellett azonban egy-két hiba becsúszott a szövegbe, mint ezt alább látni fogjuk. (Idézve : *Horv. I.*)

18. *Hegedüs József.* A pannonhegyi papi tized Somogyban. N.-Kanizsa, 1854. 6—8. l. Nem teszi ugyan ki, melyik kiadásból közli az oklevelet, de kétségtelen, hogy Sambucusnak közel háromszáz évvel ezelőtt megjelent végtelen hibás kiadását használta. Ime, három század mulva ismét visszatérünk ahhoz, mely akkor is rossz volt; pedig Hegedüs kényelmesen használhatta volna Horvát István correct kiadását. (Idézve : *Heg.*)

19. *Czinár.* Damiani Fuxhoffer Monasteriologia regni Hung. Pest. 1858. I. 32—34. l. Az oklevelet Fuxhoffer nyomán, azonban az eredetivel összehasonlítva közli; mindennek dacára azonban kiadása a hibátlanságtól igen távol áll. (Idézve : *Czin.*)

20. *Török.* Magyarország primása. Pest, 1859. II. Rész. 4—5. l. Nem mondja meg, honnan veszi az oklevelet, azonban a kiadás számos hibáiból kétségtelen, hogy a Batthyány által adott szöveget használta. (Idézve : *Tör.*)

21. *Theiner.* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Róma. 1859. I. 101—102. l. IX. Gergely pápa 1232-iki átiratát közli a pápai regestákból. Forrása tehát ugyanaz, a mi Raynaldé. (Idézve : *Thein.*)

22. *Podhradczky.* A pannonhalmi apátság alapító levelét nem készítették az ottani szerzetes férfiak. Buda, 1868. 10—14. l. A kiadásban híven követi Horvát István jeles kiadását, s így szövege csaknem hibátlan. (Idézve : *Podhr.*)

23. *Vaszary Kolos* kiadása a Fehér Ipoly által szerkesztett »Győr megye és város egyetemes leírása«-ban (Bpest. 1874.) 582—583. l. E kiadás legnagyobb valószínűséggel Fejért követi. (Idézve : *Vasz.*)

E 23 kiadás értékére nézve iparkodtunk rövid jellemzést nyújtani. Összegezve a mondottakat, constatálhatjuk, hogy az oklevélnek eddig Horvát István adta legjobb lenyomatát,

melyet aztán megközelít a Podhradczy által Horvát István után adott szöveg. A huszonhárom kiadás közül csakis e kétben lehet megbíznunk.

Nem hiányzik e fontos oklevélnek magyar fordításai sem. *Hegedűsét* (i. m. 9—11. l.) *Jászayét* (A magyar nemz. napjai az arany bulláig. Pest, 1855. 235—237. l.) és a *Podhraczky-félét* (i. m. 20—24. l.), mint kevésbé sikerülteket, egyszerűen megemlítve, csak a *Horváth Mihály* által legújabbán adott ²⁾ kitűnő magyar fordításra utalunk, mely az eredeti nehezen érthető helyeit bámulatos ügyességgel adja vissza.

3. §. Királyi, pápai és káptalani átiratok.

Sz. István királynak szóban forgó oklevele minden időben sarkköve volt a pannonhalmi apátság összes kiváltságainak, kútfeje minden szabadalmainak, alapja kiterjedt jószágainak. Innen van, hogy őrizetére oly kiváló gondot fordítottak, hogy az apátság birtokaiért, jövedelmeiért folyt pörökben, eshetőségektől félve, nem az oklevél eredetijét, hanem jobbára annak hitelesített másolatát mutatták fel; s ily átírat mindig az eredeti oklevél bizonyító erejével bírt, mert az átíró legtöbb esetben saját szemével látta a sz. király eredetijét, s az eredetiből készítette el annak másolatát. Így tett például III. Ince pápa, a középkor e legnagyobb oklevél ismerője, ki nem híven II. Endre király átíratának, sz. István oklevelének eredetijét magához kívánta, s csak miután annak hitelességéről minden oldalról meggyőződött, akkor írta azt át, s erősítette meg pápai hatalmával a bent foglaltakat.

A számtalan pör, mely az apátság birtokai és jogai — jelesen pedig a somogyi tizedek — felett folyt, számtalanszor követelte a sz. István oklevelére való hivatkozást. Igen természetes tehát, hogy az ellenfél sem követelte sz. István ok-

²⁾ *Horváth M.* A kereszténység első százada Magyarországon. Bpest. 1878. 192—195. l.

levelének in specie felmutatását, hanem megelégedett annak hitelesített másolatával; annival is inkább, mert maga a pusztá tény, hogy t. i. az apátság sz. István alapító levelét eredetiben bírja, általánosan ismeretes volt.

Sz. István oklevelének legrégibb átiratát II. Endrétől birjuk 1213-ból. ¹⁾ Hogy mi bírta Endrét arra, hogy ez oklevelet átirja, arról felvilágosít az oklevél arengája: *Privilegia regum felicis memoriae tanto efficacius in iure suo intemerata conservari, nec non et regia auctoritate renovari, ne ingrata vetustate temporum vel calumpniosa cavillatione depereant, digne promerentur, quanto misericordia ab eis erogata deo indefesse servantibus ex ipso rerum argumento evidenter esse edocentur . . . Unde quia beatus rex Stephanus illam ecclesiam speciali praerogativa dilectionis in omnibus amplexus est, tantae praerogatiavae, quam ex longa antiquitate possidet, derogare minime in aliquo volentes, sed ut ius exigit eundem . . . integro affectu specialiter diligimus ampliare satagentes sibi, quicquid est in authentico beati regis, ac recidendum quamlibet calumpniam in posterum perpetuo confirmamus.* ²⁾ (Következik sz. István oklevele.) II. Endre ezen átirata annyiban érdekes, hogy sz. István oklevelét nemcsak átirja, hanem azt úgyszólván lerajzolja. Visszaadja — még pedig elég hiven — a chrismont, a scriptura longiort s a monogramját. Már ezen egy körülmény is teljesen elegendő arra, hogy Benczúr állítását, hogy t. i. jelen oklevél Zsigmond király korában keletkezett, teljesen nevetségessé tegye.

II. Endre átiratához korra nézve legközelebb áll III. Ince pápáé. Maga azon körülmény, hogy a középkor e legnagyobb oklevél ismerője beható vizsgálat után kész volt sz. István oklevelét hitelesnek elismerni, még napjainkig is ha-

¹⁾ *Nóvák* a Vindiciák-ban szintén adta röviden a transsumptumok összefüggését. (9. s köv. II.) Előadása azonban igen zavaros.

²⁾ Mindedig *kiadatlan*. II. Endre jelen átirata a pannon. apátság ltárában két példányban van meg; megvan az eredeti (Capsa 34. littera G.) és annak egykorú másolata (C. 27. l. Dd.) Az előbbit ekkép jelöljük: 1213 a, az utóbbit pedig: 1213 b.

talmas érv az oklevél hitelessége mellett. Ince korántsem felületes vizsgálat, vagy jóhiszeműség által elkapatva, nyilvánítja hitelesnek sz. István oklevelét, hanem azt a legbehatóbb vizsgálat tárgyává teszi. Nem hisz az Endre által hozzá küldött királyi átiratnak.¹⁾ Csak akkor írja át az oklevelet, mikor annak eredetijét felmutatták. Pápaságának 18-ik évében végre elkészíti a kért átiratot.²⁾ Jellemző — és felette érdekes a pápa bullájának elbeszélése (narratio), melyet is ez okból szó szerint ide ígatunk: »Cum inter vos et venerabilem fratrem nostrum . . . Vesprimiensem episcopum super decimis comitatus Somugiensis et rebus aliis longa coram nobis controversia verteretur, vos ad iuris vestri defensionem privilegium sancti regis Stephani produxistis, quod idem *episcopus multis modis visus est improbare*, sed vobis e contrario diversis rationibus resistentibus, ipse tandem in sua intentione defecit. *Ne igitur ipsi privilegio ulterius possit opponi vitium falsitatis illud, quod contradicto iudicio comperimus esse verum*, de verbo ad verbum praesenti paginae iussimus annotari. Cuius tenor talis est. (Köv. sz. Istv. oklevele.) A pápa e szavai tanúsítják, hogy már hetedfél századdal ezelőtt sem hiányoztak olyanok, kik készek voltak sz. István oklevelére a hamisság bélyegét ütni, mert annak egyes kitételeivel nem barátkoztak meg. Ince ítéletében azonban az ellenfél kényszerült megnyugodni.

III. Ince átiratának eredetijét nem birjuk, hanem igen két egy- vagy legalább közelkorú másolatát. Az egyik Ince pápa egy másik bullájával³⁾ egyetemben egy pergamen lapon

¹⁾ II. Endre ez átiratát nem birjuk. III. Ince e tárgyról V. non. Mart. pont. ann. XV. kelt bullájában ekkép szól: »*objectiones contra Paschalis papae et regis Stephani privilegia propositas invalidas esse decrevimus, si authenticum praedicti regis tale repertum fuerit, quale nobis rescriptum sub bulla (II. Endre t. i. arany bulla alatt küldte fel az átiratot) charissimi in Christo filii nostri Ungarorum regis extitit praesentatum.*«

²⁾ Ezen évnek az 1215. esztendő felel meg.

³⁾ L. e bullát *Novák*-nál, Vindiciae. 18. l.

maradt reánk egykorú kézzel írva; a másikat a pannonhalmi levéltár unicuma, az ugynevezett *Liber ruber*, e XIII. század negyedik évtizedéből származó chartularium tartotta fön.¹⁾ Ince átirata a chrismont és a monogrammat egészen mellőzi.

A tizenharmadik század első fele az apátságra nézve igen viharos volt; egymást érték a pörök, megtámadások, melyek az apátság birtokai és jogai ellen valának intézve. Nem csuda tehát, ha a mondott időben a pápai és királyi átiratok egymást érik. Így II. Endre 1225-ben átirja III. Incének imént említett bulláját s ezzel sz. István oklevelét is; s átiratát a következő szavakkal fejezi be: »Verum tamen nos Andreas Hungarorum rex universorum notitiae clarescere volumus, quod cum privilegium S. Martini coram Domino Apostolico cum sua bulla sit confirmatum, nec cum opus sit ipsum privilegium ubicunque possit periculo deferri, propter hoc tenorem sui privilegii transcribi praecipientes in testimonium futurae cavillationis et dolositatis, quae succedente tempore emergere posset, praesentem paginam sigillo duplici fecimus roborari, et deinceps tenori praesentis paginae maior fides possit adhiberi.« II. Endre ez átiratát eredetiben nem birjuk; róla csakis a győri káptalanak alább idézendő 1396-iki átirata folytán van tudomásunk.

II. Endrének nemsokára, tán még ugyanazon évben, újra alkalma nyílt sz. István oklevelének átirására. Ez átirat egy érdekes körülménnyel függ össze, melyről lehetetlen bővebben meg nem emlékeznünk. A pannonhalmi apátság temploma az idő tájt leégett; az újonnan fölépült templom felszentelése 1225-ben történt, s Uriás ottani apát sz. István királytól nyert jogánál fogva nem a megyés püspököt, hanem Briccius váci püspököt hívta meg a templom felszentelésének ünnepére. A szertartásnál az apát meghívására a király is megjelent. Az ügy vitára került; a megyés püspök nem akarta oly könnyen feladni a felszentelés jogát, az apát ellenben sz. István oklevelére hivatkozott, mely

¹⁾ Az előbbi másolat C. 30. l. A. Az utóbbi Lib. rub. cap. LIII. 69—71. levél Az első alább ekkép idézve: 1215. más.; a második: 1215. l. r.

világosan mondja, hogy hasonló felszentelésekre az apát azt a püspököt hívhatja meg, a kit óhajt; a püspök nem engedett; s így végre Endre kénytelen volt az ügyet a pápa elé terjeszteni. Adjuk át azonban a szót Endre arany bullájának, ki ez eseményt a pápának következőkép írja le: »Abbas iam dictus (t. i. Urias) . . . coram domino legato (Accontio) tria privilegia sua, primum S. regis Stephani, et alia duo praedecessorum vestrorum, scilicet Clementis et Innocentii, in quibus iura, et libertates ecclesiae suae continebantur, fecit publicari, ne propter ignorantiam diocesanus episcopus crederet sibi fieri iniuriam. In quibus privilegiis continebatur, quod oleum et chrisma, et consecrationes altarium seu basilicarum a quocunque malient episcopo reciperet. Episcopus autem diocesanus nihilominus se opposuit, et allegavit pro se ius commune, et iniuriam sibi fieri in eo, quod non deberet fieri consecratio per alium, nisi per ipsum. Abbas ex adverso respondit, hoc non esse verum, nec cessavit uti iure suo, dicens quod iuris executio nemini facit iniuriam, et per supradictum episcopum Briccium Vaciensem, et Iacobum Nitriensem et episcopum Senensem ecclesiam suam fecit consecrari. Et quia privilegia iamdicta ad praesentiam vestrae Sanctitatis debebant propter hoc et propter alias causas deferri, timens propter distantiam et periculum viarum amissionem privilegiorum, tenorem eorundem de verbo ad verbum transcriptum sub aurea bulla mea et sigillis supradictorum trium episcoporum roboratum, ad maiorem fidem vobis faciendam, ad vos destinavi, quorum tenor talis est: (Következnek: sz István oklevele III. Ince pápa átíratában, III. Kelemen és III. Ince bullái.)

III. Endre átíratának eredetijét nem birjuk; csak egykorú másolatát vagy fogalmazványát,¹⁾ melyen az évszám

¹⁾ Pann. házi ltár. C. 31. I. G. Ezen eset, hogy t. i. II. Endre jelen oklevelének talán fogalmazványát birjuk ez átíratban, (mit erősít az is, hogy az évszám, továbbá a tanúk nevei hiányzanak) azt gyaníttatja velünk, hogy pannonhalmi oklevelek fogalmazványai nem a kir. cancellariában, hanem Pannonhalmán készültek, s így hasonló eset forog fenn, minő pl. Németországon a S. Galleni régibb okleveleknél áll, hogy t. i.

hiányzik. Az átiratnak azonban kevéssel a templom 1225-ben történt fölszentelése után kellett kelnie. Ez átiraton úgy a *chrismon*, mint a monogramma hiányzik.

II. Endre fölterjesztése után azt hiszszük kétségtelen, hogy a pápa, III. Honorius, újra átirta sz. István oklevelét, noha ennek a pannonhalmi házi levéltárban semmi nyoma. Wenzel valóban közli is a Széchényi Ferencz-féle kéziratgyűjteményből III. Honorius 1226. évi bullájának töredékét, melyben e pápa az elébb említett három bullát — s ezzel sz. István oklevelét is — átirja »prout in regestro felicis memorie Innocentii papae praedecessoris nostri noscitur contineri.«¹⁾ A pár sor, mit Wenzel közöl, csaknem szó szerint megegyező IX. Gergely következő 1232-iki bullájával; a mi valóban kétkedni készt, valjon nem egy-e mind a két átirat; amnyival is inkább, mert a Honorius-félének sem eredetijét, sem egy- vagy közelkorú másolatát nem birjuk.

Korra nézve legközelebb áll IX. Gergely pápának 1232. évben pápasága ötödik évében jan. 24-én (VIII. id. febr.) eszközölt átirata III. Ince regestáinak nyomán. Bevezetése: Cum in nostra praesentia, fili abbas, constitutus, devote ac humiliter cum multa precum instantia postularis, ut privilegium S. Stephani regis, quod idem pia liberalitate monasterio vestro concessit, apostolico munimine roborantes, illud literis nostris inseri mandaremus, nos eidem favoris nostri praesidium impendentes tenorem ipsius, prout in regesto felicis memorie Innocentii papae praedecessoris nostri noscitur contineri, praesenti paginae de verbo ad verbum iussimus annotari. (Köv. III. Ince 1215. átirata.) IX. Gergely pápa ez átiratának eredetijét nem birjuk; szövegét a Liber ruber tartotta fön. Ugyancsak e chartularium tartotta fön IX. Gergely

---

a kolostor maga képezte dictatorait. Ezt még lesz alkalmunk néhány-szor kiemelni. — II. Endre ez átiratát alább az évszámmal jelezzük: 1225.

¹⁾ Árp. Okm. I. 219. l. III. Ince pápa 1215. bullája *Fejér*. Cod. dipl. III. 1. 172. l. III. Kelemené 1189-ből u. o. II. 248. l. III. Ince másik bullája. u. o. III. 1. 180. l.

pápának egy másik ugyanezen évben febr. 6-án kelt átiratát, mely az előbbivel csaknem szó szerint megegyezik.¹⁾ A két átirat egyike sem adja vissza a chrismont s a monogrammát.

IX. Gergely pápának jelen átiratát IV. Béla 1237. év körül Uriás apát kérelmére átírja. Béla hajolva az apát kérelmére, ki »propter viarum discrimina et alia contingentia« kérte a megerősítést, átírja IX. Gergely bulláját, s ezzel III. Incéjét és sz. Istvánét. Ez oklevélnek szintén nem eredetijét, hanem hihetőleg a király számára készült fogalmazványát őrizi a pannonhalmi levéltár,²⁾ mely szintén nincs évszámmal ellátva; s így némileg támogatni látszik előbbi hypothesisünket. Elfogadta-e Béla a számára készült fogalmazványt, átírta-e hitelesen Gergely pápa bulláját, nincs tudomásunk. Ez átirat az eredeti chrismontát s monogrammáját nem adja vissza.

Ezután hosszabb szünet áll be a transsumptumokban. Árpádházi királyaink IV. Béla, V. István megelégednek az-
zal, hogy István oklevelének sensusát írják át. Robert Károly is megelégszik V. István 1270-iki szabadalomlevelének átírásával.³⁾

A legelső transsumptum, melylyel száznál több év lefolyta után találkozunk, a győri káptalané 1351-ből, mely

¹⁾ IX. Gergely jan. 24-iki bullája Lib. rub. cap. LVI. 73—74. l.; a febr. 6-iki bulla Lib. rub. LII. 64—65. l. Érdekesek az utóbbi bulla mellé XIV. századi kézzel írt megjegyzések. A somogyi tizedek mellé: »Et deinde quolibet genere servitutis constituti decimas debent soluere nobis.« *Quod si ipse* etc. mellé: »Contra episcopos Wesprimienses, quod nichil de decimis Symigiensibus vel etiam occasione earum debent a nobis exigere.« Alább a *precipimus* etc. mellé: »Item (per) privilegium S. Stephani regis nos et omnes populi nostri exuti sumus ab omni decimatione episcoporum et archiepiscoporum et insuper a iudiciis uniuersorum iudicium.« A jan. 24-én kelt bulla jelezve: 1232. a. a febr. 6-iki: 1232. b.

²⁾ C. 33. l. M. Alább a valószínű kelettel: 1227. jelezve.

³⁾ *Sztachovics*. Registrum anni MCCCXXXII. Győr. 1876. VII. l. hibásan írja: »1227. 20. Jan. Carolus I. Rex exhibitis sibi authenticis S. Stephani protoregis et Stephani V. de anno 1270. privilegiis, ambo sub ano de verbo ad verbum transumpta confirmat.« Robert Károly e kiadatlan oklevelében csak V. Istvánét írja át.

Péter monostori celerarius kértére, ki Willermus akkori apát nevében járult a káptalanhoz, a felmutatott alapító oklevelet szóhíven átírja. Hogy ez átirat csakugyan az eredetiből történt, bizonyítják úgy az oklevél szavai, mint a híven lerajzolt chrismon és monogram, továbbá a nagyobb betűkkel visszaadott scriptura longior.¹⁾

A legközelebbi átirat ismét a győri káptalané, mely Elek sz. mártóni perjelnek István apát nevében előadott kérelmére II. Endrének 1225-iki említett transsumptumából átírja III. Ince 1215-iki ismeretes bulláját, mely sz. István oklevelét foglalja magában. Említők, hogy II. Endre ezen átiratáról csak a győri káptalan jelen oklevele nyomán van tudomásunk. Minthogy az Ince-féle átirat sz. István oklevelének sem chrismonát sem monogrammáját nem adja vissza, azok a jelen átiratban is hiányzanak.²⁾

Zsigmond királynak 1409-iki átirata felette érdekes, s megérdemli, hogy vele bővebben foglalkozzunk, még pedig legfőképen azért, mert István okleveléről egész kis leírást közöl. Kiemeljük Zsigmond átiratából a következőket: »Dominus Joannes episcopus Vladislaviensis, gubernator abbatiæ monasterii s. Martini sacri montis Pannoniæ . . . exhibuit nobis quasdam litteras privilegiales olim sanctissimi Stephani Ungarorum regis almi prædecessoris nostri, suo authentico sigillo consignatas, inferiusque in earundem margine cum suo signo solito, (Zsigmondnak tehát István több oklevelét kellett látnia) et clausulis quibusdam ex utraque parte ipsius signi conscriptis, more suæ Beatitudinis munitas, super certis libertatibus, dotationibus, exemptionibus, prærogativis, villarum tributis iuribus, iurisdictionibus, decimis, et aliis obventionibus per ipsum quondam sanctissimum regem Stephanum ipsi monasterio . . . datis, concessis et attributis, emanatas, et confectas tenoris infrascripti.« Következik alább az átirat oklevél szövege; a monogramma sorához érve ekkép szól: »Ex parte autem anteriori dicti signi usque mediam lineam scripta erant

¹⁾ Pann. házi ltár. C. 29. I. K. Jelezve : 1351.

²⁾ Pann. házi ltár. C. 45. I. P. Jelezve : 1396.

haec verba : *Signum*. etc. Ex parte vero alia a media linea versus finem eiusdem verba haec scripta habebantur : *Dominicus* etc. Ab inferiore siquidem parte antefati signi, in ordine clausula continebantur infrascripta : *Anno* etc.« Így tehát Zsigmond nem elégszik meg az oklevél szavainak visszaadásával, hanem azoknak még helyzetét is fel iparkodik tüntetni. És ez az, mi átiratát szerfölött érdekessé teszi.

Zsigmond átiratának a főapátság levéltára két példányát őrzi. Az egyik hiteles, pecséttel ellátott példány, melyről eddig beszéltünk ; a másik ismét fogalmazvány, minta a király részére, melyet kétségtelenül a sz. mártoni benecések készítettek. E fogalmazvány bevezetése teljesen meg egyező a hiteles példányéval ; hanem a monogramma sorát a monogrammával együtt egészen lemásolja, míg az előbbi azt csak körülírja. A szokásos befejező szavak : Nos igitur humillimis et devotis supplicationibus stb. a fogalmazványban hiányzanak, mely sz. István oklevelének utolsó szavával »de Poson« végződik. Kétségtelen, hogy e fogalmazvány a király számára készült. Zsigmond azonban jobbnak tartván a monogramma sorát körülírni, mintsem hiven lerajzolni, a sz. mártoniak által felmutatott mintát nem fogadta el, hanem általok egy újat, tetszése szerintit készíttetett, melyre aztán pecsétjét is ráfüggeszté.¹⁾

Még két átiratról kell szólnunk, melyekkel azután a mohácsi vész előtti átiratok sora — legalább tudtunkkal — ki lesz merítve.

Zsigmond átirata után közel egy századig újabbal nem találkozunk. Míg végre 1507-ben a csornai sz. Mihály arkangyalról nevezett convent a sz. mártoni szerzetesek kérelmére, — kik felmutatták »diversas diversorum principum et huius regni Hungariae serenissimorum regum videlicet felicum recordationum sancti regis Stephani ac Sigismundi in pargameno . . . . confectas« — a felmutatott 9. oklevél közt sz. Istvánét

¹⁾ Mindkét átirat signaturája : C. 26. l. Hh. A hiteles példányt ekkép idézzük : 1409. a. a fogalmazványt : 1409. b.

is hiteles formában átírja. A csornai átírat azonban mellőzi mind a chrismont, mind pedig a monogrammát.¹⁾

Ugyancsak a csornai conventnek egy másik, 1526. évi átíratával a transsumptumok sorát befejeztük. Jelen átírat hasonlóképen sz. mártóni barátok kérésére történt, kik a convent előtt »exhibuerunt . . . et praesentarunt quasdam litteras sanctissimi Stephani olim regis huius regni Hungariae patentes in pargameno privilegialiter, autentico sigillo suo consignatas, ac sub certis clausulis et articulis more suae Celsitudinis confectas et emanatas roboratasque tenoris infra-scripti.« Ez átírat visszaadja ugyan a monogrammát, de a chrismont nem.²⁾

Az átíratok sorát befejezvén, lehetetlen meg nem emlékeznünk a Liber Ruber-ről, e kiváló szépségű copiariumról, mely íratása koráig (tehát körülbelül 1235-ig) az apátság legfontosabb okleveleit magában foglalja. Természetes, hogy ez oklevelek között sz. Istváné sem maradhatott ki; sőt inkább ez a chartulariumban fentartott oklevelek legelseje.³⁾ A liber ruber másolata teljesen hű; annyira, hogy a másoló még az eredeti oklevél hibáit is átírta, mint *adagmenteuerimus, Orchio, vicecancerarius* etc. következetesen *domnus*-t ír, stb. Látszik, hogy az eredetiből másolt, még pedig a legnagyobb gonddal. A chrismont elhagyja ugyan, de monogrammát lerajzolja, még pedig igen hiven, úgyszintén a scriptura longiort is a monogramma sorában. Egyáltalában a liber ruber egyike a legnagyobb kincseknek, melyeket a főapátság levéltára őriz; vegyük csak azt az egyet, hogy benne csupán sz. István oklevele *négyszer* fordul elő a különböző átíratok szerint.

Szólnunk kellene még a mohácsi vész utáni átíratok közt különösen I. Lipótéról 1691-ből, melyből Benczúr az oklevél ellen indított támadása legelső érvét merité; azonban e kor a magyar diplomatika körén kívül esvén, bővebben reá

¹⁾ Capsa. 29. I. A. Idézve : 1507.

²⁾ Capsa. 26. I. Y. Jelölve az évszámmal : 1526.

³⁾ *Liber rub.* cap. I. fol. 1—2. Jelölve : I. r.

kiterjeszkednünk nem lehet, annyival is inkább, mert ez át-
íratra a bellum diplomaticum történeténél visszatérni kény-
szerülünk.

4. §. Az oklevél kritikai szövege.

Előre kellett bocsátanunk az oklevélnek úgy kiadásait,
mint összes átíratait, hogy végre az oklevél összehasonlító szö-
vegére térhessünk át, melyben olvasó az összes szövegek eltérő
olvasásait pontosan feljegyezve találja.

Osszesen huszonhárom kiadást és tizenöt átíratot vagy
másolatot, az eredetivel együtt tehát összesen *harminckilenc*
különböféle szöveget hasonlítottunk össze, pontosan kijelölve az
eltéréseket. Magát az oklevelet lehető pontossággal és hűség-
gel, megtartva az eredeti helyesírását, adjuk. ¹⁾

Íme az oklevél szövege :

C. ²⁾ In nomine domini dei summi. ³⁾ Stefanus
superna ⁴⁾ providente clementia ⁵⁾ Ungrorum ⁶⁾ rex. ⁷⁾
Credimus et uere scimus, | si locis diuino cultui man-
cipatis potestates atque honores adaugmentauerimus, ⁷⁾
id ⁸⁾ non solum laude humana predicandum, uerum ⁹⁾

¹⁾ A scriptura longiort [†] által jelöljük ; megtartjuk az előjövő æ
és ę betűket ; az egyes sorokat | vonások jelölik. A nagy betűket el-
lenben csak a tulajdonneveknél tartjuk meg ; s az interpunctiot a mai
szabályok szerint adjuk.

²⁾ Az összes kiadások — igen csekély kivétellel — elhagyják.
Horv. és Podhr. feloldják : *Jesus Christus*.

³⁾ 1409. a. b. *summi*.

⁴⁾ Samb. Inch. Heg. *divina*.

⁵⁾ Des. Bencz. I. Grub. *divina favente clementia*.

⁶⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1351. 1396.
1409. b. 1526. Ray. Pit. Kollár. Stilt. Thein. *Ungarorum*. l. r. 1409. a.
1597. Samb. Inch. Des. Bencz. I. Grub. Heg. *Hungarorum*.

⁷⁾ Az összes átíratok és kiadások a l. r. Kat. Bencz. II. Horv. és
Podhr. kivételével *adaugmentauerimus*-t írnak.

⁸⁾ Stilt. *id in*.

⁹⁾ Inch. *verum etiam*.

diuina mercede remune- | randum. Quocirca omnium sanctæ dei æcclesiæ fidelium ¹⁾ nostrorumque ²⁾ presentium atque ³⁾ futurorum sollers comperiat intentio, ⁴⁾ quod nos interuentu, consilio et consensu ⁵⁾ domni ⁶⁾ | Anastasii abbatis de ⁷⁾ monasterio ⁸⁾ sancti Martini in monte ⁹⁾ supra ¹⁰⁾ Pannoniam sito, ab ¹¹⁾ genitore nostro incepto, quod nos per dei subsidium, ob animę nostrę reme- | dium, pro stabilitate ¹²⁾ regni nostri ad finem perduximus, talem concessimus libertatem, ¹³⁾ qualem detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino; quia propter ¹⁴⁾ | orationes sanctas ¹⁵⁾ fratrum eiusdem monasterii, consiliante domno ¹⁶⁾ Anastasio prescripto abbate, et iugiter adiuuante, confortati et laureati sumus. ¹⁷⁾ Singulare namque sufragium, | quod per merita beati Mar-

¹⁾ Ray. Kollár. Stilt. Batthy. Tör. *sanctæ ecclesiæ dei fidelium.*

²⁾ Samb. Inch. Heg. *nostrorum, quod.*

³⁾ 1232. b. aut. Ray. Kollár. Stilt. *ac.*

⁴⁾ Samb. Inch. Heg. *comperiet intentio, significamus* (Inch. *significauimus*), *quod nos...*

⁵⁾ Stilt. *et de consensu.*

⁶⁾ Általában minden kiadás (tán csak a l. r. Horv. I. Podhr. stb. kivételével) *domini-t* ír.

⁷⁾ Samb. Inch. Stilt. Heg. *de hiányzik.*

⁸⁾ Inch. *monasterii.*

⁹⁾ Kat. Bencz. II. *in monasterio.*

¹⁰⁾ Kat. Bencz. II. Batthy. *super.*

¹¹⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1232. a. b. 1237. 1396. 'Samb. Inch. Ray. Des. Pit. Kollár. Grub. Heg. Thein. *ab helyett. a.*

¹²⁾ Des. Bencz. I. Grub. *salubritate.*

¹³⁾ Des. Bencz. I. Grub. *tales concessimus libertates, quales...*

¹⁴⁾ Des. Bencz. I. Grub. Fej. *per.*

¹⁵⁾ Nov. Koller. *sacras. Heg. sanctos.*

¹⁶⁾ L. a főnebbi jegyzetet.

¹⁷⁾ 1507. *sumpmus.* Pit. *adiuvante et confortante laureati sumus.*

tini ¹⁾ in puericia mea ²⁾ expertus sum ³⁾, memoriae posterum ⁴⁾ tradere curavi. Ingruente ⁵⁾ namque bellorum tempestate, qua ⁶⁾ inter Theotonicos ⁷⁾ et | Ungaros ⁸⁾ seditio ⁹⁾ maxima ¹⁰⁾ excreuerat, precipueque ¹¹⁾ cum ¹²⁾ ciuilis belli ruina urgeret, ¹³⁾ uolente comitatu quodam ¹⁴⁾ nomine ¹⁵⁾ Sumigiense ¹⁶⁾ paterna me sede repellere, quid ¹⁷⁾ fluctuanti animo ¹⁸⁾ consilii darem, quaque ¹⁹⁾ me ²⁰⁾ uerterem tanta ta-

¹⁾ Inch. S. Martini.

²⁾ 1215. más. 1225. 1396. *mea* hiányz.

³⁾ Samb. Inch. Heg. in me à pueritia expertus sum.

⁴⁾ Az összes átiratok helyesen írják e szót, ellenben a kiadások Samb. Inch. Pit. és Thein. kivételével mind *posterorum*-ot irnak.

⁵⁾ Bencz. I. II. Grub. *insurgente*.

⁶⁾ 1225. *que*. 1232. b. Ray. Kollár. Stilt. Thein. *quia*.

⁷⁾ 1213. a. b. 1215. l. r. 1237. Ray. Pit. Kollár. Stilt. Batthy. Tör. *Theutonicos*. 1215. más. 1225. 1396. *Theothonicos*. 1351. 1507. *Thetonicos*. Samb. Inch. Des. Heg. Thein. *Teutonicos*.

⁸⁾ l. r. 1351. 1507. Inch. Des. Grub. Heg. *Hungaros*.

⁹⁾ 1351. *sedicio*.

¹⁰⁾ Samb. Inch. Heg. Vasz. *magna*.

¹¹⁾ 1215. más. 1225. *que* hiányz. Samb. Inch. Heg. *praecipue, quod...*

¹²⁾ 1232. b. *cum* hiányz. Kat. Bencz. II. Batthy. Fuxh. Tör. *quum*.

¹³⁾ 1396. Samb. Inch. Ray. Kollár. Stilt. Bencz. I. Grub. Batthy. Heg. Tör. Thein. *urget*.

¹⁴⁾ Rayn. ezt így emendálja : *volente comite quondam*.

¹⁵⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1396. Ray. Kollár. *nomine* hiányz.

¹⁶⁾ 1215. más. 1526. *Simigiense*. 1215. l. r. 1232. a. b. 1396. 1408. a. b. 1507. *Symigiense*. 1225. 1237. *Sumugiensi*. l. r. 1351. *Sumyigiense*. Samb. Heg. *Simigensi*. Inch. Ray. *Simigiensi*. Pit. Vasz. *Sumegiensi*. Bencz. I. Grub. *Simegiensi*. Batth. Tör. *Sumigiensi*. Kollár. Stilt. Thein. *Symigiensi*. Des. *Simeghiensi*. Fuxh. *Sümigiensi*. Fej. *Sumegiensi*.

¹⁷⁾ 1409. a. b. 1526. *quod*. Heg. *qui*.

¹⁸⁾ Samb. Inch. Heg. *animo* hiányz.

¹⁹⁾ 1351. *qua*. 1507. *quo*. Samb. Inch. Grub. Heg. *quoque*.

²⁰⁾ 1215. más. 1225. 1396. *quaque me parte verterem*.

ctus ¹⁾ uerecundia ²⁾, astantibus ³⁾ ducibus, uidelicet Poznano ⁴⁾, Cuntio ⁵⁾, Orchio ⁶⁾, domno ⁷⁾ quoque | Dominico ⁸⁾ archiepiscopo ⁹⁾, uotum uoui sancto Martino, quod si de hostibus interioribus et ¹⁰⁾ exterioribus eius meritis uictor exsisterem ¹¹⁾, supranominati comitatus decimationem ¹²⁾ | de omnibus negociis, prediis, terris, uineis, segetibus, uectigalibus, uinumque ¹³⁾ hospitum, quod in prediis eorum excresceret ¹⁴⁾, ne parrochiano episcopo pertinere uideretur, sed | magis abbati eiusdem ¹⁵⁾ monasterii ¹⁶⁾,

¹⁾ Batthy. Tör. *tractus*.

²⁾ 1409. b. *uerecundia*.

³⁾ Des. Pit. Bencz. II. Grub. Batthy. Fuxh. Tör. stb. *adstantibus*.

⁴⁾ 1232. a. b. Inch. Pit. Thein. *Poznano*. Ray. Kollár. Stilt. *Pagzano*. Tör. *Pozmano*.

⁵⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1396. Ray. Kollár. Stilt. Fuxh. Thein. *Concio*, (*Contio*). Samb. Inch. Heg. *Cincio*. Batthy. *Vntio*. Tör. *Uncio*.

⁶⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1396. Ray. Kollár. Stilt. Thein. *Orzio*. 1351. 1409. a. b. 1507. 1526. Nov. Koller. Fej. Horv. Podhr. *Orhio*. Samb. Inch. Heg. *Orthio*. Des. Bencz. I. Grub. Vasz. *Orbio*.

⁷⁾ 1215. más. l. r. 1232. a. 1237. 1396. *dompno*. 1232. b. 1409. b. Ray. Kollár. Stilt. *donno*. Nov. Fej. *dono*. A többiek csaknem kivétel nélkül *domino*-t irnak (sőt némelyek még következtelenek is, így pl. Czín. ezt így írja : *doño*, holott előbb *domno*-t s még előbb *domini*-t irt.)

⁸⁾ Fuxh. *Dominico* hiányz.

⁹⁾ Samb. Inch. Stilt. Heg. *dominoque meo archiepiscopo*.

¹⁰⁾ Samb. Inch. Stilt. Heg. *aut*.

¹¹⁾ Az összes átiratok és kiadások (Horv. I. kivételével) *existerem*-et irnak.

¹²⁾ Samb. Heg. *decimationi*. Inch. Pit. *decimatione*.

¹³⁾ 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1396. Ray. Kollár. Stilt. Heg. Thein. *vinoque*. Bencz. I. Grub. *vinum quoque*.

¹⁴⁾ Ray. Kollár. Stilt. *cresceret*.

¹⁵⁾ 1396. *eiusdem* hiányz.

¹⁶⁾ 1526. *eiusdem loci monasterii*.

sub testimonio prefatorum ducum multorumque comitum absque ulla mora ¹⁾ subiugarem ²⁾. Dumque post cogitatum uictoria potirer, | quod animo reuolueram ³⁾, operis efficatia complere studui; necdum ⁴⁾ enim ⁵⁾ episcopatus et abbatiae ⁶⁾ preter ipsum locum in regno Ungarico ⁷⁾ site ⁸⁾ erant ⁹⁾. Quod si, uos | fideles, licuit mihi ¹⁰⁾, quo uolui loco ¹¹⁾, episcopatus et abbatias ¹²⁾ statuere, an non licuit cuiquam loco, quod uolui ¹³⁾, ut facerem? Et ne adhuc ecclesia sancti Micha-|helis ¹⁴⁾ uacua esse uideretur, uel episcopus parrochianus ¹⁵⁾ iniurias querimoniasue ¹⁶⁾ in collectione ¹⁷⁾ decimationis ¹⁸⁾

¹⁾ Heg. *mora*.

²⁾ Samb. Inch. Heg. *subiugare*.

³⁾ Pit. *volueram*.

⁴⁾ 1396. *dum nec episcopatus*.

⁵⁾ Samb. Inch. Stilt. Heg. *etiam*.

⁶⁾ 1351. *abbacie*.

⁷⁾ L. r. 1507. Samb. Inch. Heg. *Hungarico*. Des. Bencz. I. Grub. *Hungariæ*.

⁸⁾ Horv. I. Podhr. *facte*.

⁹⁾ Ray. Kollár. Stilt. *site erant helyett fuerant*.

¹⁰⁾ Des. Pit. Kat. Bencz. I. Nov. Bencz. II. Grub. Fuxh. Fej. Czin. Vasz. *licuit in quo volui. . .*

¹¹⁾ Pit. Kat. Bencz. II. *loco hiányz*.

¹²⁾ 1351. *abbachias*.

¹³⁾ Inch. *quod volui hiányz*.

¹⁴⁾ 1213. a. b. *et ne ecclesia s. M. adhuc*. Különben csaknem az összes átiratok és kiadások *Michahelis* helyett *Michaelis*-t írnak. Samb. oldalgjegyzetben oda teszi *S. Martini*. Ennek következtében Inch., ki Samb.-ból merit, egyenesen *S. Martini*-t ír a szövegbe.

¹⁵⁾ Pit. *episcopo parochiano*.

¹⁶⁾ Samb. Inch. Ray. Kollár. Stilt. Kat. Bencz. I. II. Grub. Batthy. Heg. Tör. *querimoniasque*.

¹⁷⁾ 1526. *collacione*.

¹⁸⁾ Inch. Nov. Koller. Fuxh. Fej. Heg. Czin. Vasz. *decimarum*.

pateretur ¹⁾, ei ²⁾ curtem ³⁾, que uocatur C^ortou ⁴⁾ cum hominibus ⁵⁾ eidem ⁶⁾ pertinentibus tradidi. Quod si ipse ⁷⁾ contra mea statuta quid inique agere uel adquirere ⁸⁾ uoluerit, ante deum iudicem uiuorum et mortuorum in | die iudicii se contendere mecum sciat ⁹⁾. Adhuc autem ¹⁰⁾ subiungens dico, sit ¹¹⁾ id ¹²⁾ ipsum monasterium ab ¹³⁾ omni inquietudine semotum ¹⁴⁾, habeantque monachi | post transitum sui cuiusque ¹⁵⁾ abbatis alium abbatem securiter ¹⁶⁾ eligendi ¹⁷⁾, et ¹⁸⁾ a quocunque uelint episcopo conse-

¹⁾ Des. Bencz. I. Grub. *quer. pateretur in collectione decimationis.*

²⁾ Pit. *eius.*

³⁾ Samb. Heg. *curten.* Pit. *curton.*

⁴⁾ 1213. a. b. 1215. l. r. 1225. 1237. 1396. *Corthou*, 1232. a. *Cortho*. L. r. 1351. *Curtou*. 1409. a. b. 1507. 1526. *Curton*. Samb. Stilt. *Corten*. Inch. *Cortem*. Des. Bencz. I. Grub. *Corto*. Batthy. Tör. Vasz. *Corton*. Pit. *Kürtö*. Horv. I. és Podhr. feloldják : *Covrtou*.

⁵⁾ 1213. a. b. 1232. a. b. 1409. b. 1526. Ray. Kollár. Stilt. *omnibus*.

⁶⁾ Samb. Inch. Stilt. Heg. *eodem*.

⁷⁾ Samb. Inch. *ipsi*.

⁸⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1232. a. b. 1237. Samb. Inch. Ray. Pit. Kollár. Stilt. Kat. Batthy. Heg. Tör. Thein. *acquirere*. Bencz. II. Fuxh. *aquirere*.

⁹⁾ Inch. *sciant*.

¹⁰⁾ Des. Bencz. I. Grub. *autem* hiányz.

¹¹⁾ 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1396. Ray. Kollár. Stilt. Thein. *sit autem id* . . .

¹²⁾ Samb. Inch. Des. Bencz. I. Grub. Heg. Tör. *id* hiányz.

¹³⁾ Czín. *ob kétségtelen sajtóhiba*.

¹⁴⁾ Fej. *remotum*.

¹⁵⁾ Pit. *eiusque*. Grub. *cuiusque* hiányz.

¹⁶⁾ Samb. Inch. Heg. *secum*.

¹⁷⁾ Ray. Kollár. Stil. *eligendi auctoritatem*.

¹⁸⁾ 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1396. Ray. Kollár. Stilt. *et* hiányz.

erandi ¹⁾ eum ²⁾; sitque ³⁾ illis ⁴⁾ licitum ⁵⁾ ordines accipere ⁶⁾ quouis loco | et a quocunque ⁷⁾ episcopo ⁸⁾. Ante neminem uero abbatum ⁹⁾ capella ¹⁰⁾ incedat, nisi ante patrem ¹¹⁾ eiusdem monasterii propter reuerentiam et sanctitatem ipsius ¹²⁾ loci ¹³⁾, more-|que episcopi in sandaliis ¹⁴⁾ missam celebret. Precipimus itaque ¹⁵⁾ sub testificatione ¹⁶⁾ saluatoris domini nostri ihu xpi, ut nullus archiepiscopus, episcopus ¹⁷⁾, dux, marchio ¹⁸⁾, comes, | uicecomes, seu aliquis homo ¹⁹⁾ magnus siue paruus de iam fato monasterio ²⁰⁾ aliquo modo se intromittere in mancipiis, terris, uineis, decimationibus, | piscationibus, ripis, placitis ²¹⁾,

¹⁾ Heg. *consecrandi* kétségt. sajtóhiba.

²⁾ Des. Bencz. I. Grub. *eum consecrandi*. Pit. *consecrandi eum potestatem*. Inch. kiegészítendőnek hiszi *ius*-sal.

³⁾ Inch. *itaque*.

⁴⁾ Pit. Kat. Bencz. II. Batthy. Tör. *eis*.

⁵⁾ Fuxh. *sitque licitum eis*.

⁶⁾ 1232. b. *recipere*. Ray. Kollár. Stilt. Batthy. Tör. *recipere in quouis loco* . . . Thein. *recipere a quouis loco*.

⁷⁾ Ray. Kollár. Stil. az oklevelet csak eddig közlik, ezután a monogr. sorát adják.

⁸⁾ Pit. *a quouis episcopo*.

⁹⁾ Inch. Des. Pit. Nov. Koller. Grub. Fej. *abbatem*.

¹⁰⁾ Samb. Inch. *capilla*. Pit. *capelle*.

¹¹⁾ Pit. *priorem*.

¹²⁾ Inch. *eiusdem*.

¹³⁾ Batthy. Tör. *loci ipsius*.

¹⁴⁾ L. r. 1215. l. r. 1232. b. 1396. *sandalis*. Samb. Inch. Heg. *sandalibus*.

¹⁵⁾ 1396. *etiam*.

¹⁶⁾ Samb. Inch. Heg. *testificationibus*.

¹⁷⁾ 1215. más. 1225. b. 1396. *nullus episcopus, archiepiscopus*. . .

¹⁸⁾ 1507. *marcio*.

¹⁹⁾ Pit. *aliquis alius homo*.

²⁰⁾ Des. szerint rectius : *ad iam fatum monasterium*.

²¹⁾ Des. Bencz. I. Grub. Vasz. *plattis*. Pit. *plateis*.

do¹⁾ hoc privilegium scriptum et traditum est²⁾.
 Hæ³⁾ sunt nominatæ uille in dedicatio[n]e æcclesie ab archiepiscopo Sebastiano⁴⁾ et a comite Ceba : piscatores, Fizeg⁵⁾, Baluuanis⁶⁾, Temirdi⁷⁾, Chimudi⁸⁾, Wisetcha⁹⁾, Vuosian¹⁰⁾, Murin¹¹⁾ Curtov¹²⁾, Wag¹³⁾, tertia pars | tributi de Po-

¹⁾ Ray. Kollár. eddig közlik az oklevelet.

²⁾ Des. eddig közli.

³⁾ L. r. 1213. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. 1351, 1409. a. b. 1507. 1526. *hec*. 1213. a. 1396. Thein. *hec*.

⁴⁾ 1215. más. *Sebastiano* kétszer.

⁵⁾ L. r. 1215. l. r. 1232. a. b. 1526. *Fyzege*, 1213. a. b. 1215. más. 1225. 1237. 1396. *Fuzege*. Pit. *Fuzege*.

⁶⁾ 1213. a. b. 1215. más. 1232. a. b. 1237. 1396. Thein. *Baluuanis*, 1215. l. r. Grub. Vasz. etc. *Baluuanis*. 1351. 1507. *Baluuanis*. 1225. *Bolouuanis*. Pit. Kat. Koller. Batthy. Fuxh. Tör. *Baluuanos*.

⁷⁾ 1213. a. 1225. Bencz. II. *Temerdi*. L. r. 1215. más. l. r. 1237. 1396. *Temurdi*. 1232. a. b. *Temurd*. Bencz. I. Grub. *Temurdy*. Pit. Kat. Batthy. Tör. *Temurdy*. Thein. *Temurde*.

⁸⁾ L. r. *Chimudi*. 1215. l. r. *Chymudi*. 1215. más. 1232. a. b. *Chimud*. 1351. *Chumudi*. 1396. *Chumud*. Pit. Kat. Bencz. II. Batthy. *Chemudy*. Tör. *Chemudi*. Bencz. I. *Himudi*. Grub. *Himudy*. Thein. *Chimude*.

⁹⁾ 1215. l. r. más. 1232. a. b. 1237. 1396. Thein. *Wisecca*. 1225. *Vissecca*. 1351. 1507. *Wysetcha*. Bencz. I. Grub. *Visecha*. Vasz. *Wisecha*. Pit. *Wesettcha*. 1526. *Wisethcha*.

¹⁰⁾ 1213. a. 1225. 1232. a. b. Thein. *Wosian*. 1213. b. 1237. *Wossian*. 1215. l. r. más. Grub. *Vosian*. 1396. *Vossian*. 1409. a. b. *Vuasian*. 1351. 1507. *Vuosian*. Bencz. I. *Vosjan*. Bencz. II. *Uvosian*.

¹¹⁾ Kat. Nov. Koller. Batthy. Fuxh. Fej. Tör. *Murim*.

¹²⁾ 1213. a. 1215. l. r. más. 1225. 1232. a. 1237. 1396. *Corthou*. 1213. b. *Chorthou*. 1232. b. Thein. *Chorthou*. 1507. Batthy. Vasz. *Curton*. Pit. *Curto*. Bencz. I. Grub. *Curson*. Fuxh. *Corton*. Tör. *Corton*.

¹³⁾ 1232. a. b. *Waag*. Bencz. I. Grub. *Volg*. Az átiratok nagyobb része, u. m. 1213. a. b. 1215. más. l. r. 1225. 1232. a. b. 1237. és Thein. a *Wag* után ezzel fejezik be az oklevelet : *Tributa autem, que a sancto rege Stephano ecclesie sancti Martini sunt donata, hec sunt : tertia pars de P. Batth. és Tör. a Wag után : Tertia pars tributi de rebus presentibus et futuris.*

son ¹⁾ in omnibus rebus siue ²⁾ presentibus siue futuris.

Mielőtt tovább mennénk, tartozunk néhány felvilágosító szóval, az oklevél szövegét és nevezetesen az eltéréseket illetőleg.

Vannak sz. István oklevelének egyes szavai, melyek különös figyelmet érdemelnek, s melyek némelyikéből az oklevél korára — s így hitelességére is — némi következtetést lehet vonnunk. Megjegyezzük azonban jó előre, hogy összes következtetéseink csak a valószínűsége, s nem a kétségtelen bizonyosságon alapúlnak, mint ezt alább a III. Részben bővebben lesz alkalmunk kifejteni.

Az oklevél chrismonnal és u. n. labarum Constantini-val kezdődik, melyre még lesz alkalmunk visszatérni. Ezt a kiadások legnagyobb része elhagyta, kétségtelenül az egészet csak cifraságnak és a szöveghez nem tartozó ragasztéknak tartván. Ez azonban nem áll. A chrismon csak olyan invocatio (t. i. symbolicus), mint az utána következő: In nomine domini dei summi (inv. verbalis); s ennél fogva az oklevélnek lényeges része. Sőt vannak esetek, midőn a chrismon alakjából, sajátásaiból következtetést vonhatunk az oklevél írójára, mint ez gazdagabb oklevél-anyagnál (pl. III. Otto okleveleinél) elő is fordul.

Az oklevélben a *dominus* szó négyszer fordul elő. A invocatióban *dn̄i d̄i*, a szövegben *dono Anastasio* és még egyszer *dono quoque Dominico* és a monogramma sorában *signum doni Stefani*. Már most kérdés, melyik oldandó fel *dominus*-nak s melyik *domnus*-nak. Mert hogy a kettő között nagy a különbség, ismeretes. A *dominus* szó csak Istent illet, míg a *domnus* minden főrangút. S ezt a középkor azon százada is, melyben sz. István oklevele kelt, következetesen megtartja. ³⁾

¹⁾ 1232. b. *Polon* (igy). 1213. a. b. Thein. *Posan*. Grub. *Boson*.

²⁾ Bencz. I. Grub. *siue* hiányz.

³⁾ Miként keletkezett e különbség a különben rokon két szó kö-

E különbséget az oklevélnek tán egyetlen kiadója sem értette; pedig azon kérdésre, melyik oldandó fel *dominus*-nak s melyik *domnus*-nak, maga az oklevél megfelel. A *dn̄i* alatt mindig *domini* rejlik, míg a *doni* csak *domni*-val oldható föl. E különbség későbbi századokban megszűnik ugyan, de a XI. sz. első felében még erősen fönnáll.

Az oklevél szövegében előfordúl *Orchius dux* neve, még pedig igen sajátágosan *Orchio*-nak írva; azt hisszük ez abban leli magyarázatát, hogy az oklevél másolója a *c* betűt kifelejtette s utólag szúrta az *r* és *h* közé. Mátyás Flórián azonban megtámadja mindazokat, kik csak az oklevelet látták, s azzal vádolja őket, hogy azt helyesen olvasni mai napig sem tudják. ¹⁾ Ő a nevezett szót *Orzio*-nak olvassa. Egyik érve az, hogy a bakonybéli apátság 1037. alapító levelében (melyet különben csak későbbkori átiratban birunk) szintén *Vrzio* áll. Másik érve, hogy sz. László év nélküli és II. Béla 1138. okleveleiben szintén oly *z* fordul elő, minő sz. István oklevelében. II. Béla oklevelét nem volt alkalmunk látni. Sz. László 1093. oklevelének idézett *z* betűje azonban elűt a sz. mártóni Orchiban levő állítólagos *z*-étől. Természetes, hogy e kérdésben érvekkel mit sem nyerünk; itt csak szembizonyosság dönthet. Korántsem tagadjuk a sz. mártóni oklevél "h"-ja és sz. László oklevelének *Ruozi*, (Fejérvél *Ruhoti*) *Zolac* és *Tubnez* szavaiban előjövő *z*-ék hasonlóságát, de bővebben vizsgálva azonnal szembeszökő, hogy ductusok elűtő, úgy hogy sz. István oklevelének kérdéses betűjét *z*-ének tartani nem lehet. ²⁾ Hogy aztán a *ch* *z*-nek — illetőleg *c*-ének ejtendő, kétségtelen.

zött, napjainkban már bajos volna kimutatni. Eredete hihetőleg conventio volt, mely később szabálylá vált. Hasonló ehhez a merovingi királyok címzése: *vir inluster*, mely csakis királyt illet; ellenben az *inluster vir* címmel minden előkelő élhet. (Körülbelül megfelel neki a német *Herr von*.)

¹⁾ Mátyás. Asztrik-Anasztáz. Buda, 1869. 15. l. »A vitatkozók nagy része az eredetit soha sem látta, s a kik látták, azt helyesen olvasni mai napig sem tudják.« Minthogy mi is az olvasni nem tudókhöz sorakozunk, M. az egyedüli, ki azt helyesen olvasni tudja.

²⁾ Sz. László oklevele pann. házi lt. caps. 2. litt. A. Innét van,

Oklevelünkben a *cum* (midőn) szó, a kornak teljesen megfelelő helyesírással van írva; az oklevélnek több kiadója *quum*-ot ír, a nélkül hogy tekintetbe venné Wattenbach kutatásainak eredményét, ki a *quum*-ot az egész középkoron át ismeretlennek hirdeti, s állítását eddig senki sem cáfolá meg.

A *Cörtou* szó első hangzója oly hangot jelöl, mely az *o* és *u* közt van; melyikhez áll közelebben, bajos eldönteni. Ezért nem tartottuk tanácsosnak az első hangzót — Horvát István példájára — *ou*-ra felbontani, mert annak megállapítása, hogy a két hangzó közül melyik teendő előre s melyik hátra, felette nehéz. Ezért tanácsosbnak hittük *e* hangot — német oklevél-kiadások mintájára — fölé irt *e*-vel visszaadni.

Két sajtószerszeggel találkozunk sz. István oklevelében: *ecclesia* és *S. Michahelis*, mind a kettőnek helyesírása tökéletesen megfelel a XI-ik század első felének, s ez okból megérdemlik, hogy figyelmünket reájok kiterjesszük; mert — ha nem is mutatnak többet — annyit kétségtelenül bizonyítanak, hogy az oklevél az említett század benyomásai alatt kelt.

Csak szerte kell tekintenünk egykorú németországi oklevelekben, s rögtön meggyőződünk, hogy az *ecclesia* rendszeren ily helyesírással jön elő. Ez III. Henrik koráig csaknem általános, azontúl azonban nem igen használatos. ¹⁾ Hasonlóképen jellemző a *S. Michahelis* is, melylyel X—XI. századi oklevelekben gyakran találkozunk. Így pl. I. Konrád 912. aug. 23-án Lorsch részére adott oklevelében »sacti Michahelis« fordul elő. ²⁾ I. Otto 959-iki oklevelében: »per interventum *Michahelis* Ratisponensis ecclesiae episcopi.« ³⁾ Gyakori

hogy későbbi átiratok ezeket mind *z*-vel adják vissza. Így pl. IV. Bélaé 1236-ból — *Rūzti*-t ír. C. 2. l. K. U. annak egykorú másolata vagy fogalmazványa c. 2. l. B. stb.

¹⁾ *Mohr*. Cod. dipl. Cur. 1848—1852. 87, 93, 103, 106. stb. l. *Jaffé* Diplomata quadraginta. Berlin. 1863. 2, 3, 9, 15, 18. stb. l. *Brenisches* Urkundenbuch. I. 10. l. *Cartulaire* de Saint Bavon 11. l. stb. stb.

²⁾ *Böhmer*. Acta Conradi I. regis. Frankf. 1859. 15. l.

³⁾ *Ried*. Cod. dipl. episcopatus Ratisbonensis. Regensburg, 1816. I. 98. l.

ez II. Henriknél, sz. István kortársánál; a bambergi monostornak 1007. nov. 1-én adott oklevele záradékában olvaszuk: »festum S. Michahelis;« ¹⁾ hasonlótl olvasunk 1016, 1018-iki oklevelekben »monasterium S. Michahelis archangeli.« ²⁾ stb. A *Michahelis* tehát sz. István oklevelében korántsem hiba, mint azt valószínűleg kiadói hitték, hanem az akkori kor által okozott sajátság.

Ehhez járul még az ingadozó helyesírás, melyet az akkori viszonyok s a fejletlen cancelláriai praxis tökéletesen igazolnak. Az oklevél pl. az *ae* kifejezésére felváltva három betűt használ (æ, ç, e); a király neve kétszer *Stefanus* s egyszer *Stephanus* formában jó elő stb. Mindez jellemző — noha a kiadók nem fordítottak figyelmet reá — s korántsem a kor ellen, sőt inkább mellette látszanak bizonyítani.

5. §. Megemlékezések sz. István okleveléről.

Jelen fejezet korántsem akarja tárgyát kimeríteni, s felsorolni mindazon helyeket, melyek kilencedfél század lefolyta alatt sz. István okleveléről említést tesznek. Az apátságnak legnagyobb kincsét minden időben ez oklevél képezte; ez volt sarkköve szabadalmainak, jószágainak; ezen fordultak meg az összes pörök, melyek időnként fölmerültek. Ha mindezen pöröket névszerint felsorolnók, melyeknek mindegyikében történik hivatkozás sz. István oklevelére, térünk hamar elfogyna. Elég legyen megemlítenünk, hogy valányszor az apátságnak oly joga vagy birtoka forgott szóban, mely sz. István oklevelében gyökerezett, mindig az apátságé volt a győzelem. Tekintsük akár a somogyi tizedek, akár a pozsonyi vánnharmad felett folyt pöröket, az apátság mindig megkapta igazát; mert első királyunk oklevele iránt mond-

¹⁾ Monumenta Boica. XXVIII. (1829.) part. II. 355. l.

²⁾ Mon. Boica. u. o. 461. és 473. l. »Ecclesia s. Mychahelis« előfordul ugyan 1160-ban Konrád passauai püspöknek a Sz. Florián monostor részére adott oklevelében, (Mon. Boica. XXVIII. p. I. 238. l.) de erre alapítani nem lehet, mert ez oklevél nem eredetiből, hanem egy passauai codexből van közölve.

hatni hódoló tisztelettel viseltettek. Legyen elég e tekintetben a királyi táblának múlt századi eljárására hivatkoznunk, melynek bírái a Pozsony városával folyt pör alkalmával, az eredetiben felmutatott oklevelet küldöttségileg a kir. tábla kapujánál fogadták, s azt mint a sz. király ereklyéjét esékjaikkal illették.

Jelen fejezetnek célja — ismételjük — kitüntetni, hogy sz. István oklevelének hitelességét folyton elismerték. Királyok, pápák egyre megerősítik egyes pontjait; pörökben számtalanszor mutatják föl eredetiben; senkinek sem jut eszébe, annak hitelességében kételkedni. E folytonosság ismét támogatja az oklevél hitelességét; s minden gyanút, hogy az később (Benczúr szerint : Zsigmond alatt) keletkezett, eloszlat.

Vegyük sorba a pápai bullákat, melyeknek sorát II. Paschalisé 1103-ból nyitja meg, csaknem mindegyik erálítést tesz sz. István okleveléről, és megerősíti a benne foglalt kiváltságokat. Így Paschalis az apátságot az apostoli szék ótal-mába veszi, sz. Istvántól adományozott javait megerősíti, kiváltságait, a szabad apátválasztást, a püspöki hatalom alól való felmentést, a veszprémi püspöktől elvett somogyi tizedeket felsorolja s azoknak birtokában az apátságot újra megerősíti.¹⁾

III. Sándor pápa 1175-ben újra megerősíti az apátság kiváltságait, a somogyi tizedeket, (decimae Somoniensis territorii) s a pontificáliák használatát. Sokan kétségbe vonták volt-e joga sz. Istvánnak a pontificáliák használatát megengedni; hogy volt, annak legvilágosabb bizonyítékai a pápai bullák, melyek soha sem erősítettek volna meg olyasmit, mire az adományozónak joga nem volt.²⁾ Ugyancsak III. Sándor

¹⁾ Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit. Majd alább : Decimae vero, quas piaie recordationis Stefanus rex ab ecclesia sancti Michahelis emit, et aliae concessiones, quas pro tuitione patriae, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firmae et illibatae permaneant. II. Pasch. bulláját töredékben közli Novák után *Fej. Cod. dipl. II. 40. 1.* Teljesen Árp. új Okm. VI. 74. 1.

²⁾ Árp. új Okm. I. 70—72. 1. Az apátságot »monasterium S. Mar-

1176-ban meghagyja a magyarországi püspököknek, hogy az apátság sz. Istvántól nyert jogait és kiváltságait tiszteletben tartsák : . . . praecipimus, quatenus praescripto monasterio vel pertinentiis eius non inferatis iniuriam, nec ab aliis permittatis inferri, sed libertatem, quam rex praefatus (t. i. sz. István) concessit, et sedes apostolica (t. i. Paschál) confirmavit, inviolabiliter observatis et observari ab aliis faciatis. ¹⁾ Sándor pápa előbbi bullájával csaknem szószerint megegyező II. Orbáné 1187-ből, mely még hozzá teszi : »(monasterium) ea libertate gaudeat, qua monasterium Cassinense gaudere dinoscitur.« ²⁾ Ime lassanként sz. István oklevelének összes részeit fel látjuk sorolva.

III. Kelemen pápa 1189-iki bullájában az apátságot az apostoli szék különös protectioja alá veszi, megerősíti sz. Istvántól és más királyoktól nyert kiváltságait s nevezetesen az apátság azon jogát, hogy a felszenteléseket, a chrismát stb. azon püspöktől kérheti, kitől óhajtja, mely jogát sz. Istvántól nyerte. ³⁾

III. Incétől a bullák egész sorozatát birjuk, melyek megerősítéseket, sz. István oklevelére hivatkozásokat tartalmaznak. Átiratáról már megemlékeztünk; azért a sok közül csak egyet emelünk ki, 1216-ban adott bulláját, mely III. Kelemenéhez hasonlóan, az apátság összes kiváltságait, a cassinói főmonostorral élvezett jogközösségét megerősíti, hivatkozva sz. István és más királyok adományleveleire. ⁴⁾ Az apátságot

tini in monte supra Pannoniam sito« nevezi, mit azért említünk fel, mert Bencz. ebből egyik kétségét meríté.

¹⁾ *Fejér.* Cod. dipl. II. 191. l.

²⁾ Árp. új okm. I. 79 — 82. l.

³⁾ Libertates quoque, iura et dignitates praedicti monasterii, a S. Stephano rege eidem monasterio concessas, et ab aliis etiam regibus indultas, ratas habemus et firmas, easque perpetuis temporibus illibatas manere sancimus. U. ebben : Chrisma vero, oleum sacrum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quo vultis, percipiatis episcopo. *Fejér.* Cod. dipl. II. 249. l.

⁴⁾ *Fejér.* Cod. dipl. III. 1. 181. l.

már világosan »ad ius et protectionem apostolicae sedis nullo pertinens mediante« névvel illeti.

Említettük, hogy II. Endre 1224-ben azon kéréssel fordult III. Honorius pápához, erősítené meg az apátságot birtokai és jogai élvezetében. A pápa hajlott Endre kérelmére, s a kívánt megerősítést 1225-iki bullájával végrehajtja. Felsorolja birtokait, melyek sz. István oklevelében is előjönnek, mint Fizigteu, Curthou, Vosian, Temerd, Balvans stb. Hivatkozik »a sancto Stephano, vel ab aliis regibus« kapott kiváltságokra, melyek olyanok »qua gaudet monasterium Casinense.« A pontificaliák (t. i. a mitra, virga pastoralis, annulus et alia insignia) használatát újra megerősíti. Incéhez hasonlóan, az apátságot »ad ius et proprietatem apostolicae sedis nullo pertinens medio« nevezi.¹⁾

IX. Gergely pápa 1232-ben megerősítvén a zágrábi püspök és pannonhalmi apát között a Dráva melléki tizedek ügyében kötött egyességet, világosan megemlékszik sz. István oklevelének felmutatásáról, mondván : »Abbas sancti Martini de Pannonia . . . privilegium sancti Stephani regis et confirmationes piaie memoriae Alexandri, Urbani et Clementis pontificum ad intentionem suam fundandam super principali produxit.«²⁾ IX. Gergely különben igen gyakran vett alkalmat az apátságot, mint közvetlenül a pápa alá tartozót, őtálma alá venni. Így 1234-ben Fábián ellen, ki az apátság jogait s birtokait háborgatta, intézkedéseket tesz;³⁾ ennek ügyében aztán Jakab prenestei püspök és pápai követ ítéletet is hoz.⁴⁾ Ez ügy hosszabban foglalkoztatta az akkoriakat, mert 1235-ben a pápa újra ír ez ügyben.⁵⁾ Hihetőleg e kellemetlenségnek volt kifolyása 1235-ben kelt bullája, melyben sürgeti, hogy mindazok ellen, a kik a pannonhalmi apátságot birto-

¹⁾ *Fejér. Cod. dipl. III. 2. 33—37. 1. Theiner. Vetera monum. I. 56. l.*

²⁾ *Fejér. Cod. dipl. III. 2. 290. 1. Árp. új Okm. XI. 243. l.*

³⁾ *Árp. új. Okm. I. 317. l.*

⁴⁾ *Árp. új Okm. I. 323. l.*

⁵⁾ *Áp. új Okm. II. 30. l.*

kai élvezetében háborgatják, egyházi kiátkozás vétessék fogamatba. ¹⁾

Nincs úgyszólván egy pápa sem, kinek ne volnának az apátság részére szóló bullái, még pedig nagyobb számmal. Magától IX. Gergelytől 30—40 bullát őriz az apátság levéltára. Az általunk felhozottakkal — ismételjük — korántsem akarjuk e tárgyat kimeríteni, csak tájékozót nyújtani arról, mily nagy szerepet játszik sz. István oklevele még a pápai bullákban is. Így IV. Sándor 1256-ban a szabad apátválasztást illetőleg rendelkezik, s ezen felül ugyanezen évben a panonhalmi apátságot a magyarországi bencésekre nézve különös jogosítványokkal ruhazza föl. ²⁾ VIII. Bonifác 1297-iki bullájával az apátságot a pápai szék különös ótalmába veszi, meghagyván az esztergomi érseknek, hogy több magyar főurat, kik az esztergomi, győri és veszprémi egyházmegyékben laknak, az apátság jogainak csorbitásától visszatartson; s a háborgatók ellen vizsgálatot rendel. ³⁾

Nagyobb térre lenne szükségünk, ha a pápák bulláit csak egyszerűen felsorolni is óhajtanók, ⁴⁾ azért még csak egy-két későbbi nevezetesebb bulla felsorolására szorítkozunk. Így pl. II. Gyula pápa 1505. megerősíti az apátságnak sz. István és Paschalis pápa által és azóta nyert birtokait, privilegiumait, tizedeit stb. ⁵⁾ A pápák annyira elismerték sz. István király oklevelének azon részét, mely az apátságnak a püspöki hatalom alól való felszabadítását tartalmazza, hogy a sz. mártóni apátság részére szóló pápai bullák kezdete általában a következő: »N. episcopus servus servorum dei, dilectis filiis abbati et conventui monasterii sancti Martini de sacro monte Pannoniae ordinis sancti Benedicti Jauriensis dioecesis, ad

¹⁾ Árp. új Okm. I. 334. l.

²⁾ Árp. új Okm. VII. 433, 435. l.

³⁾ *Kejér.* Cod. dipl. VI. 2. 62—64. l. Árp. új Okm. X. 273. l.

⁴⁾ Így pl. III. Honorius. 1218, 1218, 1223, 1225, 1225. IX. Gergely 1231, 1235, IV. Ince. 1253. stb. stb. *Theiner.* Mon. I. 8, 11, 43, 53 57, 99, 140, 214. l. stb.

⁵⁾ Pann. házi ltár. caps. 39. litt. A.

Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis salutem et apostolicam benedictionem.« ¹⁾

Az újabbkori pápai bulláknak tán legnevezetesebbje X. Leóé 1513-ból, mely gyakrabban hivatkozik sz. István oklevelére s az általa adott kiváltságokra. Az iránt, valjon volt-e joga sz. Istvánnak az apátságot világi fejedelmeknél szokatlan kiváltságokkal ellátnia, Leo bullája minden kétséget eloszlat, midőn ezeket mondja: ... »*Beatus Stephanus primus regni Hungariae christianus rex, qui munere legationis de latere functus fuisse dicitur, et Hungaros ad fidem Christi convertit, pia devotione ductus monasterium praedictum, quod inter alia dicti regni monasteria insigne existit, fundaverat ac sufficientibus bonis et proventibus dotaverat etc.*« Ha a pápák — a legmagasabb egyházi forum, — kiknek ítélő hatalmuk volt a fejedelmek tettei, jogai fölött, — sz. Istvánnak adományozási jogát elismerték: valószínűséggel következtethetjük, hogy sz. Istvánnak csakugyan volt ehhez joga.

X. Leo hosszú bullája ezután sz. István szabadalmainak felsorolására tér át, s megnevezi mindazon királyokat és pápákat, kik azokat újabban megerősítették: ... »*Et Geysa ac beatus Ladislaus, Bela ac clarae memoriae Sigismundus et Wladislaus modernus praedictus Hungariae reges praemissa confirmaverunt . . . . . felicis recordationis Henricus, Pascalis, Gregorius VII., Alexander III., Clemens, Urbanus, Johannes, Innocentius, Benedictus XII., Julius II., et nonnulli alii Romani pontifices praedecessores nostri praedicta, et alia quaecunque privilegia, libertates, gratias et immunitates ac indulta per reges Hungariae et alios tam spirituales quam temporales principes dicto monasterio et illius abbati monachis et subditis concessa respective approbaverunt,*

¹⁾ Így pl. II. Gyula pápa, egy másik 1505-iki bullájában. Pann. Itár. c. 39. I. C. Ez különben — elszórtan — már a legrégebb pápai bullákban előjön. Így pl. III. Honorius 1219-ben az apátságról így szól: »*quod est liberum et exemptum.*« (*Fejér. C. D. VII. 5. 221. l., XXII. János 1332-ben a monostorról, mint »ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinens«-ról beszél. (Fej. C. D. VIII. 3. 633. l.) stb.*

eaque et multa alia de novo concesserunt.« Megemlékezik sz. István okleveléről is, melyre a kiváltságok felsorolása közben ekkép hivatkozik; »prout in eiusdem beati Stephani regis, eius manu propria subscriptis, . . . de super confectis litteris dicitur plenius contineri.«¹⁾

Talán leginkább szükségesekké tévék a pápai beavatkozásokat a somogyi tizedek, melyekhez hasonló kiváltságot nem igen találunk; s éppen ezért képezék azok annyi pör, vita tárgyát. Sz. István oklevele azonban minden esetben elegendő bizonyíték volt arra, hogy az ügy az apátság javára dőljön²⁾. Így 1215-ben az apát javára dőlt el a pör³⁾, 1218-ban III. Honorius éppen a tizedek ügyében az apátot ótalmába veszi⁴⁾. Ugyancsak ő 1221-ben az apát javára ítél, még pedig azon okból, mert ez »privilegium S. Regis Stephani et confirmationes felicis recordationis Alexandri, Urbani et Clementis Romanorum pontificum praedecessorum nostrorum ad intentionem suam fundandam« felmutatta⁵⁾. A veszprémi püspökön kívül, kinek érdekeit az sértette, senkinek sem jut eszébe az oklevél hitelességében kételkedni.

Az apátok különben rendkívül féltékenyen őrizték a somogyi tizedekre való jogukat, mit bizonyít a következő eset is. IX. Gergely pápa megerősíti a zágrábi püspökség kiváltság leveleit; a zágrábi püspök és az apát közt azonban nem sokkal azelőtt pör folyt a somogyi tizedek egy része fölött. Mielőtt a pápa a zágrábi okleveleket megerősítené, 1227-ben biztosítja az apátot, hogy e megerősítés jogainak semmi megsértését sem foglalja magában⁶⁾. Nemso-kára — 1231-ben — újra alkalma nyílt Gergelynek a panonhalmi apátság ügyeibe avatkozhatni. Az apát kértére

¹⁾ Theiner. Vet. monum. II. (1860.) 615—620. l.

²⁾ A somogyi tizedek újabb állásáról Hegedüs József munkája »A panonhegyi papi tized Somogyban. N.-Kanizsa. 1854. 93. l.« nyújt némi tájékoztatást.

³⁾ Árp. új Okm. I. 138. l.

⁴⁾ Árp. új Okm. I. 154. l.

⁵⁾ Árp. új Okm. I. 176. l.

⁶⁾ Árp. új Okm. I. 245. l.

ugyanis átírja III. Ince pápának 1215-iki végleges ítélettelét a veszprémi püspök és az apát közt folyt pörben, melyben hivatkozás történik sz. István oklevelére: »sicut plene in privilegio felicis memorie Paschalis papae ac sancti regis Stephani continetur«¹⁾. Ugyancsak IX. Gergely 1232-ben a zágrábi püspök és az apát között a somogyi tizedek ügyében kötött egyességet megtartatni rendeli, s e mellett sz. István okleveléről csaknem ugyanazon szavakkal tesz említést, mint előbb III. Honorius.²⁾

Hosszúra terjedne ismertetésünk, ha somogyi tizedek fölött folyt pörök egyes phasisait ismertetni akarnók; célunk volt feltüntetni, hogy sz. István oklevelét a pápai bullák mindig hiteles bizonyítéknak tekintették; célunkat, azt hisszük, elértük, s így áttérhetünk a nevezetesebb királyi oklevelekre, melyek közzül hely kimélés tekintetéből csak az Árpád-ko-riakra terjeszkedünk ki.

Sz. Lászlónak 1093-iki hires adománylevele, mely az apátság kincseit és vagyonát sorolja föl, s azoknak birtokában az apátságot megerősíti, említést tesz ugyan sz. István adományáról, de nem okleveléről, s így azt elég egyszerüen megemlítenünk.³⁾

II. Béla 1137-ben adományokkal és jogokkal látja el a tűz által elpusztult, s újra felépült monostort. Oklevelében a somogyi tizedeken kívül előjön a pozsonyi vámharmad: »tertia pars tributi totius comitatus Posoniensis.« Sz. István oklevelére nem hivatkozik ugyan, de az oklevél több részéből, különösen a poenából: »Quod si quis contra haec facere prae-sumserit, beatum Martinum et S. Stephanum regem hic et in futuro ante iudicem vivorum et mortuorum sentiat sibi adversari« következtethetjük, hogy II. Béla ez adománylevelének

¹⁾ Theiner Mon. I. 100. l.

²⁾ *Privilegium sancti Stephani regis, et confirmationes pie memorie Alexandri, Urbani et Clementis Romanorum pontificum ad intentionem suam fundandam produxit.* Theiner. Vet. mon. I. 105. l.

³⁾ Fej. C. D. I. 483. l. Árp. új Okm. I. 39—41. l.

sz. István oklevele szolgált minta (Vorlage) gyanánt. ¹⁾ Ugyan-
csak Béla 1148-ban az apátság birtokainak határait írja kö-
rül, hivatkozván sz. István, László és »aliorum regum« ado-
mányaira. ²⁾

II. Endrétől egész okmány-sorozattal birunk, melyek
vagy sz. István oklevelét, vagy annak egyes részeit erősí-
tik meg. Így 1213-ban megerősíti sz. László és Salamon
királyok adományát (ez utóbbiéről ezenkívül semmit sem
tudunk). ³⁾ 1221-ben megerősíti a somogyi tizedek jogát
egyéb birtokok adományozásán kívül. ⁴⁾ 1223-ban megerő-
síti az apátság részére sz. István és sz. László királyok
által tett adományokat, a mint azokat Gejza király okle-
vele felsorolja: »Praeterea etiam renovamus confirmantes
donationes S. regis Stephani monasterio S. Martini, se-
cundum quod inspeximus in serie privilegii regis Gey-
zae, quae in temporibus Colomanni, et filii sui Stephani re-
gum subtracta fuerunt, sed Geyza rex intuitu divinae remu-
nerationis restituit plenarie.« ⁵⁾ 1229-ben felsorolja és meg-
erősíti az apátság összes somogyi javait igen hosszú oklevelé-
ben, hivatkozván sz. István és sz. László adományaira: »Omnes
possessiones eorum in comitatu Simighiensi constitutas, tam a
sanctis Stephano et Ladislao regibus, quam aliorum regum
seu principum, sive quorumlibet fidelium, donatione collatas
... connumerari ac notari fecimus.« ⁶⁾

IV. Béla még gyakrabban fordul meg Sz. Mártonban,
mint atyja, s a szerzeteseknek volt gondjuk arra, hogy a ki-
rály ottlétét fenyegetett szabadalmaik megszilárdítására hasz-
nálják föl; ily alkalmaknál pedig mindig sz. István oklevele
játszotta a főszerepet.

¹⁾ Fejér. Cod. dipl. II. 87. 1. és VII. 5. 109. 1.

²⁾ Fejér. Cod. dipl. II. 110. 1.

³⁾ Árp. új Okm. I. 129—132. 1. Ezzel csaknem megegyező egy é.
n. (1223 ?) oklevele u. o. VI. 360—365. 1.

⁴⁾ Fejér. C. D. V. 1. 297.—302. 1.

⁵⁾ Fejér. C. D. III. 1. 397. 1.

⁶⁾ Fejér. C. D. III. 2. 172—189. 1.

1236-ban átírja sz. László oklevelét; átírata bevezetésében megemlékezik sz. Istvánról is: »Urias abbas . . . a nobis devote petiti et instanter, ut privilegia, quae ab antecessoribus nostris regibus Hungariae a tempore sancti regis Stephani habuit, transcribi faceremus, et eorum exemplaria nostri sigilli caractere muniremus. Quia cum frequenter ad diversa trahantur iudicia, periculosum esset propter viarum discrimina, in quibuscunque iudiciis principale privilegium exhibere.« ¹⁾ IV. Béla ez átírata kétségtelenül összefügg sz. István oklevelének átíratával, melyről a 3. §-ban tettünk említést. E két oklevél képezi ugyanis a sz. mártóni apátság jogainak alapját; igen természetes tehát, hogy különösen e kettőt iparkodtak mennél számosabb átíratok által megörökíteni s megújíttatni. 1257-ben megerősíti az apátság exemptióját minden világi hatóság alól: »immunitatem seu libertatem . . . concessam a sancto rege Stephano et a rege Bela primo innovatam, quae quidem talis est, ut ipsum abbatem et populos praedicti monasterii nullus iudicem, praeter nostram personam vel quem idem abbas a rege iudicem sibi et suis populis specialiter postularet, audeat iudicare.« ²⁾ Az imént említett 1236-ki oklevelet Béla 1260-iki nagy privilegiumában átírja; ebben többször hivatkozik sz. István oklevelének tartalmára, mint: »item etiam confirmamus regia auctoritate, secundum quod inspeximus in tenore privilegii praedecessorum nostrorum sancti Stephani et Ladizlay felicissimae memoriae terram in Sala, (sz. Istv. oklevelében *Wag*) quam ex donatione ipsorum praedicta ecclesia possederat.« . . . Továbbá alább: »inspectisque privilegiis ecclesiae beati Martini veris et autenticis, scilicet sancti Stephani et Ladizlai nec non secundi Belae praedecessorum nostrorum.« ³⁾

---

¹⁾ Árp. új Okm. VII. 9. l.

²⁾ Árp. új Okm. II. 279. l. Ugyanezt megerősíti 1267-ben. Árp. új Okm. III. 154. l.

³⁾ Árp. új Okm. XI. 470—475. l.

IV. Béla 1267-iki szabadságlevelében, mely az apátság törvénykezési szabadságáról rendelkezik, sz. István oklevelének átiratban történt felmutatásáról megemlékezik, mondván: »Bonifacius abbas monasterii sancti Martini de Sacro monte Pannoniae privilegium sancti Stephani regis confirmatum per privilegium felicis memoriae patris nostri nobis praesentavit.«¹⁾ Béla átnézi sz. István oklevelét, s annak tartalmát megértvén, elrendeli: »nullus vestrum (t. i. a pozsonyi nyitrai, győri, komáromi, zalai, veszprémi, tolnai és somogyi főispánok között) populos saepedicti monasterii nec in furto, nec in decimis, nec in facto monetae vel in aliquo praesumptum iudicare, quos a iurisdictione omnium iudicum per privilegium sancti regis Stephani exemptos, iudicio tantum modo nostro in omnibus causis reservamus iudicandos, vel eius quem elegerit abbas dicti monasterii secundum tenorem privilegii antedicti.«²⁾ IV. Béla nagyszámú okleveleiből még az alatta készült urbariumot emeljük ki, melyben a király a monostor részére koráig történt összes adományokat felsorolja s megerősíti. Az illető helyeknél hivatkozik sz. István adományára, s mondanunk sem kell, hogy a Bélánál előjövő helynevek teljesen egyeznek a sz. Istvánnál előjövőekkel.«³⁾

V. István 1270-iki privilegiumát, mely sz. István oklevelének felmutatásáról szól, mellőznünk nem lehet. Így mondja az oklevél: »Bonifacius abbas et fratres eiusdem ecclesiae . . . conditionarios populos suos per diversos collectarum exactores miserabiliter fuisse aggravatos, nobis conquerendo significare curaverunt, petentes ut propter animae nostrae salutem ipsis populis sic miserabiliter aggravatis et afflictis relevationis remedium ex debitae sollicitudinis officio adhibere

¹⁾ Árp. új Okm. III. 154. l. Ugyane szavakat mondja V. István 1270-iki oklevelében. (u. o. III. 230. l.) IV. Béla oklevelét megerősítették még IV. László 1273, II. Ulászló 1494, I. Ferdinánd 1527. stb.

²⁾ R. Kár. ez oklevelet 1325-ben Miklós apát kértére átírja. Pann. házi ltár. caps. 47. lit. A.

³⁾ A roppant nagy — körülbelül 4 méter hosszú — oklevélnek Wenzel csak töredékét adja. Árp. új Okm. II. 1—26. l.

dignaremur, *privilegium sanctissimi regis Stephani praedecessoris nostri exhibendo*. Cuius tenore perlecto, quia comperimus evilenter et fide oculata inspeximus in eodem ex forma indulti eiusdem sanctissimi praedecessoris nostri, ipsum monasterium et eius populum *ab omni inquietudine semotum*:¹⁾ nos eiusdem sanctissimi regis Stephani felicibus vestigiis inherentes, concessimus statuendo etc.²⁾ IV. László ez oklevelet két ízben erősíti meg (1273-ban a törvénykezési szabadságra, 1275-ben az adómentességre vonatkozót.)³⁾

De minek folytassuk a sort tovább? A felhozott példák-ból eléggé meggyőződhetünk, hogy sz. István oklevele volt mindig a forduló pont, mely körül a későbbi pörök, viták forogtak. Tizenkettedik századi oklevelek emlékeznek már meg róla; pedig ha az oklevél a tizenegyedik század végén, vagy a tizenkettedik elején keletkezett, volna, gyakorlott szemnek — minő például III. Ince pápáé volt — nem lett volna nehéz a hamisítást felismerni rajta. A veszprémi, zágrábi püspökök, kikkel a sz. mártoniak századokig pörben állottak, felhasznál-tak volna minden legkisebb gyanuokat az oklevél ellen, mely minden pörük elvesztének oka volt; a veszprémi püspök meg is kísérelte ezt, de kénytelen volt gyanujától elállani, s az oklevelet teljesen és részeiben hitelesnek elismerni. A pápák korántsem irták volna annyiszor át sz. István oklevelét, ha ellene csak a legcsekélyebb gyanu is forgott volna föl; s hogy nem jártak el nagy hiszékenységgel, bizonyítja III. Ince példája, ki mindaddig nem hitt az oklevélnek, míg csak azt eredetiben fel nem mutatták. A nyolc százados hit, ha nem is kétségtelen bizonyíték, de mindenesetre nyomósan szóló érv az oklevél hitelessége mellett.

Hogy az oklevelet a kilencedfél század dacára meglege-

¹⁾ E szavak gyaníttatják, hogy ez oklevélnek is sz. Istváné szolgált mintául.

²⁾ *Fejér. C. D. V. 1. 39—40. l. és VII. 5. 362. l. Árp. új Okm. III. 229. l. és XII. 15. l.* Ez oklevelet átírja Rob. Károly 1327-ben, hibásan 1277-re téve datumát. *Pann. házi ltár. C. 29. l. L.*

³⁾ *Árp. új Okm. IV. 22, 52. l.*

lős épségben birjuk, a rendkívül gondos levéltári őrizetnek köszönhetjük, melynek az mindenkor legfőbb kincse volt. Így tesz ez oklevélről az apátságnak 1332-ben írott levéltári jegyzéke legelső helyen említést : »Sancti Stephani regis privilegium super libertate monasterii sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae, ad modum libertatis monasterii sancti Benedicti de monte Kassyno. Et super quibusdam piscariis et tercia parte tributi comitatus Posoniensis tam tunc temporis praesentis, quam postea futuri. Et excommunicatio eius libertatem eiusdem monasterii infringentis. Sub littera A. in bybliothecca, cum renovationibus et confirmationibus tam papalium quam regalium privilegiorum depositum et consignatum. Datum anno domini Millesimo centesimo primo« ¹⁾ (kétségtelen tollhiba 1001. helyett.)

---

¹⁾ *Sztachovics*. Registrum anni M.CCC.XXX.II. Győr, 1876. V. lap.

II. RÉSZ.

5. §. Legelső támadások. Mansi. Cornides levelei.

Az eddigiekkel halvány képet iparkodtunk nyújtani az oklevélnek — nevezzük — külső történetéről; térjünk át annak belső történetére; vázoljuk röviden azon támadásokat, melyet sz. István oklevelének a legrégibb időtől mai napig ki kellett állania, s melyek igen nagy valószínűséggel Horváth Mihály napjainkban történt támadásával még nem némúltak el.

Említettük, hogy a legelső támadást a veszprémi püspök tevé, kit erre egyedül az önzés vitt, mert őt sz. István oklevele állítólagos jogától fosztotta meg. Jól írja le ezt III. Ince pápa 1215-ben (V. Id. Sept. pontif. ann. XVIII.) kelt bullája, melynek erre vonatkozó részét ide iktatjuk: . . . »nos autem intellectis per ven. fratrem nostrum Hungolinum Hostiensem episcopum, quem partibus (ekkor ugyanis a veszpr. püspök az apáttal pörben volt) concessimus auditorem, quae proposita fuerint coram eo, *obiectiones propositas ab episcopo contra praedicta privilegia Paschalis papae ac S. regis Stephani; quibus abbas sufficienter respondit, invalidas esse decrevimus*, ut eis non obstantibus, privilegia ipsa valida reputentur, si authenticum praedicti regis (S. Stephani) tale repertum fuerit, quale nobis rescriptum ipsius sub bulla charissimi in Christo filii nostri Hungarorum regis illustris (Andreae II.) extitit praesentatum.« ¹⁾ A püspök aztán meg is adta magát, mint ezt III. Ince ugyanezen évi átiratából tudjuk: »Vos (t. i. az apát és a sz. mártóniak) . . . privilegium S. regis Stephani produxistis, quod idem episcopus multis modis nixus est

¹⁾ Róka. Vita Vesp. Praesulum. 95—96. l.

improbare; sed vobis e contrario diversis rationibus resistentibus, ipse tandem in sua intentione defecit.«

Kellett-e még abban a korban sz. István oklevelének több támadást is kiállnia, nincs tudomásunk; kétségtelen azonban hogy a veszprémi püspök említett eljárása nem volt egyedüli.

A legelső támadás alapja, miként ki is emeltük, önzés volt. Közel nyolcadfél századnak kellett lefolynia, míg a legelső, tudományos célokból történt támadás bekövetkezett.

A múlt század közepén a történelmi kritika bámulatos tért nyert; mincként tagadhatatlanul igen sok üdvös eredményt köszönhetünk. Ekkor kezdődik a kútfők megrostálása; nem hisznek mindennek, szétválasztják a megbízhatót a kétségestől, a történelem kezd tényekkel és nem feltevésekkel dolgozni. Természetes, hogy ily fontos oklevélnek, minő sz. Istváné, sem lehetett a kritikát kikerülnie; noha a legelső támadás külföldön s nem hazánkban történt.

Már e támadás előtt is foglalkoztak egyes tudósaink sz. István oklevelével, de hitelességében egyik sem kételkedett. Így *Schwarz Gottfried*, a nagy kritikus, noha sz. István oklevelével saját állításai ellen látszik bizonyítani, kész annak hitelességét elismerni, mondván: »Nos stilum diplomatis praecipue suspicimus, ex eoque de tabulae fide et antiquitate iudicium facimus.«¹⁾

Oklevelünk ellen 1747-ben történt az első támadás; a támadó pedig *Mansi János Domonkos* volt, Baronius folytatójának, Raynaldnak, kiadója; ő nem látta az oklevél eredetijét, azt csak a Raynald által kiadott IX. Gergely-féle átiratban ismerte, s megjegyzéseit e szövegre egy jegyzet alakjában teszi: »Constitutionem hanc, Stephano I. Hungariae regi adscriptam, in lucem proferendam fuisse ab Annalista

¹⁾ Initia religionis Christianae inter Hungaros ecclesiae orientali adserta. Auctore *Gabriele de iuxta Hornal* Hungaro. Frankf. és Lipcse, 1740. 62. l. Megjegyezzük azonban, hogy Schw. világosabb kitétellel is állhatott volna, mert a suspicimus gyanakodást is jelenthet, mi Schw. állításának gyakori félreértését vonta maga után.

(t. i. Raynald által) libens ego admiserim ; sed monendi simul erant lectores, *ne quid fiderent scripto suspicionis pleno et prorsus apocrypho*. Quid est enim illud, quod Stephanus Rex scribit : se scilicet ab Anastasio abbate *confortatum et laureatum esse* ? Phrasis etiam illa ab eius aetatis moribus abhorret : *parrochiano episcopo*. Denique Stephanus I. anno 1001. iam decesserat, ut ex Pagio in Critica ad annum 997. 3. discimus. Mansi.« ¹⁾

Mansi támadása oly ügyetlenül történt, hogy reá megfelelni a legkönnyebb volt. E könnyű munkára többen vállalkoztak ; különösen pedig *Stilting*, ²⁾ és *Kollár*. ³⁾ Ezek a következőkkel verték vissza Mansi három ellenérvét :

1. Mansi az oklevél stilusát támadja meg, — azonban minden támogató ok nélkül. Schwarz, e nagy kritikus, kinek állításaira nézve pedig az oklevél nem nagyon kedvezett, a stilusból éppen az oklevél hitelességére von következtetést. Egy és ugyanazon dologból két egymással homlokegyenest ellenkező eredményt kihozni nem lehet. Mansi nem olvasta figyelmesen az általa felhozott »confortati et laureati sumus« kifejezést, ennek következtében azt félreértette. Sz. István nem azt mondja, hogy őt Anasztáz apát erősíté és koszorúzá meg, hanem hogy Anasztáz tanácsai és segítsége által nyert erőt és koszorút. Ebben pedig Mansi semmi kivetőt nem találhat.

2. Mansi második érve határozott tévedésen alapúl : csak a glossariumokat kell fölütünk, s rögtön meggyőződünk hogy a *parrochianus episcopus* a *diocesanus* helyett sz. István kora előtt, alatt és után egyformán használatos.

¹⁾ Annales eccles. ab anno MCXCVIII. ubi desinit Cardinalis Baronijs, auctore Odorico Raynaldo. Edid. Mansi. Lucca, 1747. II. 62. l. jegyz. (Az összes annalesek XXI. kötete.)

²⁾ Munkája »Vita s. Stephani«, mint külön kiadás az Acta Sancto-rumból megjelent Kassán 1767. s ezenkívül többször. Kassai kiad. 122. s köv. ll.

³⁾ *Kollár*. Historia diplomatica iuris patronatus. Bécs, 1762. 72. s köv. ll.

3. A mi a harmadik érvet illeti, az már határozott figyelmetlenségből, fölületességből származik. Pagius soha sem tette sz. István halálát 997-re. A Mansi által idézett helyen ¹⁾ Gejza és nem István haláláról vagyon szó. S így Mansi ellenvetései között meggyőzőt, de még komoly figyelemre méltót sem találunk. ²⁾

Mansi támadása zajtalanúl elhangzott, s nálunk jó ideig senki sem gondolt arra, hogy az oklevél hitelességét kétségbe vonja. Huszonöt év elteltével végre egy látszólag igen csekély esemény képezte előjátékát Benczúr későbbi támadásának, melynek hatása akkor több esztendeig igen élénk volt, közvetve pedig napjainkig is érezhető.

Cornides Dániel ugyanis több jeles kortársával, mint Prayval, Dobai Székely Sámuellel, Koller Józseffel stb. levelezésben állott. Levelezésök tárgyát jobbára a magyar történetnek érdekesebb vitás pontjai képezték; s tagadni nem lehet, hogy e levelezés igen sok eszmét tisztázott, s hogy hatása igen üdvös volt, mert ez szorosán vett kritikai történetírásunk kezdete. ³⁾

Legnevezetesebb Cornidesnek Koller Józseffel 1770, 1771, 1772, 1775. években folytatott levelezése, melynek szövegére csakhamar sz. István oklevele került. Koller ugyanis a pécsi püspökség történetét lévén megiróban, a gyűjtött anyagot bizalmasan közlé Cornidessel is, ki viszont arra megtette a maga megjegyzéseit. E kölcsönös eszmecsere volt e levelezés legjellemzőbb tulajdonsága. Koller egyik levelében Bonipertet mondá első pécsi püspöknek, hivatkozva sz. Istvánnak a pécsi püspökség részére adott oklevelére. Cornides nem osztozott Koller nézetében; hanem hivatkozott chartres-i Fulbertnek (Fulbertus Carnotensis) egy levelére, melyet ez

¹⁾ *Pagius*. Critica historico-chronologica in universos Ann. Eccl. Caesaris Baronii. Antverp. 1705. IV. 74. l.

²⁾ Mansi támadását röviden válaszolja *Katona* is. Hist. crit. reg. I. 99—102. l.

³⁾ Cornides levelezését leginkább *Horvát István* nyomán adjuk. Tud. Gyűjt. 1836. I. 94. s köv. ll.

Boniperthez intéz, s melynek bevezető sorai ekkép szólnak : »Sancto ac venerabili arch. suo Boniperto Fulb. fidelitatis obsequium et summi pastoris benedictionem.« Cornides az *arch.* (archiepiscopus) szónál fogva, Bonipertet érseknek, s minthogy abban a korban Magyarországon csak egy érsekség volt, hajlandó vala esztergomi érseknek tartani, mit a *sanctus* és *venerabilis* jelzők, melyek Cornides szerint abban a korban csak érseket illeltek, még inkább meglátszottak erősíteni.¹⁾ Koller Cornides ellenében leginkább sz. István 1001-ik oklevelére hivatkozott, mely másokat említ esztergomi érsekeknek ; így került bele sz. István oklevele a játékba. Koller ekkor még nem tudta azt, mit később Garampitől megtudott, hogy t. i. Fulbert levelének római példányában nem *arch.* vagy *coepiscopo* találtatik, mi természetesen az ügynek egész más fordulatot ad ; s kétségtelenné teszi, hogy a Villiers által adott szövegben toll- vagy olvasási hibával van dolgunk. Cornides azonban nem adta meg oly könnyen magát, s hajlandó volt sz. István oklevelét Koller előtt hamisnak nyilvánítani, s azt több levelében meg is támadta. Ez volt legközelebbi előjátéka a későbbi nagy diplomatikai harcnak.

Hogy azonban Benczúr összefüggését Cornidessal megérthessük, szükséges azon érvekkel megismerkednünk, melyeket Cornides az oklevél hitelessége ellen felhozott.

Cornides nemcsak Kollerral, hanem másokkal, jelesen Dobai Székely Sámuellel és Benczúr Józseffel is közlé kétségeit. Kollerhez írott levelei kiadva nincsenek, pedig e kérdés felvilágosítására érdekes adalékot képeznének ; azoknak Horvát István szerint valahol Pécsen kell lappanganiok, mert Koller levelezéseit nagy gondnal őrizte. Ha előkerülnének, méltó volna e leveleket, melyek jobbára a pécsi püspökök sorrendjét, a Sylvester pápától küldött koronát és sz. István szóban forgó oklevelét illetik, közzétenni.

¹⁾ Cornides Fulbertus levelét a Villiers-féle 1608-iki párizsi kiadásból idézi. Újabb kiadása Bouquet-nál. [Recueil des historiens des Gaules et de la France. Paris. X. (1760.) 443. l.] Bouquet is az *arch.* szó mellé jegyzetben oda teszi. *Strigoniens.*

A Székely Sámuelhez írott levelek közül Batthyány Ignác kiadott két francia nyelvűt, ¹⁾ melyeket alább Cornides érveinek megismerésére magyar fordításban adunk. A Benczúrhoz írt levelekről keveset tudunk, hanem az kétségtelen, hogy Benczúr ellenvetéseinek alapját Cornides érvei teszik, mint ezt az egyes pontoknál kiemelni alkalmunk lesz.

A Székelyhez írott két levél elseje 1771. február 25-én kelt, s magyar fordításban következőkép szól :

»Uram! Ön az érveket óhajtja tudni, melyekkel én a sz. mártoni benedekrendű apátság alapítólevelét megtámadtam. Szívesen engedelmeskedem; mindenek előtt azonban el kell mondanom, mi adott e vitatkozásra alkalmat. Kollerhez, a pécsi püspök alamizsnás papjához és a pécsi püspökök életének megírójához írt egy levelemben fentartottam előbbi állításomat, hogy t. i. Bonipertus az első pécsi püspök később esztergomi érsekké lett. Allításomat chartresi Fulbert ötödik levelével (Charles Velliers 1608-iki párisi kiadása szerint) támogattam. E kérdés hosszabban foglalkoztatott bennünket, s a kérdések összefüggése arra vitt, hogy elkezdtünk az első esztergomi érsekről vitatkozni. Koller a szóban forgó oklevélre hivatkozott. Én azonban csak úgy beszéltem róla, mint egy ügyetlen koholótól becsempészett hamisításról; így aztán vitatkozásunk egyre hevesebbé vált. Engedelmével röviden körvonaloزم vitánkat, erre a célra pedig a latin nyelvet használom, melyen levelezésünket rendesen folytattuk. Ime érveim :«

A következőkben adjuk Cornides érveit röviden, kinek kezén Piternek — szerinte valamennyi közt legjobb — kiadása fordult meg, s ebből meríté érveit :

1. Az oklevél záradékából szerinte azt lehet következtetni, hogy abban a korban Magyarországon már két érsekség állott fön, vagy hogy ugyanazon egy időben egyszerre két esztergomi érsek volt : Domonkos és Sebestyén. De minthogy e körülmény be nem bizonyítható, kétségtelen,

¹⁾ *Agemantis Palladii Responsa* etc. 70. s köv. l.

hogy az érsekek sorából egyik vagy másik kihagyandó. Ha ez áll, úgy inkább Domonkost kell kihagynunk az érsekek közül; mert Sebestyénről Hartvik is említést tesz, de Domonkosról senki sem. Koller erre azt felelé, hogy ő Klimó György pécsi püspöktől megkapta az oklevélnek a főapát által eszközölt leiratát, s e leiratban az oklevél e szavakkal végződik: »Hoc privilegium scriptum et traditum est.« Cornides erre azzal felelt, hogy a főapát nem küldte meg teljesen a leiratot, hanem az oklevél végső sorait elhagyta; erre pedig Jongellinust és Desericiust hozta föl bizonyságul. Jongellinus ugyanis összeállítá a magyar nádorispánok sorrendjét; s ezek közt első helyre Cebát teszi, kinek neve egyedül az oklevélben jön elő. A záradéknak tehát kellett léteznie s Jongellinus előtt ismeretesnek lennie. De még ennél is többet nyom Desericius bizonyága, kinél a zársorok egészen feltalálhatók. ¹⁾

2. Domonkost az oklevél vicecancellariusnak nevezi; Cornides azonban nem tud az esztergomi érsekek közt egyet sem megnevezni, a ki vicecancellarius lett volna; az esztergomi érsek mindig főkancellár volt. Sőt a kalocsai érsekekről sem mutatja föl senki sem azt, hogy valaha vicecancellariusok lettek volna. A budai prépost és eszt. választott érsek Kún-László alatt, a fehérvári prépost s utóbb kalocsai érsek IV. Béla alatt nem tekinthetők kivételeknek. Erre Koller azt felelé, lehet hogy nálunk a római curia mintájára a főkancellárt is vicekancellár névvel illették. Cornides erre, azzal válaszolt, hogy sz. István inkább német, mint római institutiokat honosított meg, mit maga is megvall törvénykönyve előszavában. Hozzá teszi még Cornides, hogy a *vicecancellarius* cím abban a korban teljesen ismeretlen. ²⁾

3. Az oklevél Anastasiust »abbas monasterii sancti Martini in monte supra Pannoniam sito« címmel illeti; Hartvik állítása szerint azonban, Anasztáz már Rómába utazása

¹⁾ A két érsekre vonatkozólag 1. alább Benczúr 3-ik érvét.

²⁾ L. alább Benczúr 4-ik érvét.

előtt (tehát 1000 év körül) kalocsai érsek volt. Tehát vagy Hartvik vetendő el, vagy az oklevél. ¹⁾

4. Az oklevél szerint még Gejza kezdé el a monostor építését. Hartvik szerint azonban, sz. István csak atyja halála után kezdé el azt építeni. Hartvik és az oklevél újra ellenkezésbe jönnek; egyik vagy másik igaztalan. ²⁾

5. Az oklevél maga magának is ellene mond; azt mondja, hogy István mellett állott a vezéreken kívül Domonkos érsek is, alább pedig ekkép szól: »necum enim episcopatus et abbatae praeter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant.« Ha volt érsek, kellett püspököknek is lenniök; ámde Hartvikból kitünik, hogy István csak Kupa legyőzése után osztotta föl az országot 10 püspökségre, az oklevél pedig a lázadás előtti korról beszél. Domonkost az oklevél pusztán érseknek nevezi, minden *venerabilis* cím nélkül; ezt pedig abban a korban nem hagyták el. ³⁾

6. A király monogramája titularis, vagyis a király nevén kívül, címét (rex) is rejti; Papebroch szerint azonban II. Henrik volt az első, ki a monogramma titulare-t behozta. ⁴⁾

7. Cornides fennakad az indictio kérdésében is; azt mondva, hogy 1001. évnek nem a 15-ik, hanem 14-ik indictio felel meg, ez ismeretes szabály szerint:

Si per quindenos Domini diviseris annos,
His tribus adiunctis indictio certa patebit. ⁵⁾

8. Sajgó főapát tudósítása szerint az oklevél függő pecséttel van ellátva, s hogy függő pecsét abban a korban elő nem fordulhat, ismeretes. ⁶⁾

E pontok felsorolása után, Cornides ekkép végzi levelét
»Ime kétségeim egybefoglalva. Ha Koller úr azokra

¹⁾ L. alább Benczúr 5-ik érvét.

²⁾ L. alább Benczúr 7-ik érvét.

³⁾ L. Benczúr 8-ik érvét.

⁴⁾ Ez érvet Benczúr nem használta föl.

⁵⁾ L. Bencz. 9-ik érvét.

⁶⁾ L. Bencz. 10-ik érvét.

felelni fog, haladék nélkül megismertetem önnel érveit. Valószínű, hogy a tudós . . . val ¹⁾ is lesz dolgom, ki sokkal veszedelmesebb ellenfelem lesz, mint . . . Kérem, uram, szíveskedjék velem érveim gyenge vagy erős volta felől őszinte véleményét közölni; arra is kérem, ha még valami érve lenne, melylyel az oklevél hitelességét meg lehetne támadni, legyen oly kegyes s közölje azt is velem; mert ha már a vitába annyira belemerültem, illendő, hogy állításaimért erélyesen helyt álljak. De elég lesz mostanra. Isten önnel, stb.»

Cornides második, 1771. évi május 4-én kelt és hasonlókép Székely Sámuelhez intézett levele következőkép szól:

»Uram! Ön mindig későbbben veszi kézhez leveletem, mintsem akarnám; ha ezt általában hibának tartja, azt körülményeimnek és ne nekem tulajdonítsa. Legjobban szeretnék önnek nyomban válaszolni, de mire hozzá készülök, mindig közbe jő valami, a mi szándékomban megakadályoz. Legyen elég ez mentségnek. Ön ismeri lelkületesemet, ismeri helyzetemet, s ez elég arra, hogy nekem megbocsásson. De térjünk a dologra.«

»A . . . belüli tisztelendő atyák távol vannak attól, hogy megharagudjanak azon érvekért, melyeket a sz. mártóni apátság alapító oklevelének hitelessége ellen felhozta; sőt inkább ezer udvariassággal halmozta el. Egész értekezést kellene írnom, ha csak kivonatát is akarnám adni mindazon érveknek, melyeket ellenem felhoztak s melyekre én viszont válaszoltam. Elég legyen azt mondanom, hogy állításomat továbbra is szilárdul fentartom, s nem is tartok attól, hogy legyőznek. Felhozhatok ismét egy új érvet az oklevél ellen, melyet én igen erősnek és döntőnek tartok; ezt kivonatban közlöm önnel is. Mielőtt azonban ezt tenném, emlékeztetnem kell önt arra, hogy a sz. mártóni apátság — miként sz. István oklevele mondja — a Cassino-hegyi monostor mintájára volt alapítva; már most álljon itt érvem latin nyelven, (a levél t. i. szintén franciául kelt) a mint velök közlöttem.«

¹⁾ Talán Prayt érti alatta.

Cornides érve röviden a következő :

Leo Marsiacus, ki a Monte-Cassinói monostor történetét sz. Istvánnal egykorúlag írta meg, egy helyen azt mondja, hogy sz. István uralkodása utolsó évében egy általa alapítandó monostorhoz Cassinoból barátokat kért; mire ezek azonban Magyarországra megérkeztek, sz. István már nem volt életben. Ebből Cornides arra a következtetésre jut : Sz. István csak élete végén — azaz 1038 körül — akarta a sz. mártoni apátságot alapítani; s így az apátság tényleges meg-alapítása sz. István halála után történt; mert mi szükség lett volna Cassinoból barátokat hozatni, ha már 1001-ben állott a sz. mártoni apátság, mely annak mintájára alapított? Az oklevél tehát, mely annak alapítását 1001-re teszi, igazi nem lehet.¹⁾

Ezen kifogások voltak azok, melyeket Cornides az oklevél hitelessége ellen felhozott, s melyeknek csaknem mindegyikével találkozunk Benczúr 1779-ben tett támadásában. Kétségtelenül bizonyítja ez a nagy hatást, melyet Cornides Benczúrra tett, akár kölcsönös megegyezésből történt ez, akár pedig Cornides akarata nélkül tette magáévá Benczúr az ő kétségeit. Annyi tény, hogy Cornides éppenséggel nem vette zokon érveinek eltulajdonítását, mint ez egy alább közölt levelelől kitűnik; s így az előbbi eset valóbbszinű.

Cornides levelei azonban — tisztán magán érdekűek lévén — zajt nem ütöttek. Legelső volt Batthyány, ki nyolc év multával 1779-ben azokból kettőt — az általunk is adottakat — Benczúr ellenében irt munkája végén közzé bocsátott, következőkép indokolva eljárását : »*Aliquot enim abhinc annis ab erudito quodam, cuius nomen reticere melius existimo, mota et agitata fuit haec controversia, (t. i. a monogramma titolare-t illető) quod ut tibi constet subiungo summa fide ad calcem huius Epistolae meae literas in hac quaestione emanatas.*«²⁾

¹⁾ V. ö. alább Bencz. 7-ik érvét.

²⁾ *Agamemnis Palladii Responsa.* 69. l.

Cornides természetesen igen zokon vette Batthyány incorrect eljárását, hogy magán levelezését, melyről maga sem tartott sokat, közzétette, mihez semmi joga sem volt. Nehez-
telését Pray előtt 1780-iki február 22-én írt levelében ki is fejezi; e leveléből kiemeljük a következőket: ¹⁾ »Epistolas Gal-
licas ad calcem adnexas, quamquam non citra sphalmata or-
thographica bene multa exscriptas, meas esse statim agnovi;
tametsi earum memoria ex animo meo iam dudum effluerit.
Male me habet supra modum ineptias meas, ad amicum inti-
mum et indulgentem festinanter exaratas, *quarum me et pudet*
nunc et poenitet, ad publicam aliorum conscientiam perve-
nisse, praesertim cum nihil attinuerit eas proferre in lucem.
Factum bene, quod utriusque nostrum, et Székelyii et meum,
fuerit suppressum nomen. Id sicuti tuae amicitiae acceptum
ferre debeo: ita verba non reperio, quibus gratum meum ani-
mum tibi satis contester.«

Nem vette jó néven Koller sem Cornides leveleinek közzétételét; mert ez által őt is belehozták a játékba, pedig levelezéséről ő sem tartott sokat. Másrészt azonban védelmébe vette barátját Cornidest, kit igen nagyra becsült, s ki azon gyanúban állott, hogy Benczúr névtelenül megjelent két-ségeinek ő a szerzője. Koller szavai a következők: »Battianus ad calcem opusculi fragmenta subiecit litterarum, quae de eodem diplomate anno 1771. me inter et quendam, cuius no-
men reticetur, disceptatum fuisse commemorant, et nonnulla momenta atque responsiones utrinque propositas recensent. Ita ego, *quamvis eorum, quae tum scripsi, pene immemor*, repente in hanc me scenam e latebris meis extractum animadverti.
Fateor ipso anno 1771. uti et praeunte et insequente, tum anno 1775. mihi cum Daniele Cornides litterarum commer-
cium intercessisse, fuisseque nos inter, praesertim anno 1771. de veritate diplomatis istius disceptatum. Sed ab anno 1775. nihil unquam ad eundem dedi, sive ab illo accepi litterarum.
Ut adeo, etsi fragmenta illa Cornidesiana esse constet, certo

¹⁾ Horvát István Tud. Gyűjt. 1836. I. köt. közli az egészet.

tamen affirmare possim, Anonymum (t. i. Benczúr) nulla mihi ratione cognitum, et qua commentariolus hominem prodit leviter succinctum, a Cornidesio, viro doctissimo, omnino diversum esse.« ¹⁾

Ez volt előjátéka a nagy harcnak, melynek lefolyását a következő fejezetben vázoljuk.

7. §. A nagy diplomaticai harc.

Az oklevél ügye hosszú ideig szunnyadni látszott. Cornides elhallgatott; az oklevél ellen — legalább nyilvánosan — senki sem intézett támadást. Annál nagyobb lön a meglepetés, midőn 1779. évben a következő című névtelen munka jelent meg: »*Schreiben an einen Freund, darinn einige Zweifel wider dei Aechtheit der Stiftungsurkunde, welche der heilige Stephan erster König von Ungarn dem Benedictinerkloster des heiligen Martinsberg im Jahre 1001. ertheilt haben soll, dem Gelehrten zur Prüfung vorgelegt werden.* Wien, 1779. 8r. 79. lap.« A támadás tagadhatlanul igen nyíltan és bátran történt. Ki a bátor megtámadó, sokáig rejtély maradt a tudósok előtt. A névtelen munka 19 okkal támadja meg sz. István oklevelét, melyeknek nagy részét mint Cornides érveit ismerék tudósaink. Mi volt természetesebb, mint az, hogy Cornides jött a szerzőség gyanujába; növelte a gyanut Cornides alakoskodó magaviselete, ki Prayhoz irt leveleiben a megjelent munkát minden gyarlóságai dacára igen magasztalta, s vágyva-vágyott szerzőjéről valamit megtudni. Adjuk itt 1779. aug. 31-én, tehát mindjárt a munka megjelentje után Prayhoz intézett levele egy érdekes részét: »Comparavi huiusmodi opusculum germanicum, cuius titulum nuper in Ephemeridibus Posoniensibus mihi ostendisti, fidem privilegii S. Stephani, abbatis S. Martini anno 1001. concessi, in dubiam revocans. Quam cuperem illius auctorem nosse! Quaedam eo continentur libello, quae trahunt momentum. Dignissimus saltem est, quem docti Hungari perlegant et expendant. Tu,

¹⁾ Koller. Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. 1782. I. 357. l.

vir clarissime, siquid de auctore nosti, vel saltem suspicaris, me illud noli celare, quaeso. Ero vel ipso Harpocrate taciturnior, si silentio opus est.«

Cornides magaviselete a rejtvényt éppen nem oldá meg. Ezenközben még ugyanazon 1779. évben megjelent az első felelet a névtelen támadásra, hasonlóképp névtelenül. Címe : *Agamantis Palladii, academiae Philaletorum socii Responsa ad dubia Anonymi adversus privilegium s. Stephani, abbatis S. Martini de Monte Pannoniae anno MI. concessum, proposita*. 1779. 8r. 84. l. Ennek szerzője, mint nem sokára általánosán tudva lett, Batthyány Ignác, akkor egri nagyprépost, később erdélyi püspök volt. A munka, miként az előbbi, szintén levél alakjában van írva és Pray Györgyhöz intézve. Sorba veszi a támadó ellenvetéseit és egyenként felel azokra. Mi bírta Batthyányt arra, hogy nevét eltitkolja, megmondja maga előszavában : »ut veritas ipsa vincat, non aliud quidpiam, quod saepe veritatem ipsam obfuscet.« Majd alább értésére adja az olvasónak : »Id unum te scire volo, me monachum Benedictinum non esse, verum solius veritatis amore, quod commune bonum est, hunc laborem suscepisse.«

Mily érvekkel veri vissza Benczúr — mert a névtelen támadó ő volt — támadását, megtudjuk alább. Folytassuk a harc történetét.

Batthyány műve végére Cornides két francia levelét függeszté, névtelenül ugyan, de a levelek íróját nem volt nehéz kitalálni. E levelek érveit a *Schreiben an einen Freund* mind fölhasználta, természetes, hogy a gyanu még erősebben Cornidesre mutatott, mint a névtelen munka szerzőjére ; s Pray nem is késett e gyanut magával Cornidessel tudatni. Erre Cornides 1779. dec. 31-én hosszú német levéllel felelt, melyet érdekességénél fogva fordításban közlünk : ¹⁾

»Főtisztelendőséged bizonynyára félreértett engem, vagy tán nem elég világosan fejeztem ki magam ; főtisztelendőséged ugyanis rám fogja, mintha én azt állítottam volna, hogy

¹⁾ Horvát I. i. h. adja a levél eredeti szövegét.

az 1001. alapítólevél szerzőjét már ismerem. Nem, nem ezt akartam én azzal mondani. Én csak annyit mondtam, hogy a Bécsben nem rég megjelent művecske szerzőjét, ki az oklevél ellen néhány ellenérvet hoz föl, már tudom. Vagyok oly bátor állításomat ismételni, noha a szerzőt megneveznem nem szabad. Különben igen kíváncsian várom Novák Chrysostom munkáját, ki a szóban forgó oklevél védelmére kel. Ha nem s tartozik Novák könyvtárnok úr a »Congregatio sancti Mauri« tagjai közzé,¹⁾ nem kétlem, hogy méltó ellenfél lesz, s hogy tőle alapos érveket hallunk. Magamnak is szándékomban volt a névtelen szerző több állítását megcáfolhatlanul megdönteni. Azonban mit hallok? Tehát ez érvekre a felelet *Philæetus* neve alatt már csakugyan megjelent? Ugyan ki lehet ennek igazságszerető s titokba burkolt szerzője? *Valóban hamarabb hittem volna, hogg az ég beszakad, mint azt, hogy reám háramlik a gyanu, hogy a Bécsben megjelent munkában csak a legcsekélyebb részem is van.* Főtisztelendőséged tudósításán egy levelem felől, melyet 1771-ben Székely századoshoz francia nyelven irtam, egész elcsudálkoztam. Igaz, Székelylyel hosszabb ideig leveleztünk francia nyelven a hazai történelmet érdeklő kérdések felett; arra azonban éppen nem emlékezem, hogy valaha a sz.-mártoni apátság alapító levelével is foglalkoztunk volna. Mindazáltal nem kételkedem, hogy azon levelet csakugyan én irtam, mert nem ismerek senkit, a ki Székelylyel francia levelezésben állt volna. A levél datuma *N.-Szeben* csak erősíti ezt. Koller József c. kanonok úrral igen is volt hosszabb ideig tartó vitánk ez oklevél felől; de leveleink latinul valának írva, s a mennyire tudom, köztünk maradtak. Mennyire szeretném azt a francia levelet látni! Stílusából rögtön megismerném, valjon csakugyan enyém-e, vagy pedig költött, mert ez utóbbi eset sem egészen lehetetlen. Akármint legyen is, nagy hálával tartozom főtisztelendő-

¹⁾ A legtudósabb s a tiszteletre legméltóbb franciaországi congregatio, melynek tagjai közzé Mabillon, Ruinart, Montfaucon, Toustain, Tassin stb. tartoztak.

ségednek, hogy a jó Philaletust rábirta, hogy a hely nevét, a honnan a levél keltezve volt; elhagyta; de mennyivel jobban szerettem volna, ha a levél — föltéve, hogy csakugyan az én tollamból került ki — egészen elmarad. Bátorkodom főtisztelendőségedet arra kérni, tegyen félre számomra egy példányt Philaletusból, kerüljön bármibe. Ha főtisztelendőséged közlené velem, ki az álnevű Philalet, örökös hallgatást fogadnék; mert — miként ön is tudja — én igen jó iskolában (t. i. a bécsi szabadkőműves páholyban) tanultam a hallgatást.«

Az, hogy Cornides nem volt szerzője a munkának, e leveléből kétségtelen. De miként jutott tehát Benczúr Cornides érveinek birtokába? Hogy Benczúr szintén levelezésben állott Cornidessal, már említettük. Kétségtelenül ez volt az első ok, mely őt az oklevél nyílt megtámadására ösztönözte; a másik az volt, hogy Pozsony városának abban az időben az apátsággal a »*tertia pars tributi de Poson*« miatt pöre folyt, melyben a rövidebbet Pozsony városa húzta. Benczúrnak, mint pozsonyi lakosnak, ez ítélet zokon esett; természetes tehát, hogy városának nagy szolgálatot tett volna, ha sz. István oklevelének hitelességén csorbát képes ejteni. Erre kezénél voltak Cornides érvei, a többit ő maga tette hozzá.¹⁾ Érveivel alább bővebben megismerkedünk.

Még egy körülményt kell felvilágosítanunk: miként jutott Batthyány Cornides leveleinek birtokába. Ő ugyanis egri nagyprépost korában megvén Dobai Székely Sámuel gyűjteményének egy részét, abban Cornides két francia levelére talált. Megütközéssel vette észre, hogy Cornides ugyanazon

¹⁾ Kétségtelen, hogy Benczúr és nem Cornides tollából folyt könyvének végeredménye: »Man konnte aus dem Bisherigen schliessen, dass dieses Document erst unter Kaiser Sigismund, oder kurz nach dessen Tode auf der Welt erschienen sey. In den unglücklichen Zeiten, da die wenigsten Könige und Grossen in Ungarn und andern christlichen Ländern das Lesen und Schreiben verstanden haben, war es gar keine Kunst dergleichen Privilegia zu schmieden und ihnen die Glaubwürdigkeit zu verschaffen.« (Schreiben etc. 74. l.) Cornides ilyesmit soha sem állított volna.

érveket hozza föl az oklevél ellen, melyeket a névtelen támadó. Nem juthatott tehát más eredményre, csak arra, hogy maga Cornides a támadó, s éppen e célból szándékozott műve végére a két levelet kiadni. Csakis Pray kérelmére, közvetítő volt Batthyány és Cornides közt, hagyta el Cornides nevét s a levél keltét, valamint szabadabb kifejezéseit; s ez az mit Cornides Praynak megköszönt.

Nem mult el hosszú idő, és Batthyány védő irata nem volt egyedül; még ugyanazon 1779. évben megjelent Gánóczy Antal munkája a következő címmel: *Libellus castigatus, sive refutatio argutiarum, quas scriptor Anonymus adversum diploma S. Stephani regis, archiabbatiae s. Martini Sacri Montis Pannoniae anno MI. collatum, sophistice obiicit. Opera et studio Antonii Gánoczi*. Nagyvárad, 1779. 8. r. 281. l. Ugyanennek a következő évben német fordítása jelent meg, mely e címet viseli: *Gestraftes Büchelchen: oder Widerlegung der Spitzfindigkeiten, welche von einem unbekannten Autor wider die Stiftungs-Urkunde, die der h. König Stephan von Ungarn im Jahre 1001. der Erz-Abtey zu Martinsberg ertheilt hat, an das Licht sind gestellet worden, neulich in lateinischer Sprache verfasst hat Anton Ganotzi, Lector und Domherr zu Gross-Waradein, nun aber ins Teutsche übersetzt durch Joh. Ferd. v. Müller*. Nagyvárad, 1780. 8. r. 277. l.¹⁾ — Legyen szabad e munka előszavából a következő jellemző részt idéznünk: »Quis enim ferat scriptoris, ne nomen quidem suum prodere ausi, tam atrocem scribendi libidinem? de illis tamen, duos enim perniciosae huius opellae procursores fuisse existimo, quorum A. hircum mulsit, B. cribrum supposuit, quia se rei diplomaticae arbitros profiteri voluerunt, prius idem exigo, quod de paedagogis exigebat Quintilianus: *ut aut sint eruditi plane, aut se non eruditos esse sciant.*«

¹⁾ Az »Anhang zu dem 37—52. Bande der allgem. deutschen Bibliothek. 1785. III. Abtheil. 1317—1319. l. e fordításról ekkép nyilatkozik: . . . »Herr von Miller (a fordító) der deutschen Sprache nicht recht mächtig ist, und daher sich nicht allein oft sehr hart und undeutsch, sondern auch ganz undeutlich ausgedrückt hat.«

A munka eszmejárásának vázolását későbbre hagyva, áttérünk a harmadik védő iratra.

Már két védő vette ótalmába a megtámadott oklevelet; mind a kettő magas állású pap, — s a szent-mártoni bencések, kiket a támadás közvetlenül érdekelt, még mindig hallgattak. E hallgatás azonban a lassú készülődés csendje volt. Mindjárt a támadás megtörténte után meghívta a szerzet Prayt Pannonhalmára, a történendő védelem előleges megbeszélése céljából. A védelmet Novák Chrysostomra, akkori könyvtárnokra bízta, ki a várakozásnak 1780-ban meg is felelt következő művével: *Vindiciae diplomatis, quo sanctus Stephanus primus Hungariae rex monasterium S. Martini de Sacro Monte Pannoniae ordinis S. Benedicti anno MI. fundaverat, a P. Chrysostomo Novák.* Buda. 1780. 8. r. 152. l.

Novák volt az első ki mutatóványt adott az oklevélből, adván néhány szónak meglehetősen rossz hasonmását rézmetszetben.¹⁾ Általában ő végtelen előnyben volt a támadók felett, kiknek egyike sem látta soha az oklevél eredetijét. Nováknak kezeügyében voltak az apátsági levéltár gazdag kincsei, s ő iparkodott is azokat annyira a mennyire felhasználni. A három védőirat közt tagadhatlanul övé a legjelentékenyebb. Művét két részre osztja, melyeket az oklevél szövege előz meg, még pedig szerző szerint — »ea accurate a me exscriptum, qua nusquam hactenus editum fuit.« Az elsőben *Stephanei diplomatis authenticia vindicatur* ... a legrégibb időktől egész koráig vitt idézetekkel iparkodik bebizonyítani, hogy szót. István oklevelét minden időben hitelesnek ismerték el. A második rész aztán: *Expediuntur difficultates ab Anonymo propositae* ... a névtelen támadó érveit veri vissza.²⁾

¹⁾ Novák a következőknek adja facsimilijét: Chrismon, Monogramma, In nomine domini dei summi, Credimus et vere scimus, Signum domni Stephani incliti regis M. Dominicus archiepiscopus vicecancarius fecit, Hae sunt nominate uille in dedicatione, Tertia pars tributí de Poson in omnibus rebus siue presentibus siue futuris.

²⁾ Mennyire nem gyanította még Novák sem a támadó kiletét

Az egy támadó irat ime három védő iratot szült, s mindenki meg volt győződve arról, hogy ennyi érv a támadót végre elnémítja. Benczúr azonban nem oly könnyen adta meg magát, s nemsokára Novák munkájának megjelente után egy vaskos kötetet adott, mint feleletet mind a három védőíratra, e cím alatt: *Libelli, quibus Anonymus authenticam diplomatis de anno MI. in dubium vocans, adversus illustrissimi Agamantis Palladii Responsa, clarissimi Chrysostomi Novák Vincias, reverendissimi Anthonii Gánoczi Castigationes defenditur.* Bécs. 1780. 8. r.

E közös cím alatt felel Benczúr az ellene intézett műveknek. E munka felosztása oly sajátságos, hogy méltó vele megismerkednünk. A fönnebbi közös címlappal bíró munka három egymástól független részből áll; mindegyik külön címlappal van ellátva, s mindegyik előlről kezdi a lapszámozást, úgyhogy az ember könnyen tévedésbe jő, s azt hiszi, hogy három külön munkával van dolga.

Az elsőben Batthyánnak felel, e cím alatt: *Notulae in Agamantis Palladii academicae Philaletorum socii Responsa ad Dubia Anonymi adversus privilegium S. Stephani abbatae S. Martini de monte Pannonia anno MI. concessum proposita.* (Bécs, 1780. 1—160. l.) Oly módon védekezik, hogy lenyomatja az egész Responsát, s a szöveg közben teszi meg az egyes pontokra megjegyzéseit. A feleletet rövid előszó s az oklevél kritikai szövege, melyet már ismertettünk, előzi meg. Az előszóból kiemeljük Benczúr következő mondatát, mely eljárását kedvező színben tünteti föl: »Lucrum nullum spero, eo minus exspecto. Studui unice veritati.«

A második részben Novák munkájára felel: »*Animadversiones in P. Chrysostomi Novák Vindicias diplomatis Stephanei.*« (Bécs, 1780. 1—264. l.) cím alatt. Megelőzőleg a Novák által adott szöveget összehasonlítja Katonáéval; az eltérések constatacióját azonban a nevetségig űzi. Novák mun-

mutatja az is, hogy a *Vindiciae*-ben (78. l.) éppen Benczúr egyik munkáját hozza föl a névtelen támadó ellenében.

kájának első részére tett megjegyzéseit bátran mellőzhetjük; azokkal Benczúr világosan bizonyító történeti emlékek tanúságát iparkodik félremagyarázásokkal, erőltetett okoskodásokkal gyöngíteni. Ez okból alább csak Novák második részére tett megjegyzéseire leszünk tekintettel. Novák munkájával szemben hason eljárást követ, minővel Batthyányra adott válaszában találkoztunk. E rész vége (243—264. l.) »*Nova Dubia contra authentiam privilegii de anno 100!*» cím alatt 35 új érvet tartalmaz az oklevél hitelessége ellen.

Utolsó helyen állnak a Gánoczi munkájára adott feleletek »*Responsa ad Libellum Castigatum sive Refutationem argutiarum, quas scriptor anonymus adversum diploma S. Stephani regis archiabbatiae S. Martini Sacri Montis Pannoniae anno Ml. collatum obiicit, opera et studio Antonii Gánoczi.*» etc. címmel. (Bécs, 1780. 1—54. l.) Ezzel már nem cselekszik úgy, mint a többiekkel; ezt nem nyomatja le, csak úgy teszi meg reá megjegyzéseit. A megjegyzéseket rövid előszó előzi meg, melyben Benczúr azzal vádolja Gánoczit, hogy semmi újat sem hozott föl, a mi Batthyány- és Novákban föl ne lenne található. Itt Benczúr tévedésben van; mert Gánoczi munkája előbb jelent meg, mint Nováké. Benczúr kezén valószínűleg csak a német fordítás fordult meg, mely csakugyan 1780-ban jelent meg.

Ez lenne tehát Benczúr feleletének szervezete, mely sokakat tévútra vezetett, s a könyvtári catalogusok legnagyobb része is három önálló munkának tünteti fel azt. E szervezetről aztán érthető, miként nőtt Benczúr könyve vaskos octáv kötétté.

Ezzel a nagy harc véget ért volna; de hátra volt még a Nova Dubia, mely feleletre várt. Két év telt el, míg végre emberére akadt Koller Józsefben, a pécsi egyházmegye historiographjában.

Koller »*Historia episcopatus Quinque ecclesiarum.*» (Pozsony, 1782. 4. r.) című művében sz. István oklevelét mélyebb vizsgálat tárgyává teszi. Így az Appendix I-ban (I. köt.

357--381. l.) »Examen diplomatis S. Stephani anno 1001. monasterio S. Martini de Monte Pannoniae concessi« cím alatt felel röviden az oklevél ellen felhozott összes ellenvetésekre; még pedig először azon ellenvetésekre »quae occurrunt diplomate inspecto tantum, deinde quae etiam lecto.« Érveiben kevés újat hoz föl; jobbára csatlakozik Batthyány vagy Novák nézetéhez. Az Appendix IV. (I. 428—472. l.) Koller feleletét tartalmazza Benczúr Nova dubia-jára; megtartja Benczúr modorát, ő is lenyomatja az egész 35 ellenvetést, s úgy teszi meg mindegyikre ellenvetését.

Benczúr többé nem tett kísérletet Koller érveit megcáfolni, s csakhamar lezajlott az egész harc; mely a mily hevesen kezdődött, oly csendesen nyugodott el. Még egyszer lobbant föl a szikra, midőn a névtelen szerző kivolta köztudomássá lett, de csakhamar egészen elhamvadt; s úgyszólván egész napjainkig, midőn a harc új stadiumba lépett, rendszeres kritikával nem, csak elszórt véleménynyilatkozatokkal találkozunk e tárgy felől.

A ki legelőször sejtette a névtelen támadó kivoltát *Gruber*, a bécsi Theresianum tanára volt, ki a szerző nevének kezdő- és végső-betűjét (azonban elég hibásan) közzétette. Ő ugyanis röviden vázolván a harc történetét, a Benczúr-féle ellenvetések felsorolása után ekkép szól: »Und diese wären nun die Hauptgründe schon alle, welche von einem ungenannten, aber uns doch bekannten P—r gegen die Aechtheit der uralten Stiftungsurkunde des berühmten Benedictinerklosters an St. Martinsberg gesammelt worden.« ¹⁾ Mire azonban Benczúr neve köztudomássá lett, sokan elfelejtették már az első támadás hevesességét, s a leleplezés korántsem tett oly nagy hatást, minőt három évvel az előtt tett volna.

8. §. Benczúr kétségei, felelet reájok.

A közetkezőkben egyenként felsoroljuk a Benczúr által felhozott ellenvetéseket; mindegyikhez oda tévén mindjárt

¹⁾ *Gruber* Lehrsystem einer allg. Dipl. Wien, 1783. II. Th. 349. l.

a négy védő védelmét s ezekre Benczúr válaszát; hogy így kellő képet nyújtsunk a harc minden stadiumáról.

1. Az oklevelet Benczúr gyanusnak nyilvánítja; mert eredetijét nem igen képesek felmutatni. Ha az ember kérdi a sz.-mártoniakat, papirosra vagy hártýára van-e írva, egyik így, másik amúgy felel. A kikkel Benczúr beszélt, azok mind pergamen mellett tanuskodtak, ugyanígy szól Dezsericzky is; ha ez áll, csudálatos, miként szólhat I. Lipót 1691-ki átiratában sz. István okleveléről, mint »in simplici papiro conscriptumról.«¹⁾ A császárnak okvetlenül eredetiben, és nem IV. Béla vagy más király transsumptumában mutatták föl sz. István oklevelét. Hogy pedig sz. István korában papirosról mit sem tudtak, régi dolog. Benczúr óhajtása, e tárgy felől tisztába jöhetni, soha be nem teljesedett; mert az oklevél eredetijét meglátnia soha sem sikerült.

Benczúr ellenvetésére nem volt nehéz a feleletet megadni. Sorba kivonatoljuk a védők válaszát.

Batthyány szerint műveletleneknek s járatlanoknak kell a magyaroknak lenniök, ha azt hiszik, hogy sz. István korabeli oklevél papirosra van írva; a kik azt látták, mint hártýa mellett bizonyítanak. Miért beszél I. Lipót papiros oklevélről, nem tudni; ebből azonban az oklevél hitelességére következtetést vonni nem lehet. Tekintsünk csak az oklevelek halmozába, s számtalanszor találjuk, hogy hártýára írt oklevelek *cartae cartulae* névvel illetvék. Külföldi példákon kívül legyen elég I. Endre 1055. oklevelére hivatkozni, melyben »cartalis testamentum privilegii« fordul elő. Hasonlókra akadunk II. Bélánál 1138, II. Istvánnál 1166, III. Bélánál 1181. stb. Rudolf 1578, és I. Lipót 1696-ki okleveleiben hártýára írt

---

¹⁾ I. Lipót átirata ekkép szól: Nos Leopoldus Dei gratia electus Romanorum imperator etc. memoriae commenda mus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod fidelis noster reverendus et religiosus frater Martinus Rumer archiabbas conventus S. Martini . . . exhibuit et praesentavit nobis quinque litteras privilegiales, *unus quidem divi condam Stephani Hungariae regis anno domini incarnationis 1001 in simplici papyro conscriptas* etc.

oklevelek »in simplici papyro,« »in papyro clause confectae« névvel neveztetnek. — II. Endre 1213-ban átírja ez oklevelet s azt tökéletesen hitelesnek találja; kétségtelen, hogy Endrének hártýára írt oklevelet mutattak föl; mert az időben papiros oklevél nálunk elő nem fordul. E kifejezés »simplici papyro« Lipótnál egyszerű lapra írt oklevelet is jelenthet; mert Lipót korában könyv, codex alakjában is szokták az okleveleket kiadni. Batthyánynak igaza van, midőn Benczúr gondolkodását ekkép tünteti föl: Ez oklevél vagy hártýára van írva, vagy nem. Ha nincs hártýára írva, eo ipso nem hiteles; ha arra, ismét gyanus, mert Lipótnak papirosra írottat mutattak föl.

Gánoczi válaszából kiemeljük a következőket: Benczúr azon mondását, hogy a bencések az oklevél eredetijét nem igen *lépések* felmutatni, úgy igazítja ki, hogy nem igen *szokták*. Hogy Benczúrnak a barátok nem mutatták meg, csak elővigyázatból történt; mi nem is csuda, mert napjainkban a régi oklevelek és emlékek egyre ritkábbakká lesznek; ezen elővigyázatnak köszönhetik, hogy azt napjainkig megőrizhették. Látták azt igen számosan, látta a kir. curia, több király s mindnyájan eredeti- és hitelesnek ismerték el. Kik voltak azok a barátok, kiket Benczúr megkérdezt? Hát lehet-e holmi tudatlan barátok szavára, kik tán soha sem látták a diplomát, vagy ha látták is, tudatlanságokból azt sem tudták, papirosra vagy hártýára van-e az írva, — lehet-e ezek szavára valamit adni a szakértő Sajgóé mellett? Rumer Márton az akkori főapát egyszerű papir átiratban mutatta föl sz. István oklevelét; mert mi szükség lett volna az eredetire, melynek tartalma úgysí általánosan ismeretes volt? A császár hitt az egyszerű átiratnak is; a császár ugyanis nem annyira »de verbo ad verbum« akarta az oklevelet átírni, mint inkább annak sensusát visszaadni. S erre nézve nem volt neki szüksége az eredetire. Mit felel Gánoczi Benczúr azon állítására, hogy a papiros felfedezése a XIII. századba tehető, azt, mint tárgyunkhoz nem tartozót s hiába való vitatkozást, bizvást mellőzhetjük, csak ezt idézzük, mint Benczúr fölötti helyes

ítéletet: »Hoc profecto non optimam rerum antiquarum cognitionem plus quam satis manifestat.«

Novák felelete röviden a következő: Lipót öt felmutatott oklevélről tesz említést; mind az öt Sz. Mártonban őriztetik, s mind az öt hártýára van írva. Hihető tehát, hogy a papyrus általános értelemben van véve, vagyis általában az anyagot jelenti, melyre valami írva van. Lehet azonban, hogy Lipót cancelláriájában papyrus névvel illettek mindent, a mi »membrana purpurea« és nem »auro argentoque descripta« volt. Annyi tény, hogy az oklevelet csakugyan felmutatták; nem is lehet képzelni, hogy a főapát oly fontos kérdésben, mint a somogyi tizedek, ne a legerősebb bizonyítékot, vagyis sz. István eredeti oklevelét mutatta volna föl.

Benczúr egyenként felel mind a három védőnek, röviden a következőkben:

Batthyány szerint Lipótnak eredetiben mutatták föl az oklevelet; de hát miért nem tesz Lipót átirata a monogram-máról és pecsétről említést? II. Béla idejében elégett a monostor, valószínűleg elégett akkor az eredeti oklevél is; s miként Mabillon tanítja, szokásban volt akkor elveszett vagy elromlott eredetieket apographumokkal pótolni: az az apographum pedig, melyet Lipótnak felmutattak, sokban különbözik a Sajgó és Katona által adott szövegtől és II. Endre transsumptomától, — s így ennek más időben kellett készülnie. Az is lehet, hogy Lipót cancellárja oly csekély diplomatikai ismerettel bírt, hogy a papiros másolatot sz. István eredetijének hitte.

Gánoczinak azt feleli: Sajgó szavai nem nyomnak semmit a latban. Az a feltevés is, hogy csak egyszerű papirosou irt másolatot mutattak föl, alaptalan; bebizonyítására Gánoczi semmit sem hoz föl. Ha átiratot mutattak föl, Lipót nem tenne határozottan eredetiről említést. Itt aztán vágást intéz az oklevél titokteljes őrzése ellen: »Constat namque illud, nec complicari, nec replicari, nec manibus contrectari, sed explicatum sub vitro teneri per illudque non nisi legi posse.«

Novák ellenében ezeket mondja: A papyrust általános értelemben venni nem lehet, mert Lipót az oklevelet világo-

san »in simplici papyro« irotnak mondja. A *membr. purp.* és *auro argentoque descript.* codexekre és nem oklevelekre szól. Lipót csak az eredetit értheti a felmutatott papiros-oklevél alatt; s így nem marad fön a kibuvó, hogy transsumptum értendő alatta; ezt a confirmatio okvetlenül megemlítené.

Koller nem hoz fel újabb érvet Benczúr ellenében; hanem csatlakozik Batthyány nézetéhez.

2. A stilus különbözősége gyanussá teszi Benczúr előtt az oklevelet. A király majd egyes számban beszél (in pueritia mea expertus sum, tradere curavi, ruina urgerer), majd többesben (credimus, vere scimus, concessimus, sigillari iussimus). Ily ingadozást régi oklevelekben nem igen tapasztalunk. A magyar királyok a 11—12. században mindig egyes számban beszélnek: Ego Colomannus, Ego Stephanus, Ego Geysa II. stb. Igaz, hogy sz. István törvénykönyve bevezetésében többes számban beszél; ¹⁾ de ezt nem a maga, hanem az egybegyűlt rendek nevében cselekszi.

Batthyány és Gánoczi fölös számmal idéznek példákat arra, hogy nemcsak külföldön, hazánkban — sőt sz. István egyéb okleveleiben is, — a király majd egyes, majd többes számban beszél; hogy éppen ez ingadozás a számokban kiváló jellemvonása azon kornak. Benczúr Kálmán, II. István és II. Gejza okleveleire hivatkozik, kik egyes számban beszéltek, (— mások leveleikben különben többessel élnek —) éppen ily okoskodással hamisaknak ítélhetjük III. Béla, Imre, II. Endre összes okleveleit, mert elődjeik, Kálmán, II. István és II. Gejza, egyes számban beszéltek. »Hem! kiált föl Gánoczi, quae monstra parturit Anonymi nostri logica!« ... Novák ezenfelül kérdezi, honnan van, hogy a névtelen támadó az oklevél stilusából annak hamisságára von következtetést, holott Schwarz Gottfried abból éppen a hitelességre következtetett? A védők által nagy számban felhozott példákat — azt hiszszük — bizvást mellőzhetjük.

¹⁾ Nos quoque, Dei nutu, nostram gubernando monarchiam, antiquos et modernos imitantes augustos, decretali meditatione statuimus.

Benczúr Batthyányra adott válaszában még erősen ragaszkodik érvéhez; a Batthyány által felhozott idézetek bizonyító erejét nem ismeri el; mert azokban a királyok eleintén mindig egyes számban beszélnek, s csak később térnek át többesbe, sz. István oklevelében pedig az ellenkező áll. Kálmán a királyi tanács nevében beszél, azért szól többes számban stb. Hasonlóan felel Nováknak is, mondván hogy Schwarz G. éppen úgy nem irányadó neki, mint ő Schwarznak. A Gánoczi munkájára adott válaszában azonban (erre felelt ugyanis legutólszor) a vádat jóformán visszavonja, s elismeri, hogy egyedül e körülmény miatt az oklevél hitelességét kétségbe vonni nem lehet. Utal különben a Novák érvei felől mondottakra, hol azonban a dolog érdemére édeskeveset hozott föl.

Koller e tárgy felől sem hoz föl újat.

3. Benczúr nem érti, miként tehet sz. István ez oklevelében két magyar érsekről említést. Az oklevél szövegében Domonkos, az utóiratban Sebestyén fordul elő. Hová való érsekek lehettek ezek? Kétségtelen, hogy sz. István csak egy érsekséget alapított; ha tehát mind a kettő érsek vala, csak esztergomiak lehettek. Lehet, hogy Domonkos 1002-ben meghalt s utána Sebestyén következett. Ezt tartják Schmitth és Dezsericzky. E hiedelem azonban bebizonyítva nincs. Már most az a kérdés merül föl, egykorú-e az utóirat az oklevél szövegével, vagy későbbben kelt-e annál? Ha az elsőt fogadjuk el, akkor két esztergomi érseknek kellett egy időben léteznie, mi az oklevelet szerfölött gyanussá teszi. Ha az utóbbi áll, kérdés, kinek parancsára csatolták e rendkívüli utóiratot az oklevélhez, ki signálta azt, miért nem látták el datummal, monogrammával? stb. E kérdések azok, melyekre Benczúr feleletet vár.

Batthyány elismeri, hogy az utóirat valamivel későbbi; ¹⁾ ezzel természetesen elérjük a csomó megoldását. Ezenfelül azonban még egy hypothesissel lép elő, melynek tarthatlansága

¹⁾ Adsero enim additionem praefatum aliquanto esse posterio-rem monogrammate, non tamen multo. *Ag. Pall. Responsa.* 63. l.

azonnal szembe szökik. Azt az eszmét veti föl, hátha Sebestyén és Domonkos egy személyt jelentenek, mint Asztrik és Anasztáz. Hivatkozik egy franciaországi oklevél analogiájára (*Mabillon. Ann. O. S. B. III. 656.*), melyben ez olvasható: »Signum Raimundi ducis Aquitaniae, cui aliud nutu Dei nomen est Pontii.« Zsigmond király alatt is előfordul Sándor »dux Lithwaniae« másképen Vitoldus. Batthyány gyöngye védelmére nem volt nehéz Benczúrnak válaszolnia, utóbbi feltevését tarthatatlan hypothesisnek nyilvánítván; azt sem látja be, miért kelljen az utóíratot az oklevél szövegénél csak igen kevéssel fiatalabbnak tartanunk; éppen úgy kelhetett az évtizedekről is később.

Gánoczi igen szépen képes egymással a két érseket kiegyeztetni: Domonkos akkor volt érsek, mikor sz. István az oklevelet kiadta — azaz 1001-ben, Sebestyén pedig akkor, mikor a templom felszenteltetett. Már Kupa lázadása előtt volt Pannonthalmán egy kis monostor; ekkor élt Domonkos. Idő múltával azután szükség volt nagyobb és tágasabb monostorra; ez volt az, a mi Sebestyén korában készült el. Csudálja, hogy a támadó meg nem kérdi, miféle tollal irták az utóíratot. Ily utóírat nem egészen példátlan. Ott van Tirpimir horvát fejedelem 838-iki oklevele, melynek hasonló utóírata van; ¹⁾ itt sincs sem datum, sem testis, de azért hitelességén senki sem kételkedik. Miért kellett volna azt még egyszer pecséttel és monogrammával megerősíteni, mikor azzal már ellátták az oklevelet? Gánoczi különben új combinatióval lép föl. Szerinte ugyanis Domonkos soha sem volt esztergomi érsek, hanem Sebestyén volt az első; s erre nézve Hartvik ismeretes szavaira támaszkodik. Annak magyarázatával azonban, hogy voltaképen kit kell Dominicus Archiepiscopus alatt

¹⁾ Haec sunt nomina servorum de Masaro pertinentes eos in S. Matre ecclesia B. Domnii, scitote numerum eorum, sunt imprimis Caerento, Postellio, Nassezai, Damaciai, Ylena, Trubasa, istis cum suis feminis. Caeteri vero septem, quorum nomina sunt: Lintamiro, Strehemilo Nedamuslo, Tesina, Luteciai, Censtino. Közölve *Lucius*nál. De regn Dalm. et Croat. Lib. I. 61. l.

értenünk, adósunk marad. Benczúr erre csak azt rója meg, hogy Gánoczi voltaképen kettőt bizonyít be: a) hogy Domonkos esztergomi érsek volt, b) hogy Domonkos nem volt esztergomi érsek, hanem érseki széke valahol Olaszországban volt. Már most melyiket higgyük?

Novák hosszabb okoskodás után azon eredményre jön, hogy a dedicationak okvetlenül meg kellett előznie az oklevél kiadásának évét (1001.), s így nincs okunk, hogy az utóirat keletkezését 1001. utánra tegyük. A mi az alakot illeti, hivatkozik I. Konrád két, I. Henrik három, I. Otto három, II. Otto két, III. Otto 993—997, II. Henrik 1005. és 1021-diki okleveleire, melyeknek datumai a monogramma sora után állanak.¹⁾ Hogy az utóirat csakugyan egy és ugyanazon korú az oklevél szövegével, erre Novák bőséges érveket hoz föl, melyekből legyen elég kiemelnünk, hogy az oklevél mindvégig egy kéz írása, egy és ugyanazon tintával, mit egy pillantás az oklevél eredetijére kétségtelenül bizonyít. Ezután áttér Sebestyén és Domonkos kérdésére. Hajlandó azt hinni, hogy ez érsekek alatt nem kell valóságos archiepiscopatus élén állókat értenünk, hanem csak címekkel van dolgunk. Sebestyénről — Hartvik tanúsága után — tudjuk, hogy esztergomi érsek volt; Domonkosról azonban kútfőink mélyen hallgatnak. Nem lehetetlen, hogy Domonkos csak érseki címmel ellátott térítő volt. Ki is hinné el, hogy Hartvik elhallgatta az első esztergomi érsek nevét, míg a másodikat oly körülményesen jegyezte föl? ²⁾ Novák különben hajlandó azt is fölvenni, hogy Domonkos és Sebestyén egy ugyanazon személy. Az előbbi föltevést elfogadva, magyarázatát nyerjük annak, miként tehet az oklevél már Kupa lázadásakor, mikor pedig »necdum episcopatus et abbatiæ prae-

¹⁾ Ezt különben felesleges volt Nováknak így részletezni; mert az azonkori királyi diplomák közt alig van egynehány, melynek dátumsora a monogramma előtt van.

²⁾ Itt Novák sokat épít Hartvikra, kinek előadása azonban meg nem bízható. Első eszt. érsek, mint alább meglátjuk, nem Domonkos, sem Sebestyén, hanem Asztrik-Anasztáz volt.

ter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant,» Domonkos-ról mint érsekről említést. Végül Novák még arra is reflectál, mily tévedéseket követ el az ember mai napság is az egykorúakban, nem képzelhető-e, hogy abban a korban is tévedtek az esztergomi érsekek neve és sorrendje iránt?

Benczúr minderre a következőkkel felel: Előbb be kellene bizonyítani, hogy a templom dedicatioja csakugyan 1001-ben történt. Novák maga is ingadozik, melyik évet fogadja el. Miért hagyja el IX. Gergely átirata az egész záradékot? ¹⁾ Novák hivatkozott a pécsi, pécsváradi, zalavári oklevelekre, mely szintén nem végződnek a monogramma sorával; erre Benczúr azt feleli: »suspectum ex suspecto probare, est idem, quod petitionem principii committere.« Hogy az egész oklevél egy írás, igen érthető; mert az oklevelet elejétől végig egy XIV. századi kéz is írhatta. Még egy kérdést tesz: ha el is fogadjuk, hogy Domonkos nem volt esztergomi érsek, hanem Sebestyén volt az: honnan van az, hogy nem az esztergomi érsek, hanem Domonkos jegyezte alá az oklevelet?

Koller kevés újjal járul a vitához. Beismeri, hogy mikor 1775-ben első ízben látta az oklevelet, neki is úgy tűnt föl, hogy az utóirat valamivel fiatalabb. A dolgot úgy véli megoldhatni, hogy az utóirat valamivel később, de még sz. István életében iratott; természetes, hogy ily rövid idő alatt az írás charactera nem változott. Azt hiszi, Sebestyén volt az első esztergomi érsek; ennek 1007. körül történt megvakulása alkalmával Asztrik-Anasztáz volt az érsek helytartója, s mint ilyen irta alá »*Archiepiscopus Hungarorum*« címmel a frankfurti zsinat végzéseit.²⁾ Domonkosról azt hiszi, hogy ő valamely külföldi érsekség élén állott, kit a pápa követként Magyarországba küldött; utal arra, hogy a pápának szokása volt az ujonnan megtért népekhez követeket kül-

¹⁾ Itt Benczúr téved; IX. Gerg. transsumptuma nem hagyja el az egész záradékot, hanem annak csak a pozsonyi vámharmadra vonatkozó részét módosítja.

²⁾ Ime e napjainkban felmerült érv már száz esztendővel ezelőtt is ismeretes volt.

deni, mint pl. I. Miklós a bolgárokhoz, VIII. és IX. János a morvákhoz stb.

4. Benczúr csudálatosnak tartja, hogy Domonkos érsek ez oklevelet mint vicecancellarius állította ki. Egy esztergomi érsek sem viselt vicecancellariusi tisztelet. Ha Domonkos vicecancellár volt, kellett főkancellárnak is lennie; vajon ki lehetett ez? Vicecancellári méltóság a XI. század elején teljesen ismeretlen.

Batthyány felelete erre ekkép szól: Hogy ki volt sz. István alatt a cancellár, azt a pécsváradi monostor alapító leveléből körülbelül következtetni lehet, t. i. Asztrik. Ez oklevélben ugyanis előfordul: »Per ministerium domini Astrici Colocensis archiepiscopi et Pauli abbatis praedicti monasterii.« Benczúr nem talál vicecancellárt az érsekek sorában. Pedig ott van a budai prépost és eszt. választott érsek IV. László alatt, Smaragd fejérvári prépost és kalocsai érsek, Benedek fejérvári prépost s utóbb kalocsai érsek, mind a kettő IV. Béla alatt. 1001-ben különben a cancellári intézmény nálunk még bölcsőjében volt, s így a praxis még nem lehetett kifejlődve. Különben Domonkos mint vicecancellarius a bakonybéli apátság 1037-iki alapítólevelében is előfordul. Benczúr tagadja, hogy a vicecancellári hivatal a XI. század elején már virágzott volna. Batthyány erre nagyszámu példát hoz föl, az ellenkezőt akarván bebizonyítani. Példáinak egyike sem találó, mert ő az *ad vicem*-et egyértelműnek veszi a vicecancellariusat-sal, mi pedig nem áll; mint ezt Benczúr erre adott válaszában helyesen kiemelte. Batthyány egyéb állításait is helyreigazítja. Jól mondja, hogy a választott esztergomi érsekek nem érsekségöknél, hanem előbbi állásoknál fogva voltak vicecancellariusok. Smaragd és Benedek, mielőtt Rómából a palliumot megkapták, a vicecancellariusi tiszteletet letették. Domonkos azonban Benczúr szerint nem választott, hanem igazi megerősített esztergomi érsek volt; miként lett volna ő vicecancellarius, mikor sem 1001-ben sem azután nem volt summus- vagy archicancellarius?

Gánoczi hasonlóképen számos példát idéz, hogy a vice-

cancellarius divatát a XI. században bebizonyítsa; példái mind helytelenek egyetlen egy kivételével, s ez egy 1021-iki feljegyzés: . . . »praesentibus Aribone archiepiscopo, archicancellario . . . Walrico *vicecancellario*, et pluribus aliis episcopis, comitibus et regni fidelibus.« Gánoczi azt hiszi, hogy Domonkos nem »vicecancellarius regni Hungariae«, hanem »vicecancellarius Romanae ecclesiae« volt, mi miatt bizony nem kellett az esztergomi érsekeknek pirúlniok. De Domonkos nem volt esztergomi érsek; ezért volt ő a vicecancellarius, mert a főkancellári tisztelet az esztergomi érsek viselte. Domonkos Gánoczi szerint német- vagy olaszországi érsek volt, kit a pápa procancellári jelleggel Magyarországra küldött, hogy sz. István oklevelét a pápa nevében is recognoscálja, ki aztán tiszteinek megfelelően, visszatért honába. Benczúr Gánoczira adott válaszában az 1021-iki példát — mert a többi nem bizonyít — még nem tartja elegendő érvek arra, hogy nálunk is létezett már 1001-ben e hivatal. Benczúr nem érti, miért állította volna ki sz. István oklevelét egy külföldi főpap, mint pápai legatus? miért küldött a pápa éppen ez alkalommal, és miért nem az esztergomi egyház fölszentelése- és István koronázásakor is hasonló követet.

Novák megfelel arra, ki volt a főkancellár Domonkos vicecancellársága idejében; véleménye szerint legnagyobb valószínűséggel III. János cassinói apát; mert a cassinói apátok régi címei közt a »cancellarius regni Hungariae« előfordúl. Ez az oka, hogy sz. István után nálunk csak nagy későn fordul elő ismét a cancellarius neve; addig t. i. a cassinói apátok viselték e tisztséget. Ugy ebben, mint utolsó érveben téved Novák, mikor arról szól, hogy a *vice* és a *cancellarius* szavak egyenként már rég előfordúlnak; mi csuda, ha István e két szót egybefűzte? »Quid ergo tandem portenti est, si e duabus distinctis vocibus unum compositum fecit vocabulum, grammatices plenus?« A cassinói apátot illető feltevésre helyesen felel Benczúr: igen, de mikor viselték a cassinói apátok a *cancellarius Hungariae* címet? — A XIII. század végén és a XIV-ik elején; ez azonban pusztán cím volt, mely semmi functió-

val nem járt. Ki is képelné, hogy a király olyat tett főkancel-lárjává, ki az ország határain kívül lakott?

Koller szintén felhoz egy sereg idézetet »ad vicem« és »vice cancellarii,« ezzel akarja az oklevél problémáját meg-fejteni; ezekre alapítani azonban nem lehet. Gánoczi nézeté-ben, ki Domonkost pápai vicecancellariusnak hiszi, nem osz-tozik, és kérdi: miért nincsenek sz. István egyéb oklevelei is a pápai vicecancellártól aláírva? Helyesen cáfolja Novák alaptalan nézetét is.

5. Az oklevél Anastasiust »abbas de monasterio S. Mar-tini in monte supra Pannoniam sito« cimmel illeti. Ezt Ben-czúr nem képes az oklevél állításával összeegyeztetni, mely szerint Asztrik-Anasztáz még akkor lett kalocsai püspökké, mielőtt Rómába indult volna.

Batthyány és Novák jól mondják erre, hogy az oklevél csak azt állítja, hogy Anasztáz István fiatal korában (in pue-ritia mea) volt apát, s nincs senki, a ki el ne ismerné, hogy négy évvel Kupa legyőzése után püspökké lett. Sz. István ugyanis az oklevélben két korról beszél: mikor Kupát le-győzte és mikor az oklevelet kiállította. E két kor össze nem zavarandó. Hasonlót hirdet Gánoczi is; s még hozzá teszi: Hartvik egy helyen Asztrikot a pécsváradi monostor alapító-jának mondja, s őt abbasnak nevezi. E monostor alapítása 1015-ben történt; tehát hibázik Hartvik, mikor azt mondja, hogy Asztrik alapította ez apátságot? Nem; ezzel csak azt mondja, hogy Asztrik azt még apát korában alapította. (Meg-jegyezzük, hogy e nézet Gánoczié, s nem egyszersmind miénk.)

Benczúr mind a háromra egygyel felel. Azt vitatja, hogy már Gejza jelölte ki a püspökségeket, hivatkozva Hart-vik és Ditmár szavaira; ¹⁾ Anasztázt tehát már előbb is püs-pöknek tartja, s egyszersmind hibáztatja az oklevél szavait: »necdum enim episcopatus et abbatiae praeter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant.«

---

²⁾ Ez utóbbinál a Waic nevet hallatlan botlással Gais seu Geysa-nak veszi.

Koller erre felveti a kérdést : hátha nem is ugyanaz az oklevél Anasztáza Hartvik Asztrik-Anasztázával? De szerinte még erre sincs szükség; jól megfelelt erre Batthyány.

6. Az oklevél a monostort »monasterium S. Martini in monte supra Pannoniam sito« nevezettel illeti. Benczúr sehol sem találta így nevezve a monostort, hanem »monasterium S. Martini sacri montis Pannoniae.«

A három védő azt iparkodik bebizonyítani, hogy a Pannonia név nem tartományt, hanem várost jelent; mit sz. László is említ a monostornak adott oklevelében, melyet II. Endre 1223-ban átírt : »primum praedium est Pannonia, ubi monasterium est situm.« Idő multával változik a stilus és a kifejezés. A mit sz. István »mons supra Pannoniam situs«-sal fejezett ki; mások »sacri montis Pannoniae«-vel. Gánoczi be iparkodik bizonyítani, hogy Pannonia nevű város csakugyan létezett, s erre több írók idéz, Ptolemaeust, Bombardit, Timont. Különben Benczúr ez érvére találóan mondja Gánoczi : »Magnum, me hercule! hoc est ad convellendam diplomatis sancti Stephani fidem, argumentum; vix dignum, cui vel modicum immoremur : oportet tamen.«

Benczúr mindezek dacára nem hiszi, hogy Gejza vagy sz. István korában egy Pannonia nevű hely lett volna hazánkban. Továbbra is fentartja állítását, hogy Pannonia nem egy hely, hanem a tartomány neve volt. Nagy különbség van a »mons in Pannonia« és »mons supra Pannoniam« között; valamint egy hegyről nem mondjuk : »mons supra Hungariam« hanem »mons in Hungaria.« Hartvik szövegezése szintén Pannoniában és nem Pannonia fölött fekvő hegyről beszél. Pannonia tehát tartomány és nem helység értelemben van véve.

Koller mélyebben nem ereszkedik a vitába, hanem Batthyány szavait fogadja el.

7. Az oklevél szerint még Gejza kezdte el a monostor építését, sz. István pedig befejezte azt, még pedig akkor, mikor azonkívül még egyetlen egy püspökség és apátság sem állt az országban. Ezt Benczúr nem tudja Hartvikkal összeegyeztetni, ki azt mondja hogy a monostort sz. István kezdte

építtetni, még pedig Kupa legyőzése után. Benczúr hajlandó Hartviknak adni igazat, természetesen módosítva tudósítását. A cassinói évkönyvekben (szerzőjük Leo Ostiensis) ugyanis olvasható, hogy Sz. István egy általa alapítandó monostorhoz élte utolsó évében Cassinoból a monostor szervezésére barátokat kért; mire azonban azok onnan megérkeztek, a sz. király már nem volt életben.¹⁾ Benczúr ezt a sz.-mártoni apátság alapítására érti; mely tehát Istvánnak nem első, hanem utolsó évébe esik. Ha a monostort sz. István uralkodása első évében alapítá, mi szükség volt a Cassinoból hozatott barátokra, hisz az apátság egészen a cassinói mintájára alapított? IV. Béla az apátság részére adott egyik oklevelében világosan mondja, hogy sz. István kezdé meg a monostor építését.

Batthyány hosszasan felel ez évrre. Hartvik szavaiban nem lát nehézséget. Hartvik csak azt mondja, hogy sz. István »construxit monasterium,« de csakis az construál, a ki bevégez a művet; ezzel még nincs az mondva, hogy sz. István kezdé el annak építését. Jól mondja Batthyány, hogy Benczúr Hartvik bizonyosságát igen sokra becsüli az oklevél hátrányára: »Mirari non sufficio, quod Chartuitii autoritatem tantopere extollat, privilegii autem fidem elevet . . . . . Non impugno autoritatem Chartuitii, quam maximi facio, plus tamen diplomati saeculi XI., quam auctori saeculi XII. tribuendum assero, secundum regulas sanae critices, adeo ut ex testimonio solo scriptoris posterioris, privilegii, longe anterioris,

¹⁾ Circa hoc tempus sanctae memoriae Stephanus Hungariae rex, qui, gente sua ad Christi fidem conversa, multis post mortem virtutibus claruit, auream crucem valde pulchram S. Petri, Benedicto direxit, multis Abbatem efflagitans precibus, ut de fratribus loci huius aliquos sibi ad monasterium in illis partibus ordinandum mittere non differet. Ad quem cum Abbas nequaquam negligens, duos de prioribus huius monasterii fratribus transmisisset, iam eo defuncto, Salomon filius eius (erre már Baroniuss és Gattula megjegyzék, hogy ez alatt Péter értendő) qui in regno illi successerat, honorifice nimis eos accepit, et quinque pluvialibus optimis, cum aliis non paucis donis, illos remunerans ad Abbatem remisit. V. ö. *Muratorii. Script. rer. Italic. IV. 394—395. l. És Gattula. Historia abbatiae Cassinensis. Velence, 1733. I. 153. l.*

authoritatem infringi nequaquam possit.« Benczúr ezenfelül félremagyarázza Leo Ostiensis szavait. István nem a sz. Benedekrend reguláit kérte el Cassinóból, hanem csak az ottani monostor sajátságaiból akart néhányat Magyarországon meghonosítani, azt véelve, hogy ez ősrégi monostorban sokkal nagyobb lesz a fegyelem, mint bárhol másutt. Benczúr is elismeri, hogy Leó tévedett, midőn István utódjának fiát Salamont mondja; igen, de hátha sz. István nevében is tévedett? Aztán Leo egy szóval sem mondja, hogy e barátok a sz.-mártoni apátság részére hivattak be; honnan is lehetne ezt ráfogni, mikor tudjuk, hogy sz. István több monostort is alapított? Batthyány azt hiszi, hogy Leo ezeket I. Endréről mondja, kinek fia csakugyan Salamon volt; és a sz. István halála utáni és Endre alatti zavarokban valóban szükség is volt Cassinóból új coloniára. IV. Béla oklevele, azonkívül hogy igen későkori bizonyíték, különben sem bizonyít semmit.

Benczúr Batthyány majd minden mondatára tesz megjegyzéseket. Vitatja, hogy a *construxit* szót csak olyanról mondhatni el, ki valamely munkát meg is kezdett. Leo szavait semmi módon nem lehet I. Endrére érteni; mert miként nevezhette volna Leo Endrét »sanctae memoriae rex«-nek, »qui gentem suam ad Christi fidem convertit.« Leo szavait csak sz. Istvánra lehet érteni.

Gánoczi felelete nagyjában megegyezik Batthyányéval. Benczúr tehát a sz.-mártoni apátságot sz. István élte végén alapítottinak tartja; ezzel azonban maga-magának mond ellen, és elveti Hartvik tanubizonyosságát, melyre különben annyit épít. Hartvik ugyanis határozottan azt mondja, hogy István közvetlenül Kupa legyőzése után emelte a sz.-mártoni apátságot; az pedig bizonyos, hogy ez sz. István első uralkodási éveiben történt. Benczúr Leo idézett helyét egyértelműnek veszi a Benedek-rendnek Magyarországba való behozásával, mi tehát szerinte csak 1038. körül történt volna. Ha ez áll, úgy mese a sz.-mártoni, pécsváradi, szalavári és zoborhegyi apátságok alapítása, melyek mind ez év előtt keltek. A téve-

dés itt szembeszökő. Gánoczi szerint, a Leonál említett apát-ság alatt a bakonybéli értendő, melynek alapítási éve csakugyan 1037-re esik. Benczúr Gánoczira adott válaszában már hajlandó elismerni, hogy csakugyan Gejza kezdte el a monostor építését, és sz. István fejezte be azt; de kérdi, mit nyer ezzel az oklevél hitelessége?

Novák jobbjára ugyanazon érvek felsorolására szorítkozik, melyeket már ismerünk; miért is Benczúr Novák művére írt megjegyzéseiben úgyszólván csak e kérdésre szorítkozik, hogy mi szüksége volt sz. Istvánnak az alapítandó monostorhoz Cassinoból hozatni barátokat, mikor találhatott volna eleget a szomszédos Németországban? Itt Benczúr ismét azon hibába esik, melyet támadása folyamán igen gyakran elkövet, hogy t. i. nem az oklevelet, hanem sz. István cselekedeteit kritizálja.

Koller a Hartvikra való hivatkozással szemben jól mondja: »Iniquum est, diploma regium cum scriptore centum annis recentiore, ut est Chartuitius, comparari, atque adduci in contentionem.« Valószínűnek tartja ő is, hogy Leo Ostiensis a mint sz. István utódjának nevében tévedett, épp úgy tévedhetett sz. Istvánéban is.

8. Benczúr azt hiszi, nagy ellenmondásra talált az oklevélben; még pedig e két mondatban: »*astantibus ducibus, videlicet Poznano, Cuntio, Orchio, domno quoque Dominico archiepiscopo*« és »*necdum enim episcopatus et abbatiæ . . . in regno Ungarico sitæ erant.*« Az első mondat az bizonyítja, hogy Domonkos már Kupa lázadása előtt is — tehát 999. vagy 1000-ben — érsek volt; ha volt érsek, püspököknek is kellett lenniök. Miként egyeztethető ez össze e mondattal: »*necdum enim*« etc.? Hartvikból azonban kitűnik, hogy sz. István csak Kupa legyőzése után osztotta föl az országot tíz püspökségre.

Ez ellenvetésre Batthyány ezeket mondja: Benczúr nem veszi figyelembe, hogy az oklevél különböző korokról szól; arról a korról, mikor István Kupát legyőzte, s mikor az oklevelet kiadta. Domonkos Kupa legyőzésekor lehetett ba-

rát, s az oklevél kiadásakor érsek; s így anticipando nevezhette őt István érseknek. Hartvik tanúsága szerint már Gejza gondolkodott püspökségek felállításáról s azok betöltéséről; hátha Domonkos már akkor ki volt egy püspöki székre szemelve? — Erre Benczúr csak azt kérdezi: hol és kik voltak e kiszemelt püspökök, mely javak, jövedelmek voltak számukra fentartva? stb.

Gánoczi az oklevél védelmében ismételve azt vitatja, hogy Domonkos soha sem volt esztergomi érsek, mert nincs érsekségére semmi bizonyíték; s ez esetben csakugyan nem találunk semmi ellenmondást az oklevélben. De ha nem tet-szenék Benczúrnak e feltevést elfogadni, jól van, tegyük föl, hogy Domonkos csakugyan eszt. érsek volt. Ez esetben sincs okunk az oklevélben fennakadni. Kupa legyőzése 999-ben történt, az oklevél kiállítása 1001. vége felé, (mert a XV-ik indictio erre mutat;) ha Domonkos 1001-ben lett is érsekké, az oklevél bizvást illethette őt érseki címmel; mert ismeretes a középkor azon szokása, hogy a későbbi kor institutióit előbbi kornak tulajdonítják. — Benczúr Gánoczi feltevésére semmi érdekeset nem felel; csak feltűnőnek találja, hogy a három védő Domonkos felől három különböző véleményt táplál. Batthyány még kiegyeztette egymással a két érseket, Novák Domonkost csak ruralis — szék nélküli — érseknek hiszi, Gánoczi ellenben már egészen kiteszi őt Magyarország határából.

Novák megfelel Benczúr azon kérdésére: hogy lehetett érsek Magyarországon, mikor még nem volt püspökség? Ez könnyen elképzelhető; erre nézve Novák Angolország példáját hozza föl 601-ből, hol szintén előbb volt érsek, mintsem püspökség. Így történt ez Németországon is sz. Bonifáccal. Ebben a korban szokás volt érseki címet olyanoknak is osztogatni, kik alatt püspökségek nem álltak. Sz. Gellért életrajzának két példányát látta Novák, melyben egyszerű barátok és térítők *archiepiscopus* címmel illetvék. Ily értelemben véve az érsekséget, Domonkost is nevezhették érseknek. Miért ne lehetett volna Domonkos már Gejza idejében is érsek, hisz

Ditmár egykorú merseburgi püspök említést is tesz Gejza antisteséről? ¹⁾ — Benczúr Novákra adott feleletében az Angol- és Németországra való hivatkozást pusztá szörszálhasogatásnak nevezi; s azt mondja, ha voltak is Magyarországon ily tiszteletbeli püspökök, azok nehezen foglaltak a királyi cancelláriában helyet. Ditmár szavaira megjegyzi, hogy az *antistes* és *episcopus* igen különböznek egymástól. Ha pedig már Kupa előtt fel volt az ország püspökségekre osztva, miként lehet ezt az oklevél szavaival: »necdum enim . . .« összeegyeztetni?

9. Az oklevél datuma ekkép hangzik: »anno dominicae incarnationis 1001. indictione XV.« Ez Benczúr szerint hibás; mert 1001-ik évnek a XIV. indictio felel meg a legegyszerűbb számítási szabály szerint.

Ez ellenvetéssel Benczúr nem nagy kortani ismeretet árult el, s a három védőnek nem volt nehéz erre megfelelni. Mindhárman leckét tartanak Benczúrnak az indictiók különbségéről; megkülönböztetik az u. n. *konstantinápolyi* indictiót (kezdődik szeptember 1-én), a *Constantinus-félét* vagy *császárit* (kezd. sept. 24-én) és végre a *római*t vagy *pápai*t (kezd. jan. 1-én). Kétségtelen, hogy sz. István a császárral élt, (helytelenül mondja Gánoczi, hogy a konstantinápolyival) s így a datum sorában nincs okunk fennakadni. A XIV. indictio tehát 1001. sept. 24-étől—1002. sept. 23-ig tartott, s így az oklevél kelte 1001. sept. utolsó napjaiba vagy három utolsó havába esik. De ha nem is forogna fönn ez eset, akkor sem lehetne az oklevél netaláni hibás keltében fölakadni; Németországon annyi az indictiókban előjövő hiba, hogy egyes cancellároknak éppen ez ismertető jelök.

Benczúr be nem látta tévedését, s hajlandó vala állítását a végsőkhig vinni. Elismeri ugyan, hogy tisztán az indictio hibás volta még nem elég valamely oklevélre a hamisság bolyegét

---

¹⁾ Hic (Geysa) tamen domino omnipotenti, variisque deorum illusionibus immolans, cum ab *antistite* suo ob hoc accusaretur, divitem se, et ad hoc faciendum satis potentem affirmabat. Ditmár szavai.

ráütni; de a többi gyanuok mellett ez is nyom a latban. Hogy egyáltalában a datum sor helyességét ki lehessen mutatni, be kellene szerinte előbb bizonyítani, hogy sz. István megkoronáztatása csakugyan 1000. aug. 15-én történt. Bonfini bizonyágát elfogadni nem hajlandó.

Koller csak az előtte elmondottak ismétlésére szorítkozik.

10. Az oklevél Sajgó főapát tudósítása szerint függő viasz-pecséttel van ellátva. Benczúr tud ugyan ólom, arany, ezüst bullákról, de függő viasz-pecsétekről a XI. század elején mit sem tud.

Benczúr soha sem látta az oklevelet; csak Sajgó szavai után ítél, ki ezt mondja a pecsétről: »(sigillum) pendet in corio pergamene appensum;« Katona szintén »appensum sigillum«-ról beszél. Nem tartjuk szükségesnek a három védő válaszát ide iktatnunk, melyek jobbára egyet ismételnek,¹⁾ s idézetekkel iparkodnak bebizonyítani, hogy a XI. században már fordulnak elő függőpecsétek.²⁾

Benczúr mégsem adta meg magát; hanem Batthyányra adott válaszában újabb ellenvetéssel lépett elő. Sz. István pecsétje ugyanis a király trónon ülő alakját ábrázolja. Heineccius szerint azonban II. Henrik volt a legelső, a ki 1003-ban egész alakban trónon ábrázoltatá magát; sz. István pecsétje tehát okvetlenül későbbi korból származik. Előbbi korból csakis III. Ottónak van 992-ből egy pecsétje, mely a császárt egész alakban állva ábrázolja; ez azonban egészen rendkívüli. Benczúr hajlandó azt hinni, hogy e pecsét II—V. István egy okleveléről levéttetett, s ez oklevélre akasztatott.³⁾

Koller Mabillon szavaira hivatkozik, ki már e korban is talált pecséteket — habár ritkán — »per vinculum membraneum membranae adstricta.« Így tehát még ha függő volna

¹⁾ Miként lehetett a pecsétet függőnek tartani, 1. fejezetünkben előadtuk.

²⁾ Ez ellenvetés világosan mutatja, mily haszontalanságok képeztek néha vita tárgyát.

³⁾ E kérdésre a 17. §-ban még visszatérünk.

is a pecsét, az oklevelet az gyanussá nem tenné; ott van például Gasto berni vicecomes 1000. évi oklevele, mely *hét* függő pecséttel volt ellátva.

11. Benczúr következő ellenvetése ekkép szól: Az oklevél »parrochianus episcopus«-ról tesz említést, kitől a somogyi tizedek el lőnek véve. Ki volt e megyés püspök? az esztergomi érsek? a pécsi vagy a veszprémi püspök? melyiknek dioecesisében volt Somogymegye? 1000. évben az oklevél szerint Magyarországon még nem volt püspökség; Pray Specimen-jéből pedig kitűnik, hogy a pécsi, győri veszprémi püspökségek 1009-ben alapítottak. A tized fizetésének tényleges gyakorlatát Benczúr sehol sem látta bebizonyítva. Azt sem hiszi, hogy Somogyban akkor már szőlők lettek volna. Kik voltak azok a *hospites*, kiknek szőlőjéről sz. István megemlékszik? Kérdés, nevezték-e a magyarországi püspököket »parrochianus«-oknak? Dioecesanus püspökről történik említés, de parrochianusról nem. ¹⁾

Batthyány erre a következőkkel felel: Somogymegye mindig a veszprémi püspökséghez tartozott, s a parrochianus episcopus alatt itt is az értendő. Hogy Pray szerint annak alapítása csak 1009-re esik, mit sem nyom a latban; mert tudjuk, hogy a püspöki székhelyek már Asztrik római útja előtt ki voltak jelölve. Abból különben, hogy a püspökség alapító levele 1009-ben kelt, még nem következik, hogy a püspökség alapítása is erre az évre esik; mert a pécsváradi és szalavári apátságok alapító leveleiből kitűnik, hogy az alapításokat csak később foglalták írásba. A tizedekre nézve utal az annyiszor idézett Hartvikra, ki világosan mondja: »Constituens ex eorum facultatibus tam strictas decimas dare, ut si cui decem liberos habere contigerit, decimam prolem coenobio S. Martini daret.« A parrochianus episcopus névnek nálunk való divatát bizonyítják pl. II. Gejza szavai 1157. oklevelében: »Auxilio Geuriensis episcopi parochiani . . . benedictione praefati episcopi parochiani.« Hogy e kifejezés a

¹⁾ Ez utóbbi ellenvetés már Mansinál (1747) is előfordul.

X—XI. században már általánosan ismert volt, bizonyítja Ducange; abban tehát fönnakadni nem lehet. Valjon voltak-e már akkor Somogyban szőlők, arra Batthyány nem tud felelni. Benczúr erre azt kérdi: miként foszthatta meg sz. István a püspököt azon jogtól, melyet az még nem élvezett? s miért mentegeti magát e tettéért? Újra azt kérdezi, kik voltak hát azok a designált püspökök? Benczúr azt hiszi, hogy sz. István nem osztotta föl egyszerre 999. vagy 1000-ben Magyarországot püspökségekre, hanem lassanként. A veszprémi püspökség alapítójának Gizelát tartja, alapítása így 1002. utánra esik; István tehát nem tehet róla már 1001-ben említést. A parochianus episcopusra nem tesz megjegyzést

Gánoczi egyenként felel Benczúr ellenvetésének öt pontjára. A parochianus episcopus alatt az értendő, kinek territoriumában Somogymegye sz. István kijelölése szerint feküdt. Azt aztán fölösleges kutatni, melyik volt az: az esztergomi, pécsi vagy veszprémi-e. Akármelyikhez tartozott is Somogymegye, az nem ront a dolog érdemén semmit. Benczúr a püspökségeket később keletkezetteknek tartja; erre nézve Gánoczi Hartvik szavaira hivatkozik, kinek állítása szerint István »quarto a patris obitu anno« küldte Asztrikot a pápához, hogy ez »reliquos episcopatus sua benedictione muniret;« 1000-ben tehát már állottak a püspökségek, csak a pápai megerősítés hiányzott hozzájuk. S a mint pl. Asztrik ki volt felölve egy püspökség fejéül, épp úgy ki lehetett a többi püspök is szemelve. Az oklevélben tehát semmi ellenmondás nincs. A veszprémi püspökség 1009-ben történt alapítását bebizonyítani nem lehet. Az egyetlen, mit e mellett felhozhatnak, sz. István 1009. oklevele (IV. Béla 1257. átiratában), ennek contextusa azonban egészen mást bizonyít. István ebben egyanis ezt mondja: »Wesprem in qua ipsius episcopatus sedes est constructa . . . . quam Stephanus sanctissimus regit episcopus.« Ebből kitűnik, hogy 1009-ben e püspökség már fönnállt. Sőt vannak, kik alapítójának Gejzát tartják, csak hogy akkor még hiányzott a pápai megerősítés, mit utóbb sz. István eszközölt ki. A tizedek ellen hozott ellenvetés oly

gyöngé, hogy annak cáfolását bizvást mellőzhetjük; hasonlóképp gyöngé a somogyi szőlők ellen felhozott érv; melyet különben Gánoczi is ügyetlenül ver vissza, mondván, hogy ha fölteszszük is, hogy Somogynak abban a korban szőlői még nem voltak, előre volt látható, hogy ott szőlőt fognak termelni, s így István jövőendő szőlőkről is beszélhetett. (?) Az episcopus parochianusra nézve újat nem mond. Benczúr semmi fontosat nem felel Gánoczi érveire; csak szavai félremagyarázásával vádolja őt, mondván, hogy soha sem tagadta a tizedek létezését sz. István korában. Hisz ő, t. i. Benczúr, éppen azt vitatja, hogy e tizedeknek a veszprémi püspököt kellene illetniök.

Novák felelete ez ellenvetésre lényegében megegyezik a megelőzőkével. A szőlőkre nézve, hivatkozik arra, hogy azon vidéknek már a III-ik században voltak szőlői, s így nincs nehézség abban, hogy sz. István is említi Somogymegye szőlőit. Benczúr nem mond újat Novákra adott válaszában; utal a Batthyány művénél mondottakra.

Koller kifejti, miért tette ki sz. István különösen, hogy e tizedeket ne a püspök, hanem az apát szedje. Ezt szükség volt kitennie, mert Sz.-Márton messze esett Somogytól. Benczúr azt mondja, hogy nem lehet exceptió az alól, a ki nincs. De igen, lehet, ha azt, a kihez a tizedek joggal tartozni fognak, sz. István már előre kijelölte. István excusálása csak azt jelenti, hogy e tizedeket annak engedte át, kinek akarta; mert a püspökség, melyhez azoknak idővel tartozniok kellett volna, még nem létezett. Sz. Istvánnak szükséges volt e mentegetest kitennie, hogy időmultával a veszprémi püspöknek ne legyen oka panaszkodnia e tizedek felől.

9. § Benczúr kétségei. Folytatás.

12. Benczúr ekkép folytatja ellenvetéseit: sz. István sz. Mihály egyházának a megyés püspököt illető tizedek helyett bizonyos Cortounak nevezett curtist rendel adadni. Kérdés, mi volt ez a szent Mihály egyháza? Érthetjük ez alatt a veszprémi püspökséget, mely sz. István 1009. oklevélben »S. Michaelis Wesprimiensis ecclesia« névvel nevez-

tetik; de szent István 1001. oklevele szerint akkoriban nem volt még püspökség Magyarországon. A veszprémi püspökség alapítása Benczúr szerint 1009-ben történt; azt pedig hogy az »ecclesia sancti Michaelis« előbb alapított, mint a püspökség, bebizonyítani semmivel sem lehet; oly egyszerű elkészít sem lehet Magyarországon találni, ki egész megye tizedeit élvezné. Benczúr azt hiszi, hogy Cortou igen rossz esere volt egy egész megye tizedei helyett; aztán a veszprémi püspökségnek adott 1009-ik oklevélben, mely felsorolja az összes donatiokat, a »curtis Cortou«-ról említés nem történik.

Batthyány igen bőven válaszol Benczúr e kétségére. Hogy sz. Mihály egyháza alatt csak a veszprémi püspökség érthető, bizonyítja a veszprémi püspöknek a sz. mártoni apáttal III. Ince pápa előtt éppen e tizedek kérdésében 1215 körül folytatott pör, melyet a pápa sz. István oklevelének bizonyossága folytán az apát részére döntött el. E pör folyamát bőven vázolja Batthyány. Az átiratok sorában mi is említést tettünk róla. A veszprémi püspökségnek 1009. előtt történt alapításáról szintén megemlékeztünk; ez ismeretes bizonyítékokat tehát bizvást mellőzhetjük. Valjon *aequivalens* volt-e a *curtis* adományozása a somogyi tizedekkel, azt eldönteni hivatva nem vagyunk; mert mi nem a király adományát, hanem az adományozó oklevelet kritizáljuk. Aztán a tizedek nem is tartoztak *oly stricto iure* valamely püspökséghez, hogy azokat a király tetszése szerint más monostornak ne adományozhatta volna; nem volt tehát a veszprémi püspökségnek sem szoros joga a somogyi tizedekre, ha főm is állott már 1001-ben. Hogy sz. István 1009. oklevele e Cortout fel nem sorolja, nem nyom semmit a latban; részint mert tagadó *argumentummal* bizonyítani nem lehet, részint mert sz. Istvánnak nem is célja e helyen az összes javakat felsorolni. Kitűnik ez sz. László okleveléből, melyet ugyanezen egyháznak ad; ezen oklevél ugyanis a sz. István által adományozott jószágok közt felsorolja Kezewg, Leány praediumokat, melyekről az 1009. oklevél mit sem tud. Sőt sz. László a *curtis*ről is megemlékezik, midőn mondja: »de libera villa S. Regis (Szentkirály-Szabadja) habet etiam ter-

ram ad unum aratrum cum servitoribus.« Ducange kimutatta, hogy a »curtis«-ek »villa regia« nevet is viseltek.

Benczúr erre sokat és igen hosszasan felel, melyek azonban nem függnek szorosan össze az oklevéllel; s így nem is terjeszkedünk ki reájok. Csak azt az egyet emeljük ki, hogy a Cortou kimaradásának indokolásával megelégedve nincs; mert szerinte ennek az 1009. oklevélből kimaradnia lehetetlen volt, ezt ugyanis a király a somogyi tizedek fejében adományozta.

Gánoczi bőven kiterjeszkedik a *curtis* szó értelmére. Ugy találja, hogy a *curtis* jelenthet egyes udvart, házat, falut, sőt várost is (Frankfurt városa is egy ízben *curtis*-nak van nevezve). Már most melyik értelemben vesszük a *curtis*-t? Ha bővebben vizsgálóok, tán még kitűnnék, hogy a *curtis* sokkal több, mint a tizedek.¹⁾ De föltéve, hogy a *curtis* nem is ért föl a tizedekkel: nem volt-e a király hatalmában azt adományozni, a mit akart? Hogy a *curtis* csakugyan fölért a tizedekkel, bizonyítja maga az oklevél indokolása: »et ne adhuc ecclesia sancti Michahelis vacua esse videretur, etc.« Hogy sz. István 1009-iki oklevelében e *curtis*ről említést nem találunk, az Gánoczi szerint onnan van, hogy *curtis* = Cortou, s így falut vagy várost jelent, nem pedig annak nevét. Itt azonban helytelen Gánoczi okoskodása, hogy miért kellett volna a nyolc évvel előbb adományozott *curtis*-t 1009-ben újra felsorolni, mikor a püspökség már 8 évig annak békés használatában volt, s mindkét adományozó oklevél más-más dolgokról szól. Benczúr röviden válaszol erre; s nem látja bebizonyítva, hogy a *curtis* és Cortou csakugyan egyet jelentene.

Novák szintén sz. István 1009-iki oklevelére hivatkozik, melyből kitűnik, hogy a veszprémi püspökség 1009-ben már fönnállott. A *curtis* jövedelmeinek *conscriptio*-ját nem birjuk,

---

¹⁾ Gánoczi itt felemlíti, mennyire ellenmond Benczúr magamagának, midőn azt mondja: »Ich bin immer der Meinung, dass der Zehente von einem Jahre nur von Feldfrüchten und Weingarten mehr ist, als eine integra curtis;« holott előbb tagadja a szőlők létezését.

honnan gyanítja tehát Benczúr, hogy a *curtis* nem ért föl a tizedekkel? Novák szintén a *curtis* különböző jelentéseire hivatkozik; a veszprémi 1009-iki oklevélben 4 *civitas* és 5—6 adományozott villa-ról történik említés; ki tudja, melyik volt ezek között a Cortou *curtis*? Nem változhatott-e meg a név 1009-ig? De ha valóban nincs is 1009-ben a Cortou felsorolva, abból semmi sem következik; hisz sz. István 1001. alapítólevelében sincs felsorolva *Pannonia* helység, sz. László mégis így szól: »Primum praedium est Pannonia, ubi monasterium est situm.« Benczúr Novákra adott feleletében újabb ellenvetéssel lép föl; nem érti ugyanis, miként jöhet elő a Cortou, mit a király a veszprémi egyháznak adományozott, a sz. mártoni apátságnak adományozott falvak között is? ¹⁾

Koller Benczúr 12-ik ellenvetésére az ismert feleleteken kívül, II. Endre egy 1235-iki oklevelére hivatkozik, melyben a *cortis episcopalis* alatt 17 falu értendő. Valószínű tehát, hogy a *curtis* csakugyan *aequivalens* volt a somogyi tizedekkel.

13. A diploma megszegőire szabott büntetés Benczúr előtt gyanussá teszi az oklevelet: »componat centum libras auri optimi.« Hogy lehetett volna akkor, kérdi Benczúr, egész Magyarországon ily tömérdek pénzt összehalmazni? Az arany akkor még igen ritka volt nálunk; pénzbüntetések sem voltak gyakoriak. A vétkezőket fejvesztéssel büntették; s ha valakit pénzbírságra ítéltek, az csak néhány pensára szólt.

Benczúr minden állítása tévedés, úgy hogy a választ reá megadni nem volt nehéz. Csak szét kell tekinteni egykorú németországi oklevelekben, s tapasztalni fogjuk, hogy 100 libra arany a rendes poena. Igaz, hogy ez roppant összeg (Katona számítása szerint 16,000 arany); de éppen ezzel akarta a király akarata sérthetlenségét elérni. Ott van a veszprémi püspökségnek adott 1009-iki oklevél, mely 8000 libra aranyról szól. Ismereteseek Hartvik leírásai a székesfejvári templom arany-kincseiről stb. Hogy lehet tehát azt mondani,

¹⁾ L. alább a Nova Dubia 25-ik ellenvetését.

hogy »Man wird von Gold und Silber noch nichts gewusst haben«? Tudatlanságon alapúl Benczúr azon állítása is, hogy a pénzbüntetések akkor igen ritkák voltak. Sz. István törv. lib. II. cap. 14, 29, 30, 40 stb. mást bizonyítanak. Így feleltek az oklevél védői.

Benczúr minderre csak azt kérdi, hát a veszprémi püspökön miért nem vették meg a bírságot, mikor a privilegium ellen cselekedett? Novák eljárásával sincs meglegedve, ki az 1723-iki ítéletet hozza föl mindazok ellen, kik az oklevél hitelességében kételkedni merészelnék. Az 1009-ik oklevél hitelességét sem egészen hajlandó elfogadni. A poenát illető érvet különben Gánoczira adott válaszában jóformán visszavonja; természetesen harmadik személyben beszél, mintha nem is ő lenne az, kinek védelmére kelt: »Quis a me, vel aliis etiam desideraverit, ut in verba eius iurem? Exerraverit hic iterum.«

Koller jobbára ismétli a mondottakat. Helyesen mondja, hogy a poena nagysága csak arra szolgált, hogy a monostor irigyeit annak megtámadásától visszatartsa, »nam poenae levitas non longe abest a delicti impunitate.«

14. Benczúr nem érti, mit jelentsen az oklevél utóirata: »Piscatores Fizeg, Baluanis,« etc. Halászhelyek, vagy helységek nevei ezek? Mit jelent a »tertia pars tributi de Poson«? A királyi jövedelmek egy harmadát vagy valami mást? A Poson név alatt a vár, város, a hozzá tartozó uradalom, vagy az egész megye értendő-e? Mily jó lett volna, ha a királyi jegyző a *de civitate, de castro, de comitatu* szót odateszi. Ily szórszálhasogatás közt folytatja, hogy a harmadrész alatt »telonii sicci,« vagy »aquatici,« vagy »portus seu traiectus« értendő-e? Ezután újra megtámadja az utóiratot azon érveknél fogva, melyeket a 3. pontban felhozott.

Batthyány e pontra és a 19-ikre egyszerre felel; azért az ő feleletét elhagyva, Gánocziera térünk át. Gánoczi azt hiszi, hogy a *piscatores* szó egyedül Fizeg-hez tartozik, s a többi név helységeket jelent. De hát mit ront az oklevél hitelességén, akár halászhelyeket akár helységeket jelentenek is e szavak? Ha elveti Benczúr ez oklevelet, el kell vetnie sz.

Lászlóét is, mely majdnem minden sz. Istvánnál említett helységnevet elősorol s a fizégi vizahalászatot különösen megemlíti. Gánoczi kifejti, mi értendő a *tributum* alatt, s mit jelölnek e szóval a magyar törvények. (Kálmán. lib. I. cap. 25, 78, 82. N. Lajos I. decr. art. 8. Zsigm. decr. VI. art. 22, 23. Albert 1439. decr. art. 32.) Ezekből kitűnik, hogy tributum alatt nem mindenféle vámot értettek, hanem csak olyat, a mit utakon, folyókon — tehát hajókon, hidakon stb. — szedtek be. Így tehát a tributum de Poson alatt is csak ez érthető. — Benczúr Gánoczinak csak a tributumról mondott szavaira tesz megjegyzést. Még mindig nem érti, hogy e fontos hely miért oly homályos az oklevélben; mikor például még a pécsváradi és bakonybéli állítólagos oklevelek is közelebbről körülírják a tributum nemét.

Novák királyi megerősítésekre, birói ítéletekre és a folytonos ususra hivatkozik; idézi az 1774. jan. 30-án hozott birói ítéletnek erre vonatkozó részét. Kimutatja, hogy a sz. István oklevelének záradékába foglalt dolgok élvezetét a legrégibb kortól emlékek bizonyítják. — Benczúr erre elismerte a tizedek s a vámharmad folytonos élvezetét; de mit bizonyít ez a mellett, hogy ezeket a monostor sz. István, vagy II. Béla avagy más király korától élvezi-e? A folytonos élvezet mellett folytonos támadásokra is akadunk. Hányszor folyt pör a somogyi tizedek s a pozsonyi vámharmad fölött! Itt aztán Benczúr hosszasan szól a vámharmadról; azt akarja bebizonyítani, hogy az oklevél, melyet sz. István eredetijének hisznek, újabb keletű, mert arra a pörök folyamában soha sem hivatkoznak; az apátok mindig csak azt bizonyítják be, hogy e harmadot az előtt is élvezték.

Koller e kérdésre vizsgálatát nem terjeszti ki.

15. A következő ellenvetések jobbára azon fordulnak meg: hasonlók voltak-e a pannonhalmi apátság kiváltságai a cassinoiakhoz, vagy sem. E pontban Benczúr a pannonhalmi kiváltságokat kisebbeknek nyilvánítja a következő okból: a monte-cassinoi kolostor egyszersmind püspökség is volt, az

apátok püspöki s a barátok kanonoki jogokat élveztek; ily jogai voltak 1323-ig, mikor is valóságos püspöki címet nyert s előbbi jogai megerősítettek. A pannonhalmi kiváltságok csekélyebbek voltak, noha sz. István oklevele elrendeli »talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium in monte Cassino«; hogy lehet ugyanis behizonyítani, hogy a sz. mártoni apátság ily püspöki kiváltságokat élvezett? Melyik király adott az apátnak püspöki s a barátoknak kanonoki jogokat?

Batthyány erre kimutatja, hogy a sz. mártoni apát csak-ugyan püspöki jogokat élvezett; s erre nézve Hartvik és III. Ince szavait hozza föl bizonyítékul.¹⁾ Benczúr Hartvik szavait bizonyíték gyanánt el nem fogadja; mert az apátnak a veszprémi püspökkel egy ízben e jogok gyakorlása miatt pöre volt s az apát e pört a pápa előtt elvesztette.

Gánoczi Benczúrnak több helytelen állítását igazítja helyre, pl. hogy nem 1323-ban kapott püspökségi címet Monte-Cassino, hanem sokkal előbb. Mindaz, mit Gánoczi a cassinói apátság jogaira nézve felhoz, nem tartozik reánk: nekünk csak azt kell vizsgálnunk, megfelelnek-e a sz. Istvántól nyert szabadalmak azoknak, melyeket a cassinói apátság sz. István korában élvezett. Annyi tény, hogy a cassinói monostornak külön territoriuma, úgy szólván egész dioecesis-e volt; Zacharias pápa ugyanis már a VIII-ik században a cassinói apátnak egész püspöki jogokat adományozott; a kolostornak joga volt lelkési helyeket betölteni, kisebb rendeket feladni stb. e kiváltságokat a cassinói apátság sz. István korában is élvezte. Ugyane jogokat élvezi a sz. mártoni apátság is. Igaz, hogy ez nem emelkedett időfolytán püspökséggé; de hát ennek az alapító levél az oka? Ha XXII. János pápa a cassinói bará-

¹⁾ Hartvik szavai: »Possessionibus et redditibus cunctos sufficienter ditavit, et ipsius suffragio simile fecit episcopis.« Ugyanígy III. Ince: »Clerici abbatis interdictos vel excommunicatos episcopi studeant evictare, ac parochianos ecclesiarum ad eundem episcopum pertinentes contra voluntatem ipsius ad divina officia non recipiant, nec illis impendant ecclesiastica sacramenta.

tokat csakugyan »collegium canonicorum« jellegével látta is el; ez még nem volt úgy sz. István korában. — Benczúr Gá-noczira adott válaszában, ismételve a Batthyány- és Novák-féle érvekre mondott válaszát, azon kérdést teszi: honnan van, hogy sz. István, tehát világi fejedelem, oly jogokat osztogat, minőket csak pápák szoktak?

Novák hasonlókép felhossa Hartvik idézett szavait; és III. Ince bullájának ismeretes helyét: »sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet monasterium Cassinense, sicut a praedecessoribus nostris eidem monasterio est indultum.« Hogy lehet tehát észszerűen állítani, hogy a sz. mártoni apátság nem élvezett oly jogokat, mint a cassinói? — Benczúr Nováknak ekkép felel: Hartvik nemcsak a szent-mártoniról, hanem valamennyi sz. István alapította apátságról hasonlótt mond; úgy hogy, ha szavainak hitelt adhatunk, sz. István halála után egy püspöknek sem volt befolyása és hatalma egy apátság fölött sem. Hogy lehet ezt összeegyeztetni azzal, a mit az 1121. római zsinat határoz, hogy t. i. *egyedül* a cassinói apátság legyen kivéve mindennemű püspöki befolyás alól, és csupán a pápa hatalmának alávetve?

Koller csupán összegezi e tárgyról az előtte mondottakat.

16. Sz. István oklevele feljogosítja az apátot, hogy felszentelését és a rendeket azon püspöktől fogadhassa el, kitől óhajta. Ez Benczúr szerint oly nagy kiváltság volt, minőt a cassinói barátok soha sem élveztek; ezek ugyanis kötelezve voltak választott apátjaikat a római püspökhöz — vagyis a pápához — felterjeszteni. Így tehát e pontban a sz. mártoni kiváltságok nagyobbak voltak a cassinóiaknál.

Ez ellenvetésre, összefoglalván a három védő érveit, következőkép felelhetünk: E különbségnek oka a helyzeti viszonyokban rejlik. A cassinói barátok, mint Rómához közel lévők, a pápához utasítottak; a szentmártoniak szintén valamely közel lévő püspökhöz. E két kiváltság tehát lényegben megegyezik. A mint a pápa magának tartotta fönn a cassinói apát megerősítését: épp úgy volt a szentmártonié a királynak föntartva, fölszentelése azon püspökre hagyatván, kihez az

apát fordúlt. Ezért illették a sz. mártoni monostort »monasterium regale« névvel. [Novák szerint azonban az újonnan választott sz. mártoni apát megerősítése szintén a pápának volt fentartva, mit bizonyít a győri káptalannak 1365. oklevele : »donec dicta electio (abbatis) de se facta a sede apostolica fuerit confirmata.«]

A cassinói apátságnak is megvolt a kiváltsága : »sacros ordines accipere quovis loco et a quocunque episcopo.« Se monostor e jogot Zacharias pápa korától (741.) élvezte. Ugyane kiváltságot megerősítette III. Ince 1208-ban. Nincs tehát okunk a két monostor szabadalmait egymástól eltérőknek tartani. Sőt ha Benczúr figyelmesen olvasta volna az általa is gyakrabban idézett cassinói chronicont, abban is feltálalta volna azt, hogy e joggal a cassinóiak már réges-régen fel voltak ruházva.

Azt pedig, hogy a sz. mártoni apát minden időben ki volt a püspöki hatalom alól véve, hosszasan bizonyítani is fölösleges. Legyen elég Oláh Miklós 1557-iki vizsgálatára hivatkoznunk, mely a sz. mártoni apátságot — sz. István felmutatott oklevele alapján — teljesen szabadnak és minden püspöki hatalom alól felszabadítottnak ismerte el.

Benczúrnak a védelmekre adott feleletéből a következőket emeljük ki : Gánoczi állítását, hogy minden királyi monostor ki volt véve a püspöki joghatóság alól, nem fogadja el; hivatkozik III. Ince pápa egy 1203-iki bullájára, mely a királyi apátságokat az esztergomi érsek hatalma alá helyezi. Az, hogy későbbi időben a pápák erősíték meg a pannonhalmi apátokat, szerinte csak azt mutatja, hogy a pápák az állítólagos 1001. évi oklevéllel, mely az apátnak tetszésök szerinti püspöktől való felszentelését megengedi, keveset törődtek. Általában meg van győződve arról, hogy hasonló exemptiók a püspöki hatóság alól sokkal későbbi eredetűek; utal II. Henrik példájára, ki a bambergi püspökséget csak nagy bajjal tudta a mainzi érsekség alól felszabadítani.

Koller a vitába, mely különben Benczúr érveit tarthatatlanokká tette, nem ereszkedik, hanem Novák védelmére utal.

17. Benczúr következő ellenvetése egyike a legfontosab-
baknak, mely az oklevél védőinél is igen terjedelmes és ala-
pos apologiát eredményezett. Benczúr jelen ellenvetése több
érvet foglal magában, melyeket Novák a következő kilenc pont-
ban foglal össze: *a)* A püspöki hatóság alól való exemptio
első nyomai a XI. századba esnek; ekkor lett ugyanis Olasz-
országban néhány monostor a püspöki hatalom alól kivéve s
egyenesen a pápa alá helyezve. *b)* A keresztény írók, mint pl.
sz. Bernát, élesen kelnek ki hasonló kiváltságok ellen, s nem
képzelhető, hogy sz. István ily rendellenességek előmozdítója
lett volna; hisz akkor inkább egy újabb püspökséget alapí-
tott volna, s ezt helyezte volna egyenesen a pápa hatalma alá.
c) Az 1092-iki zsinat végzései minden apátot az őket illető
püspök hatósága alá helyeznek, a nélkül, hogy egynél is kivé-
telt tennének. *d)* II. Béla 1137. oklevelében általa kinevezett
apátról s parancsára Felicián esztergomi érsek által fölszen-
telt monostorról tesz említést, miként egyeztethető ez össze a
sz. István által adományozott szabad apát-választási joggal?
e) III. Kelemen 1191-ben megparancsolja, hogy a sz. mártó-
niak tisztelettel legyenek az esztergomi érsek iránt »quam
praedecessores eorum praedecessoribus eius exhibere consue-
verunt.« Hogy állhat ez meg, ha sz. István minden püs-
pöki hatóság alól kivette a monostort? *f)* Benczúr felhossa
IV. Ince 1247. bulláját, melyben a pápa elrendeli a sz. már-
toniaknak: »quatenus eundem archiepiscopum, cum ad mona-
sterium vestrum accesserit, prout consuevistis hactenus, pro-
cessionaliter admittentes, eum celebrare ibidem cum pallio
libere permittatis.« Ezt szintén nem mondhatta volna a pápa,
ha a monostor csakugyan fel volt szabadítva a püspöki hata-
lom alól. *g)* A magyar királyok patronatusi jogaik daczára, a
szabad apátválasztást több ízben megengedték; a barátok
aztán e kegyből jogot formáltak, s így keletkezett a sza-
bad apátválasztási jog. *h)* A szabad választást megdönti
N. Lajos példája is, ki 1375-ben Vladislaus cujáviai her-
ceget nevezé ki sz. mártóni apáttá. *i)* Hasonló eset történt
Zsigmond alatt is, ki 1407-ben János wladislavi, 1421-ben

pedig Tamás győri püspököt nevezé ki az apátság gubernátorává.

E hosszú ellenvetésre hosszú védelemmel kellett felelni. Még legrövidebb volt Batthyány válasza, kinek érveit a következőkben foglaljuk röviden össze : A XI. század előtt is akadunk püspöki hatalom alól való exemptiokra. Sőt hazánkban is akad példa e század első éveiből. Hartvik ugyanis a sz.-fejérvári egyház alapításáról szólóban ezeket mondja : »tali eam libertate dotavit, ut nullus episcoporum in ea iuris quidquam haberet.« Hogy miért nem alapított sz. István az apátság helyett még egy püspökséget, oktalan ellenvetés ; mert mi nem sz. István akaratját, hanem az oklevelet bíráljuk. Az sem nyom sokat a latban, hogy némely király apátokat nevezett ki. II. Gejza 1157-ben a szabad választás kiváltságát megerősítette ; ha később megsérték is e kiváltságot, ez semmit sem ront az oklevél hitelességén.

Benczúr hosszasan felelt Batthyánynak. Vitatja, hogy sz. István nem hozott be semminemű újításokat ; csak az előtte élő és vele egykorú fejedelmek példáin indúlt. Oly jogokat tehát, melyeket Németországon az apátok még nem élveztek, ő sem adományozhatott ; csak olyanokat, melyek korában szokások voltak. Előtte egy fejedelem sem vette ki az apátokat a püspöki hatalom alól ; egy sem engedte meg a pontificaliák használatát : hogy képzelhetnők tehát, hogy ebben sz. István volt a legelső, még ha volt is apostoli hatalma, a mi különben bebizonyítva nincs. Mig Benczúr első támadásában oly nagyra becsülte Hartvikot, most, mikor éppen Hartvik szavait fordíták ellene, változtat álláspontján, s kételkedik Hartvik hitelességében. Csudálatosnak tartja azt is, hogy sz. István minden általa alapított apátságot hasonló kiváltságokkal látott el, de egy püspökséget sem ; más keresztény fejedelmeknél ilyesmire példát nem találunk. Gejza 1157. oklevelére, melyben a szabad apátválasztást megerősíti, azt feleli, hogy az nem megerősítés, hanem új adományozás ; mert Gejza nem hivatkozik sz. István oklevelére.

Gánoczi terjedelmes védelméből kiemeljük a követke-

zőket : Benczúr maga-magának mond ellen, midőn azt mondja, hogy ily kivételek a püspöki hatalom elől a XI. századnál nem régiebbek; előbb pedig elismerte, hogy a cassinói apátság már sz. István korában élvezett ily jogokat, sőt e jogok gyökerei Zachariás pápa koráig (741) vihetők vissza. S így mindjárt az alap, melyből Benczúr kiindúl, helytelen. Gánoczi ezután IX—X. századi hasonló immunitásokat sorol föl. Sz. Bernát szavai oklevelünknek mit sem ártanak; Bernát úgy életében, mint irataiban nagy asceta volt, s azért irt oly hevesen ez immunitások ellen, mert az egyházat veszélytől féltette. Azonban úgy ő, mint más keresztény írók, nem is annyira az exemptiok, mint a visszaélések ellen keltek ki. Ily eset azonban sz. István oklevelével szemben nem forog fön. A szabolcsi végzések csak oly apátságokról szólnak, melyek »secundum decreta patrum« a püspökök alá rendelvek; s így szintén nem az immunitásos apátságokat, hanem a magokat jogtalanul felszabadított monastorokat kell alattok érteni. Gánoczi a Benczúr által felhozott eseteket, mikor nem választott, hanem kinevezett apátokkal találkozunk, egyenként cáfolni igyekszik. Ez azonban fölösleges; mert későbbi kivételek mit sem rontanak az eredeti kiváltság erején. Az más lett volna, ha Benczúr csupa kinevezett apátot hozhatna föl; de egyes elszórt kivételek semmit sem nyomnak a latban. Benczúr azt mondja, hogy az apátok a XIII. században tagadták meg legelőször az esztergomi érseknek a köteles engedelmességet, s hogy III. Kelemen pápa ez ügyben az érsek javára dönt. Gánoczi erre ezzel felel : Kelemen nem szól semmit alárendeltségről, csak az illő tiszteletéről : »Strigoniensi archiepiscopo reverentiam et obedientiam impendere procuratis, quam praedecessores vestri consueverunt praedecessoribus exhibere.« Ha a sz. mártoni apátok csakugyan az esztergomi érsek alattvalói voltak : akkor fölösleges volt Jób érseknek ez ügyben a pápához fordulnia; hisz a püspökök iránti engedelmességet az egyházi törvény is parancsolja, s Jób másképp is szoríthatta volna engedelmességre az apátot. Benczúr elhallgatta IV. Ince pápa 1247. bullájának végét, mely-

ből kitűnik, hogy az esztergomi érseknek a sz. mártoni apát fölött nem volt iurisdictionja, mert végre is az apát ügye győzött. Különb az esztergomi érsek egyzersmind a szent szék születt követei is voltak, s ezért rendeli el a pápa az érsek ünnepélyes fogadtatását; s ha valamiben engedelmeskedtek is az apátok az érseknek, ezt mint sz. széki követnek tették. Így tehát Benczúr valamennyi érve gyöngének bizonyul.

Benczúr a bő válasza újabb érvvel nem birt előállni, s úgy szólván csak sz. Bernátból vett érvét ismétlé.

Novák válasza szintén igen terjedelmes; de mivel az előbb említett kilenc pontra megjegyzéseit egyenként teszi, áttekintése igen könnyű. Egyenként adjuk e pontok védelmét, s hozzá csatoljuk mindjárt Benczúrnak a Libelli-ben reájok adott válaszát:

a) Arra, hogy ily kiváltságok elseje, csak a XI. századig vihető vissza, Novák több X. századi exemptio példáját hozza föl. Különb szerint ez exemptionnál még mást is kell tekintetbe venni, hogy t. i. ez apátság már akkor fennállt, mikor még egy püspökség sem; melyik püspökségnek lett volna tehát alávetve? — Erre Benczúr elismeri, hogy voltak már előbb is exemptiok, csak hogy ezek az episcopus parochianus beleegyezésével, nem a király, hanem a pápa által történtek. Nem hisz sokat a Levakovich Rafael kezéből kikerült pápai bullának; az ellen pedig, hogy az apátság egy püspökségnek sem lehetett alávetve, mert akkor még egy sem létezett, azt kérdi: miért mondja tehát sz. István, hogy a somogyi tizedeket a veszprémi püspöktől vette el?

b) Sz. Bernát szavai Novák szerint csak a jog- és szokás elleni exemptiokat itélik el, azokat t. i. melyek püspökök és apátok által történtek. Sz. István oklevele azonban világosan mondja, hogy: »necdum . . . episcopatus et abbatiae . . . sitae erant.« Erre Benczúr csak azt feleli, hogy sz. Bernát egészen általánosságban beszél, s elítél minden exemptiot.

c) Az 1092. végzések csak oly apátságról szólnak, melyek »in territorio cuiusdam episcopi« fekszenek; a sz. mór-

toni apátság azonban, mint a püspökségeknél sokkal régibb, más püspökség területében nem feküdt. A később alapított győri püspökségben lévő helyzetét nemesi curiákhoz lehet hasonlítani, melyekre a megyének hatalma ki nem terjedt. Honnan van az, kérdi erre Benczúr, hogy az apátok exemptio-ját mégis annyiszor megtámadták? mutatja Bakocs Tamás, Oláh Miklós, Ágoston szász herceg esztergomi érsekek példája. Valjon ezeket a régi rend felforgatóinak kell neveznünk?

d) II. Béla 1137. oklevelében, mely állítólag kinevezett apátról szól, Novák szerint különös az, hogy míg Béla az egész oklevélben egyes számban beszél, az apátról mint »a nobis constitutus«-ról szól. Így tehát az apátot nem Béla nevezte ki, hanem megválasztásába mások is befolytak. Természetes, hogy Bélának is, a magyar király legfőbb patronatusi jogánál fogva, befolyása volt az apát-választásba. Az oklevél szerint, igaz, Felicián érsek szentelte föl a monostort de azt sehonnan sem lehet kiolvasni, hogy ezt nem az apát kértére tette. Tudjuk, hogy 1224-ben is történt hasonló fölszentelés Briccius váci és Jakab nyitrai püspökök által, kiket erre Uriás apát hívott meg. Ez alkalommal a fölszentelésnek a győri püspök ellene mondott. Az ügy a pápa elé került, s III. Honorius nemcsak a sz. István által adott szabadalmakat erősítette meg, hanem még Zachariás pápának 741-ben a cassinoi monostor részére adott szabadalom-levelét is átírta. — Benczúr erre nem hiszi, hogy »a nobis constituto« szavakból arra lehetne következtetni, a mire Novák. A pápai bulláknak sem hisz; mert a pápák úgy ítéltek, a mint informálva voltak. A pápai megerősítések ellen több kifogást tesz; nevezetesen, hogy ő nem talál azokban hivatkozást sz. István 1001. oklevelére, hanem megelőző pápai bullákra; továbbá hogy a pontificaliák használatát az apátok e pápai bullák és nem sz. István oklevele által nyerték. Zachariás pápa bullája semmit sem bizonyít az 1001. oklevél mellett. Ha már 1001-ben minden kiváltságot élveztek az apátok: mi szüksége volt III. Bélának III. Sándor pápához fordulnia, hogy a monostort új szabadalmakkal lássa el?

e) III. Kelemen 1191-ki szavai semmit sem bizonyítanak: mert már 11 évvel Kelemen előtt III. Sándor ekkép szólt: »nulli quoque episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere, seu missas publicas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit, vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare, vel abbatem ad synodum vocare, sed ea libertate gaudeat, qua monasterium Cassinense gaudere dinoscitur.« Egész sorát lehetne a pápai bulláknak felhozni, melyek az apátságnak minden püspökségtől való exemptióját bizonyítják. Erre Benczúr: Ha csakugyan már sz. István korától ki voltak az apátok a püspöki iurisdictio alól véve, honnan van, hogy III. Kelemen korában, mikor az apát az esztergomi érseknek köteles engedelmességet megtagadta, az érsek az apátot ezért valóságos rebellioval vádolta? hogy érthető az is, hogy 1121-ben *egyedül* a cassinói monostorról mondatik, hogy minden püspöki hatalom alól ki van véve?

f) IV. Ince 1247. bullájából kitűnik, hogy az érsek semmi egyebet nem követelt, csak azt, hogy palliumban misézessen és processionaliter fogadják; ez volt az egész reverentia és obedientia, mit az esztergomi érsek az apáttól követelt. — Benczúr erre újjal nem felel.

g) Novák állítása szerint, a király patronátusi joga nem a választás eszközlésében, hanem annak megerősítésében áll. Ezt kitűnően bizonyítja I. Ferdinand 1533. oklevele, melylyel a pannonhalmi apátnak megígéri, hogy a szabadon választandó apátot, »authoritate iuris patronatus nostri regii« meg fogja erősíteni. — Benczúr erre Novákot a patronátusi jog korlátozásával vádolja. Hajdan a praelaturák betöltése mind a király jogaiba vágott, s csak kivételes esetekben engedték meg a választást, miként ezt Kollár (Hist. iuris patronatus) hirdeti.

h) I. Lajos 1375-ki kinevezésénél — úgymond Novák — kivétellel van dolgunk; mint pl. II. Endre alatt, ki sógorát Berchtold meráni herceget, noha sem törvényes kora, sem kellő tudománya nem volt, (e kettőt pedig a lateráni zsinat nélkülözhetlennek tünteti föl,) mégis kalocsai érsekké tévé. Sokat tehet a királyi kegy. E Wladislaus akár apát, akár

csak gubernator volt: semmikép sem bizonyítja, hogy a szabad választási jog idő multával elenyészett, csak azt, hogy fel lőn függesztve. De föltéve, hogy csakugyan elveszett volna a jog, ez sz. István oklevelének hitelességéből semmit sem von le. — Benczúr ez érvre adott válaszában fentartja előbbi állítását, hogy a magyar királynak minden időben szabad kinevezési joga volt.

i) János és Tamás püspököknek kinevezésébe bőven ereszkedik Novák (ez egy pont 43 lapot foglal el.) Az egész igen keveset szól sz. István okleveléről, és inkább az apátság szabad választási jogát vitató irat a támadó Benczúr ellenében. — Benczúr folyton védi előbbi állításait, s azok révén áttér X. Leo pápa bullájára, melyről hosszasan kimutatja, hogy noha folytonosan sz. István oklevelére hivatkozik, oly dolgokat sorol elő, melyek abban nem foglaltatnak; fennakad abban is, a középkor okleveleinek nyelvezetében teljesen járatlan lévén, hogy Leo az oklevélről azt mondja, hogy István »*proprie manus subscriptione id roboravit*,« ezt pedig az oklevélről szerinte éppenséggel nem lehet elmondani.

A terjedelmes ellenvetéshez Koller nem szól bővebben, hanem csatlakozik Novák nézetéhez.

18. Benczúr tizennyolcadik ellenvetése fontosságban hasonló a megelőzőhöz; s ha állításait megcáfolni oly könnyű nem lenne, kétségtelenül gyanut vonnának sz. István oklevelére. — Az oklevelet nem hajlandó hitelesnek elfogadni, mert a király szabadalmat ad az apátnak arra, hogy »*more episcopi in sandaliis missam celebret*.« Az apátok szerinte e kitüntést abban a korban még nem élvezték. A cassinoi apát csak II. Victor pápától (1054—1057) nyerte el a sandalok használhatását, azonban »*tantum in principalioribus festis*«; e megszorítást sz. Istvánnál nem találjuk. Így tehát sz. mártóni apátság nem »*talem libertatem*,« hanem »*maiorem libertatem*« nyert; még pedig sokkal az előtt, hogysem a cassinoi apát II. Victor pápától e kitüntetést megkapta volna. — A keresztény írók — mint Petrus Blessensis — élesen kikelnek a sandalok használata — mint rendellenesség — ellen. Sőt kikel

ellenők az 1114-ben tartott esztergomi zsinat 58. pontja is: »Abbatem mitram, sandalia, nodum, aut cappam non habeant vel cetera insignia.« Hasonló kiváltságok Németországon is sokkal későbbiek, így ott a fuldai apát a legelső, ki 1133-ban ily szabadalmat kapott. Benczúr jelen ellenvetését azzal fejezi be, hogy sz. Istvánnak, mint világi fejedelemnek, nem volt jogában a sandalok használatát megengedni; István legfőlebb azt tehette volna, hogy a római székhez fordul, kérve azt, hogy adja meg e kitüntetést a sz. mártóni apátnak.

Batthyányi válasza erre a következő: Nevetséges dolog, hogy Benczúr Petrus Blessensis szavaira hivatkozik, ki ezen kiváltsággal, félve az ezzel összekötött visszaélésektől, megelégedve nem volt. Hogy lehet olyasmit mondani, hogy sz. István ez által visszaélések pártolója és előmozdítója lett? hisz István nem maga usurpálta a sandalok használatát, hanem másoknak engedte azt át. Egész helytelenül mondja Benczúr, hogy sz. István még az előtt engedte meg e kiváltságot, mielőtt a cassinói apát elnyerte volna azt; egészen mást olvasunk ki Victor pápa bullájából, hogy t. i. az odaváló apátok e kiváltsággal már az előtt is fel voltak ruházva.¹⁾ Tévesen véli azt is Benczúr, hogy sz. István a sandalok használata által, egyszersmind a mitra, püspöki gyűrű, dalmatica és chirotheca használatát is megengedte, melyek használata ellen Petrus Blessensis kikel; István csak azt mondja: »moreque episcopi in sandaliis missam celebret.« Baluziusnál pedig olvassuk, hogy minden áldozópap sandalokban volt köteles a misét elvégezni. Benczúr szerint sz. Istvánnak nem volt jogában a sandalok használatát megengedni; István egyéb okleveleiből azonban tudjuk, hogy ő nemcsak a sandalok, hanem a mitra, gyűrű használatát is adományozta, korántsem bitorlott jogcimen, hanem

¹⁾ II. Victor szavai: Usus quoque sandaliorum et dalmaticae, quamvis iure cardinalatus tui ab apostolica sede perceperis, a nobis tamen tibi et loco deinceps in principalibus tantum festis concedimus ad honorificentiam tam venerabilis coenobii, et ob dilectionem, secundum quod praefatus decessor tuo praefato concessit.

az apostoli széktől nyert hatalma folytán. Batthyány idézi a bakonybéli apátság alapító levelének erre vonatkozó részét: »sicut habui potestatem, ut ubicunque, vel in quocunque loco vellem, ecclesias aut monasteria construerem, ita nihilominus a Romanae sedis supremo pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferrem.« Fölmerülhetne még — úgymond Batthyány — a kérdés, más apátoknak miért engedte meg sz. István a gyűrű és mitra használatát is, s miért nem a sz. mártoninak? Igen érthető azonban, hogy hasonló kiváltságok osztogatásában a király először óvatosan járt el, s csak később bőkezűen. — Benczúr e védelemre adott feleletében folyton vitatja, hogy sz. István a sandálok megengedése által csakugyan pontificáliák használatát engedte meg; mert az oklevél világosan mondja: »more episcopi.« Ugyane szavak bizonyítják, hogy e sandáloknak különbözniök kellett az áldozó papok által használtaktól. Benczúr az egész világtörténetben nem tud arra esetet, hogy világi fejedelem engedte volna meg valamikor a sandalok használatát; azok engedélyezésének joga kizárólag a római pápáé volt. A Batthyány által felhozott egyéb okleveleket hiteles tanubizonyságoknak nem fogadhatja el, mert azok is gyanúsak.

Gánoczi válasza Benczúr ellenvetésére igen bő, melyből csak a következőkre szorítkozunk: Sz. Istvánnak volt joga a pontificáliák használatát megengedni, mert apostoli jogokkal volt felruházva. Hogy erősítette volna meg IX. Gergely ez oklevelet, hogy irta át szóról-szóra, ha sz. István csakugyan valami jogtalan engedményt tett? Ezen egy körülmény, t. i. a pápai megerősítés, elég erős Benczúr összes támadásait viszsza verni. Benczúr azt mondja, hogy ily püspöki jogok engedményezése István korában szokatlan; jobban kellett volna széttekintenie s belátná állítása helytelenségét. A cassinói apátok már jóval sz. István kora előtt éltek püspöki kiváltságokkal; de a püspöki jogokhoz tartozik a pontificáliák — s így a sandalok — használata is. Sz. Istvánnak fölösleges volt kitennie, hogy az apát csak nagyobb ünnepek alkalmá-

val használhatja a sandalokat; ez úgyszólván alattomban érthető, mert még az érsekeknek is csak nagy ünnepek alkalmával volt megengedve a pallium használata. Ezt külön kitenni fölösleges volt; mert az egyház közszokásával egyezett. Benczúr téved, ha azt hiszi, hogy a fuldai apát volt az első, ki Németországon a pontificaliák jogát megkapta. A paderborni évkönyvek 1133. évhez e tárgyról csak ezt mondják: »Bertholdo Fuldensi abbati concessum ius mitrae, baculi, annuli, pontificis ritu.« De ugyanezen évkönyvekből kitünik, hogy már 152 évvel azelőtt, tehát 981-ben, VII. Benedek pápa a corvey-i apátnak dalmatica és sandalok használatát megengedte. Így tehát ez ellenvetés sem helyes. Petrus Blessensis állításából a mondott oknál fogva oklevelünkre semmi hátrány nem háramlik; hasonlóan nem bizonyít az ellen az 1114. zsinati végzésekkel szemben, mert ez csak azon apátokra vonatkozik, kik hasonló kiváltságokkal ellátva nem voltak. Ha látszólag e végzés az összes apátokra vonatkozik is: ez sem ront a dolgon; mert e végzéseket értelmes emberek számára hozták, kik a dolgok közt különbséget tudnak tenni. Azon kérdést, miért nem fordult tehát István ez ügyben a pápához, Gánoczi a magyar király apostoli jogával utasítja vissza, ki-nek mindig hatalmában állott apátságokat s püspökségeket alapítani, és azokat a legkiválóbb privilegiumokkal ellátni. — Benczúr újabb érveléssel nem tudván előállni, Gánoczira adott válaszában folyton vitatja, hogy pontificaliák használata csak a pápa által volt megengedhető.

Novák szerint éppen abból, hogy az 1114. zsinat a pontificaliák használata ellen kel ki, abból következik, hogy azok már 1114. előtt is használatban voltak. II. Endre 1209-iki oklevelének e helye: »Inde est, quod nonnullae regales abbatae, in regno nostro constitutae, de indulgentia domini papae, infula, annulo, sandalibusque decorantur« szintén figyelemre méltó. E pontificaliák használatát nemcsak sz. István engedte meg a monostor apátjainak, megerősíték azt a római pápák is. S tekintve sz. István jámbor életét, vallásosságát, föl nem tehetjük, hogy olyasmit adományozott volna, mi jo-

gában nem volt; azért nem rosz Novák syllogismusa: »S. Stephanus dedit; ergo potuit.« — Benczúrnak erre adott feleletéből e körmondatát emeljük ki: Ha a magyarországi zsinatok a pontificaliák használatát kivétel nélkül minden apátnak eltiltják; ha II. Endrének, mikor a Garam-melléki sz. Benedek monostor részére hasonló kitüntetést akart kieszközölni, előbb a római pápához kellett fordulnia; ha a római pápák későbbi bulláikban nem sz. Istvánt nevezik meg e kitüntetés szerzőjéül: ebből szerinte csak az következik, hogy ezek engedélyezése nem a királyhoz, hanem a pápához tartozott.

Koller védelmét bátran mellőzhetvén, áttérünk Benczúr utolsó ellenvetésére.

19. Az oklevél és II. Bélának 1137-ben kiadott kiváltáslevele egymással ellenkeznek. A király ugyanis az utóbbiban az apátságnak adományozza egész Pozsony megye vámharmadát. (*Contuli etiam tertiam partem tributi totius comitatus Posoniensis*). II. Béla nem hivatkozik sz. István megelőző adományára; mi kétségbevonhatlan jele annak, hogy az apátság 1137-ig mit sem tudott e vámharmadról; mert azt nem sz. István, hanem II. Béla adományozta a monostornak. Ezen pontban követi el végtelen botlását, melylyel sz. István jelen oklevelét Zsigmond király korában keletkezettnek hirdeti.

Batthyány összefoglalván Benczúrnak 14-ik és jelen ellenvetését, egyszerre felel mindkettőnek a következőkben: Az utóirat véleménye szerint 1005-ben, a templom consecratioja alkalmával kelt, ¹⁾ mely alkalommal szokásban volt az egyházakat gazdag adományokkal ellátni. A monogramma után való subiectio nem szokatlan sz. István korában; s négy év alatt a kézírás sem változik, ezért egy az oklevél írása mindvégig. Nincs tehát okunk az utóirat valódiságában kételkedni. Abban a korban nem is szokatlan a jelen s jövő dolgok elajándékozása; így mondja azt pl. II. Henrik 1015. oklevelében: »cum universis aliis rebus mobilibus et immobilibus, quae nunc habere videntur, et in sequenti Deus ibidem augere voluerit.« Az utóiratban felsorolt helységeket sz. László so-

¹⁾ Ugyanezt vallja *Leges ecclesiasticae* I. 370. l.

rolja föl, a vámharmadról II. Béla emlékezik meg; ime »iura iuribus congruunt, reges regibus consentiunt.« Ennél fogva úgy az utóiratot, mint a benfoglaltakat igazaknak s hiteleseknek kell tartanunk. — Benczúr erre adott feleletében újabb kérdésekkel áll elő, s kérdi: miként tehetett adományt Sebestyén, ki 1001-ben csak pannonhegyi barát volt, és Ceba, kinek kilétéről ezen kívül semmit sem tudunk? s miért nincs ez utóirat újlag megerősítve? A királynak nem volt joga a a jövőendő dolgokról »rebus futuris« rendelkezni; s föntartja állítását, hogy II. Béla adománya egészen új adomány, s nem megerősítése sz. István korábbi donatiojának. Azon mondatát, hogy az oklevél Zsigmond alatt koholtatott, úgy módosítja, hogy ezt csak azon példányra érti, melyből Sajgó és Katona az oklevelet leírták. Benczúr nem látja bebizonyítva, hogy az utóirat 1005-ben kelt; s kérdi, ha már 1001-ben elkészült a templom, miért halasztották felszentelését 1005-ig? Benczúr elismeri, hogy az oklevél szövege és az utóirat egy évben, sőt tán egy napon is, keltek; de melyik évben, az más kérdés. Hogy sz. László oklevelében a helységek nagy részét — de nem mind — előszámlálja, az szerinte semmit sem bizonyít; mert hisz éppen ezen és más oklevelek alapján koholták sz. István alapító oklevelét. Miért hallgat sz. László a pozsonyi vámharmadról? Ebből azt gyanítja Benczúr, hogy sz. István jelen oklevele, mely e vámharmadról megemlékezik, sz. László korában még nem létezett.

Gánoczi védelme a következő: II. Béla 1137. oklevele csaknem ugyanazon szavakkal emlékszik meg a pozsonyi vámharmadról, mint sz. István; hogy lehet tehát azt mondani, hogy Béla sz. István oklevelét nem ismerte, s hogy 1137-ig nem fizették a vám harmadát? Ha Béla előre látta volna Benczúr ellenvetéseit, kétségtelenül odateszi vala »prout iam ante me contulerat sanctus Stephanus.« Ebben a korban még nem volt szokás a megelőző királyok adományait ujonnan felsorolni. Gánoczi ezután hosszasán cáfolja Benczúr azon állítását, hogy az oklevél Zsigmond korában kelt, mit a középkor tudatlanságával igazol. Gánoczi több lapon át iparkodik

bebizonyítani, hogy főuraink nem voltak oly tudatlanok. De ezt igen avatatlan módon az oklevelek corroboratioinak idézéséből — mi pedig nem volt egyéb pusztá formánál — iparkodik kimutatni. A Benczúr-féle ellenvetések utolsója oly gyöngé, hogy valóban jól mondja Gánoczi: »Conclusio libelli usque adeo prava est, ut verba, quibus illam digne castigem, deest mihi, fateri cogar.« — Benczúr e védelemre adott válaszában, újra a clausulák különféleségét hozza föl. Sz. István 1001. oklevele így szól: »Tertia pars tributi de Poson in omnibus rebus sive praesentibus sive futuris.« II. Béla idézett oklevele ezt mondja: »Tertiam partem tributi totius comitatus Posoniensis tam in magnis quam in parvis, ubicunque tributum ad praesens exigitur, vel in futurum ex aliqua intentione exigitur, conferat.« II. Endre pedig 1213-ban: »Tributa autem quae a S. rege Stephano ecclesiae S. Martini sunt donata, haec sunt, tertia pars de Poson.« II. Endre az egész oklevelet szószerint átírja; honnan van tehát, hogy a királyt szentnek nevezi már az 1001. oklevél szövegében, mikor István csak 1083-ban lett szentté? Hogy lehet kiegészíteni, hogy egy helyen »de Poson« máshol pedig »totius comitatus Posoniensis« jön elő? E kettő közt nagy a különbség. A mit Benczúr Gánoczi ellen felhoz, ki a magyar királyokat az általa felhozott tudatlansági vád alól kitisztázní iparkodik, mint az oklevélre nem tartozót, elhagyhatjuk.

Novák védelméből csak ez egyet emeljük ki: A királyok, pápák annyiszor irták át sz. István oklevelét teljesen hiteles formában, biztosítékkép azon esetre, ha az oklevél netalán elveszne, hogy igazán nem volt szükség arra, hogy ez első oklevelet Zsigmond alatt hamisítsák. — Benczúrnak erre adott válaszából, melyben előbbi állításait továbbra is fentartja, általában kitűnik, hogy különösen e vámharmad az, mely Benczúrnak mint pozsonyi embernek nem tetszik, s mely miatt hajlandó az oklevelet elvetni. E miatt három oklevelet is mellékel (1441, 1450 és 1471-ből), melyek szerint a város jövedelmei, járadékai, melyek a királyi fiscust illetnék, vissza bocsájtatnak a város birtokába.

Koller Novák érveit magáévá teszi. — És ezzel Benczúr utolsó ellenvetésének végéhez értünk. Mielőtt azonban a Nova Dubia-ra áttérnénk; szükséges még egy-két ellenvetésről megemlékeznünk.

Batthyány, miután megfelelt volna Benczúr 19. ellenvetésére, Cornidesnek a titularis monogrammát illető támadására is válaszol. Egyszerűen utal Mabillonra és Ducange-ra, hol bővében találunk Nagy Károly korától kezdve hasonló titularis monogrammákra (?) — Benczúr feleletét e védelemre is kiterjeszti, és kérdezi: honnan van, hogy a monogramma Sajgónál és Katonánál különböző; ebből ismét azt hozza le, hogy mindegyik más-más példányt használt eredeti gyanánt. Azt sem érti, hogyha István a monogrammákat behozta szokásba, miért hagyták azt el sz. László, Kálmán stb. mikor Németországon a monogramma használata III. Frigyes koráig fenmaradt. — A monogramma kérdésére Koller is kiterjeszkedik, s utal Odo frank király 894. oklevelére, hol szintén titularis monogramma fordul elő, hasonlóképp III. Ottonnál (997.) Helyesen mondja: mit ártana sz. István oklevelének, ha csakugyan ő volt is az első, ki a monogrammák e nemét szokásba hozta? »aut si Stephani diploma hoc nomine suspectum est, verum licet eius diploma, qui primus usurpavit monogramma titolare, nihilominus suspectum erit.«

Koller még egy-két felmerülhető ellenvetésre válaszol, melyet előttünk ismeretlen, valószínűleg azonban Cornides, támasztott az oklevél hitelessége ellen. Ilyenek a következők:

Raynald az Annalesek 1232-ik événél azt mondja, hogy IX. Gergely pápa sz. István oklevelét azon okból adta ki ujonnan, mert »vetustate labefactae essent.« A mostanig fenmaradt oklevelen azonban semmi hiány nem észlelhető; s így fenforoghatna a gyanú, hogy IX. Gergely más példányból irta át az oklevelet. Raynald szavaira azonban semmit sem lehet adni, mert ő ezeket tisztán magától mondja; Gergely pápa nem szól erről egy szót sem. De ha fölteszszük is, hogy a pápa csakugyan hiányos példányból irta át az oklevelet, ezzel a mai oklevél hitelessége egy cseppel sem csorbúl.

Mert tudjuk, hogy fontos okleveleket néha több egyenlő példányban adtak ki. Koller utal az 1222-ki aranybulla hét példányára. (Erre különben nincs szükség; elég azt mondanunk, hogy Raynald szavai alap nélküliek).

A »*pueritia mea*« kifejezés ellen az hozható fel, hogy sz. István Kupa lázadásakor legalább is 30. éves férfiú volt; s így helytelenül nevezi magát gyermeknek. Koller elismeri ezt: s hajlandó azt hinni, hogy a *pueritia* más értelemben veendő. »*His ego momentis rationum, úgymond, ita satisfieri puto: pueritia in diplomate nostro usurpatur non pro aetate, sed pro novitate, quod novus tunc rex S. Stephanus esset, et recens, ab obitu patris regni habenas capessivisset.*« Állítását példákkal is igazolja.

Kérdheti valaki: miért nem tesz az oklevél említést Vecellinus- vagy Vecellinusról? kiről pedig Kézai után tudjuk, hogy Kupa legyőzésében legnagyobb része volt. Koller el is ismeri ezt, de azt hiszi, hogy ez alkalommal esetleg nem volt sz. István környezetében, s így maradt ki neve a vezérek sorából.

Jól végzi be Koller az oklevél védelmét; utal arra, hogy az írás tökéletesen megegyező az Ottók és II. Henrik okleveleinek írásával; II. Paschalis, III. Sándor, III. Kelemen, III. Ince, III. Honorius, IX. Gergely, X. Leo pápák, továbbá II. Endre, IV. Béla, V. István, Zsigmond, I. Lipót, III. Károly királyok mind hitelessége mellett bizonyítanak. S csak azon körülmény is, hogy az oklevél megtámadása mindig önző célokból történt, (hajdan a somogyi tizedek, ujabban a pozsonyi vámharmad miatt), elegendő arra, hogy bennünk a hitet az oklevél valóságában növelje.

10. §. Nova Dubia.

Az eddigiekkel előadtuk Benczúr 19 ellenvetését, melyekkel az oklevél hamisságát kétségtelenné hitte tehetni; hogy azonban támadását egészben ismerjük, szükséges azon 35 ellenvetésre is kiterjeszkednünk, melyeket »Nova Dubia« cím alatt Novák munkájára adott feleletéhez csatolt. Minden

egyes ponthoz egyszersmind Koller feleletét csatoljuk, ki azok megcáfolására külön fejezetet szentelt.¹⁾

Benczúr újabb kétségei a következők:

1. A chrismon nagyban eltér az Ottók, II. Henrik és II. Konrád okleveleiben használt chrismonoktól, kik korra nézve sz. Istvánhoz legközelebb állottak. A Novák facsimilén közölt chrismon igen díszes; Sajgó és Katona azonban semmit sem tudnak róla; s a mi II. Endre és I. Lipót átíratában előjön, nagyban különbözik a Novák által közölttől. Ezek folytán Benczúr hajlandó hinni, hogy az oklevélnek többféle szövege létezik, melyeknek mindegyike eredeti hírében áll.

Erre Koller II.—III. Otto, II. Henrik és II. Konrád idejéből vett idézetekkel kimutatja, hogy sz. István chrismona azokkal a lényegesekben megegyezik; ha sz. Istváné valamivel díszesebb is, az csak az író nagyobb ügyességére mutat. Igaz, hogy Sajgó és Novák elhagyták azt, ez azonban semmit sem bizonyít, meglehettek rá okaik. II. Endre és I. Lipót transsumptumait nem látta, s így azokról nem ítélhet.²⁾

2. A chrismon után következő hosszabbított írás betűi Benczúr szerint nagyban különböznek azoktól, melyeket a Chronicon Gotwicensé-ben és máshol közölt okleveleknél látunk.

Koller erre kimutatja, hogy e betűk egykorú németországi oklevelek írásával tökéletesen megegyeznek; ha csak Benczúr ezeket az okleveleket is nem hajlandó hamisaknak tartani.

3. A bekezdő sorban az egyes szók kezdő betűi hosszabbak a többieknél; a monogramma sorában azonban minden betű egyenlő. Honnan ez eltérés, kérdi Benczúr?

¹⁾ Koller. Hist. ep. Quinqu. I. Appendix IV. 428—472 l. Egyes ellenvetésekre (u. m. a 6, 14, 15-re) az Appendix I-ban is megfelelelt. 10, 11, 22. pont.

²⁾ Ezeket volt alkalmunk látni, de nem tapasztaltunk oly ropant eltérést közöttök, hogy Benczúr ellenvetését alaposnak ismernők el. Természetes, hogy a másolat az eredetit soha sem fogja teljes hűséggel visszaadni.

Azonban nem minden initialis nagyobb, pl. e szókban: *nomine, domini, dei, summi* — a betűk mind egyenlők. Koller különben utal III. Otto okleveleire, melyekből hasonló példákat idéz.

4. A *Credimus* szónak első C betűje Benczúr előtt úgy tűnik föl, mintha azt nem a XI-ik, hanem a XVIII. században irták volna. Teljesen gömbölyű, félkör alakú, és középen nincs úgy behajtvá, mint pl. az *archiepiscopus, vicecancerarius* szavakban, melyekben e behajtás kétszer-háromszor is előfordúl.

Hasonló eset, Koller szerint, gyakran fordul elő, így például II. Henriknek a Chron. Gottw.-ben látható oklevelében stb. Jól mondja Koller, ha Benczúr ily szigorú a teljesen gömbölyű C-k iránt, akkor el kellene vetnie minden chrismont, melyek mind — talán kivétel nélkül — teljesen gömbölyűek.

5. Az A betűt Benczúr szerint a XI. században nem ily alakban irták, hanem így a, mint ezt a Chron. Gottwicense több táblája mutatja; ugyszintén a cifrázott d betű is ismeretlen szerinte azon korban.

Koller azonban mind a kettőnek használatát III. Otto, II. Henrik és II. Konrád okleveleiből kimutatja.

6. A diphthongus æ-t abban a korban vagy egyszerű e-vel, vagy ç caudatummal irták, de nem æ-vel. Gatterer (Elem. artis dipl. 55. l.) világosan mondja, hogy az æ coarctatum abban a korban teljesen ismeretlen. I.—III. Otto és II. Henrik okleveleiben e vagy ç-vel látta e hangzót kifejezve, de sohasem æ-vel.

Koller utal Mabillon tab. 37, 38, 39, 40. és Chron. Gotw. 193, 209, 227, 229. l., s kimutatja I. Konrád és II. Henrik okleveleiből az æ-nek azon kori használatát.¹⁾

7. Abban a korban Benczúr szerint az a-t jobbra u-alakúnak irták (longobard a), de nem egyhamar ily alakban a, minőt az oklevélben találunk.

Az ellenkezőt könnyű bebizonyítani, s nem szükség a

¹⁾ Ezen ellenvetéssel alább, Schwartner-nál még találkozunk.

Koller által felhozott példákat felsorolnunk. Azt sem érti Koller, mit akar Benczúr a *jobbára* és *nem egyhamar* szavakkal elérni; hisz ezzel éppen azt vallja meg, hogy néha ily alakú *a-k* is előfordulnak.

8. A *d, s* betűk az oklevélben díszes cifraságokkal vannak ellátva; ilyesmit Benczúr a XI. században ismeretlennek tart, s nem hiszi, hogy hasonló a XII. század előtt előjöhessen.

Koller azonban ilyesminek már a X. században való divatát kimutatja; miből kitűnik, hogy miattok nem kell a XII. századig visszamennünk.

9. Ez után Benczúr áttér a formulák kérdésére, és megkezdli az invocatioval. Sz. István oklevelének invocatioja: »In nomine domini dei summi« — szerinte abban a korban egészen szokatlan volt; helyette ezt használták: In nomine sanctae et individuae trinitatis. Ezzel éltek I. Henrik, az Öttök, II. Henrik, s csak nagyritkán tértek el ettől. Sz. István utódai okvetlenül követték volt nagy elődjöket az invocatio formájában, ezt azonban nem tapasztaljuk. I. Endre 1057-ben és sz. László 1093-ban így irnak: In nomine sanctae Trinitatis et individuae Unitatis. II. Béla: In nomine domini nostri Jesu Christi. II. Gejza: In Christi nomine amen. II. Gejza, III. István, III. Béla, Imre, II. Endre okleveleiben csaknem kivétel nélkül ez általános invocatio divatos: In nomine sanctae Trinitatis et individuae Unitatis.

Erre Koller a következőkkel felel: Sz. István különböző invocatiokkal élt; a fejedelmeknek általában szokásuk volt az invocatiók közt válogatni, s azt tetszésök szerint változtatni. Elismerni, hogy: »In nomine sanctae Trinitatis et individuae Unitatis« külföldön s hazánkban is a legszokottabb s csaknem általános forma; de még azok sem használták következetesen ezt, kikre Benczúr hivatkozik. Sz. Istvánéhoz hasonló invocatiók külföldön is igen gyakoriak. Helyesen kérdi: mi jogon lettek volna kötve sz. István utódai az általa használt formákhoz? különben lehetetlennek tartja, hogy ez ügyben

valami határozottan volna állítható; mert IX. századi emlékeink oly csekély számban maradtak reánk.

10. Sz. István oklevelében az u. n. formula devotionis ekkép szól: »*St. superna providente clementia Ungrorum rex.*« Abban a korban a rendes formula ez volt: »*divina favente clementia*;« ugyanez jő elő a Sajgó által eszközölt másolatban és I. Lipót átiratában is. Benczúr csak két németországi oklevélben (I. Otto 970. és III. Otto 1001.) talált hasonló formát: »*divina providente clementia.*« Ez az egyik ok, a miért Benczúr sz. István oklevelét hajlandó hamisnak tartani. Ezenkívül kételkedik abban, hogy sz. István »*Ungrorum rex*«-nek nevezte volna magát; mert az érmeiken sz. István, Aba, I. Endre és sz. László »*reges Pannoniae*« címmel illetvék. Így mondja Endre is 1055. oklevelében »*Pannoniorum rex.*«

Koller erre ezekkel válaszol: Benczúr jogosan kételkedhetnék a helytelen formula devotionis-on, ha ismernők a szent király cancelláriai praxisát. Koller a csekély anyag dacára utal sz. István egyéb okleveleire, melyekben hasonló formára akadunk. Benczúr csak két Otto-féle »*divina providente clementia*« — formulát ismer; ha pontosabban nézte volna át egyedül a *Chronicon Gotwicensét*, több hasonlóra is talált volna. Hogy Benczúr a »*rex Ungrorum*« kifejezésben szintén kivetni valót talál, nem tudja mire vélni. III. Ottónak egy oklevele (*Hanzis. Germ. sacra* I. 207. l.) a magyarokat szintén *Ungri*-nek nevezni s királyokat »*rex Ungrorum.*« Koller küben nem látott egy sz. István korabeli érmet sem »*rex Pannoniae*« felirattal. Ha egykorú német krónikások *Ungri* névvel illetik a magyarokat, miért ne nevezhették volna a királyok is így magokat?

11. Benczúr megakad az »*interventu, consilio et consensu domni Anastasii*« szavakon is; és kérdi, mi szükség volt a consensusra, ha az egyház alapítását már Gejza kezdé meg, föltéve, hogy csakugyan igénybe vette Anasztáz tanácsát? Arra nézve pedig, hogy a király a cassinói kolostoréhoz hasonló kiváltságokat adományozzon, nem az apátnak, hanem a pá-

pának beleegyezésére volt szükség. De valjon mikor nyerte ezt el a király? A Sylvester-féle bulla, mint világosan koholt, tekintetbe nem jöhet.

Koller szerint mind a három kifejezésnek megvan a maga értelme. »*Interventus preces Anastasii significat, . . . consilium significat suasionem, consensus annuentiam gratam acceptationem gratiae a sancto rege promissae.*« Természetesen vitatja, hogy sz. Istvánnak hasonló adományozásokra kétségtelen joga volt.

12. »*Pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus*« — erre, Benczúr szerint, éppenséggel nem volt szükség; mit tartozik ez egy ország stabilitásához? Sokkal helyesebb az, a mi a Sajgó által leírt példányban fordul elő: *salubritate*.

Koller utal I. Konrád és más császárok okleveleire, melyek hasonló felfogásról tanuskodnak; s így e mondatban nincs min Benczúrnak fönnakadnia.

13. A következő formulát: *propter orationes sanctas fratrum eiusdem monasterii consiliante domno Anastasio praescripto abbate et iugiter adiuvante confortati et laureati sumus*« — Benczúr igen kétesnek és ellenmondónak találja. A kérések által István »*poterat adiuvare et confortari,*« — de hogyan vezethették ezek őt »*ad laureandum?*« Azért helyesli Mansi eljárását, ki e rész miatt is a hamisság gyanuját vonta az oklevélre.

Koller ezen ellenvetésre kissé messzevágó analógiát hoz föl: Ha, ugymond, »*potuit Josue dicere se contra Amalecitas pugnantes precibus Moysis confortatum et laureatum fuisse; cur non Stephanus idem de Anastasio et fratribus suis, quorum precibus victoriam adscribit?*« Különben utal Kollár feleletére, ki Mansi ellenvetését tarthatatlanná tette.

14. »*Ingruente namque bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et Ungaros seditio maxima excreverat*« — mikor volt e lázadás? kérdi Benczúr; még Gejza alatt vagy utána? Hisz 997-ben még nem volt hazánkban a németek sokasága akkora, hogy lázadás törhetett volna ki köztök. Ha a lázadás vezetői németek voltak, a szent király nem hozott volna tör-

vényeket a jövevények előnyére, s nem ajánlotta volna azokat fia különös figyelmébe (lib. I. cap. 6.) Ha csakugyan volt ily lázadás, hogy győzhette le István éppen német hadvezérek segítségével Kupát?

Koller két helyen is felel ez ellenvetésre; s azt hiszi, hogy e németek alatt azon jövevények értendők, kik Gejza alatt, Kézai szerint, nagy számmal jöttek hazánkba. Valószínű, hogy e keresztény jövevények és az ősi valláshoz szító magyarok közt tört ki egyenetlenség; igen természetesnek találja, hogy éppen az előbbieket választotta az utóbbiak legyőzésére.

15. »Volente Comitatu quodam nomine Sumigiense paterina me sede repellere«. E hely kapcsában Benczúr egész sereg kérdést támaszt: mit kell itt a comitatus Sumigiensis alatt érteni? valamely kerületet-e, vagy valami vezért? melyik conspirált sz. István ellen? vagy tán Kupát értik-e ez alatt, kit krónikáink somogyi vezérnek mondanak? mit jelent a *quodam* szócska? miért nem írta a vicecancellár: »volente toto comitatu« vagy »volente comite Sumigiense«? Ezeknek lenne értelme. Valjon az egész comitatus egytől-egyig fellázadt István ellen, hogy ő annak összes lakosait sujtja, s Hartvik szerint még a tizediknek született gyermekeket is a monostornak rendeli adatni? Kupa lázadása kétséggel actioba hozta a szomszéd megyéket is; Veszprémmegyéről ezt bizonyosan tudjuk: miért nem adja tehát sz. István e megyék tizedeit is a szentmártoni vagy más apátságnak?

Koller ez ellenvetésre is két helyen válaszol, s válaszából kiemeljük a következőket: Elismeri, hogy e hely értelme homályos; de kérdi: »quod obscurum, quod non nostri moris, numquid etiam suspectum?« Lehet, hogy az oklevél írója *comite-t* akart írni *comitatu* helyett, mert látjuk, hogy máshol is megesúszott tolla (adagmentaverimus, vicecancerarius.) Lehet, hogy a király csakugyan egész Somogy megyét érte alatta s hogy ez esetben a comitatus hadsereget jelent. (Ducange szerint a comitatus eredetileg katonák összeségét jelenti, kiknek élén egy vezér áll.) Ha egy megye vagy kerület nagyobb

része lesz hűtelenné, igen természetes, hogy az egész megyét sujtják, mert a vétkeket az ártatlanoktól elválasztani nem lehet. De Somogymegyét István semmivel sem sujtá; tizedeket minden esetben kellett fizetnie, s az aztán egyre megy, akár a püspöknek, akár az apátnak fizeté tizedét. Így tehát sem Somogymegyével nem járt el keményen István, sem Veszprémmel enyhén; mert mind a kettő egyformán fizetett tizedeket, egyik a püspöknek, másik az apátnak.

16. A »*tanta tactus verecundia*« kifejezésnek Benczúr szerint értelme nincs. Hihetőleg ezt akarta írni az oklevél szerkesztője: »*tanto tactus metu*,« vagy »*periculo*,« vagy »*consternatione*.«

Erre Koller a *verecundia* szó értelmét keresi, melynek jelentése Du Fresne Glossariuma szerint: »*puendum facinus, turpe, indigne; quomodo Galli vergogne usurpant*;« és kérdi, nem volt-e szégyenlésre méltó tett, a szent királyt jogos, a nemzet megegyezésével nyert trónjáról elűzni akarni?

17. Szent István oklevele ezt mondja: »*astantibus ducibus, videlicet Poznano, Cuntio, Orchio*.« Mit jelent, kérdi Benczúr, e *dux* szó? Hadvezért, vajdát, vagy olyat, ki egy ducatus élén állt? A vezért abban az időben nem dux-nak, hanem capitaneusnak vagy vaivodának nevezték. Ki hinné, hogy István serege élén, mely 4000, legfeljebb 8000 emberből állott, ennyi vezér volt? A régi magyar szokás szerint az ország főrangú *principes*, és nem *duces* névvel nevezvék; *dux* névvel csakis a király testvéreit vagy közel rokonait találjuk nevezve. Hogy adhatta tehát István e címet, mely csak a király közel rokonai illette, e német jövevényeknek?

Koller határozottan hadvezér értelemben veszi e szót, s kérdi, miért nem hoz föl Benczúr példát arra, hogy nálunk a X—XI. században csakugyan capitaneus- vagy vaivodának nevezték a hadvezért? I. Gejza oklevelében ezt olvassuk: »*Ego Magnus, qui et Geysa, supremus Hungarorum dux*«; — ez világosan mutatja, ha volt supremus dux, kellett alsóbb rangú duxnak is lenni.

18. István fogadalmat tesz, hogy »*si de hostibus interioribus et exterioribus eius* (S. Martini) *meritis victor existerem*,« akkor a somogyi tizedeket a monostornak adja. Kiket értett István, kérdi erre Benczúr, az *interiores* és *exteriores* ellenségek alatt? Belellenség alatt érthette a lázadókat; akkor a küllellenség alatt csak a németeket gondolhatta. Erre nézve pedig Benczúr már a 14. pontban nyilatkozott. Honnan van kérdi tovább, hogy István kétszer is tesz fogadalmat? először mikor »*inter Theotonicos et Ungaros seditio maxima excreverat*,« másodszor pedig, mikor »*si de hostibus*« . . etc.

Helyesen mondja erre Koller : »*Si quaedam in veteris instrumentis obscura sint, id oritur ex ipsa rerum gestarum vetustate, quas a nobis tot saeculorum intervallo ab iis remotis non intelligi mirum non est.*« Sz. István korában igen jól tudták, kik értendőek e küllellenség alatt. Koller különben azt hiszi, hogy az *exteriores* a nyílt fegyveres ellenségeket, az *interiores* pedig a titkos alattomosakat jelentik.

19. Sz. István az apátnak azon tizedeket adományozza-melyeknek a veszprémi püspökséghez kellett volna tartozniok. A király tehát már 998-ban, mikor Kupa lázadása kitört, tesz említést a pannonhegyi apátról s a veszprémi püspökről; pedig világosan mondja, hogy abban a korban »*praeter ipsum locum*« még egy apátság és püspökség sem állott. István különben csak *locus*-ról és nem *monasterium*-ról beszél; mint-hogy ez még épülő félben volt. Ha tisztában is volt István 998-ban azzal, hogy püspökségeket fog felállítani, még nem tudhatta sem számokat, sem helyöket. Ha Veszprém ki is volt püspökség székhelyéül jelölve, de az, hogy hozzá fog-e idővel Somogy megye tartozni, eldöntve még nem volt. S így Istvánnak fölösleges volt a *parochianus episcopus*-ról megemlékeznie. — Miért mondja az oklevél : »*vinumque hospitum*?« Hát csak a »*hospites*« voltak kötelesek a borból tizedeket adni? vagy Somogy megye akkor csupa *hospites*-ből állt? Ki képzelné ilyesmit?

Benczúr e kérdéseire Koller felelete röviden a következő : Minthogy az oklevél Anastasiust világosan abbasnak

nevezi, következík, hogy az apátság 998-ban már fönnállt; s gy az oklevél e helye alatt »*praeter ipsum locum*« csak ez apátságot lehet érteni. Koller azt hiszi, hogy az esztergomi érsekség, veszprémi püspökség stb. 998-ban már tényleg léteztek. A folytonos gyakorlat bizonyítja, hogy nemcsak a *hospites*, hanem Somogymegye összes lakossága fizetett tizedeket.

20. »*Dumque post cogitatum victoria potirer, quod animo revolveram, operis efficatia complere studui.*« E gondolat Benczúr szerint igen helytelenül és homályosan van kifejezve. Nem *post cogitatum*, hanem ennek kellene állnia: »*post editum votum*,« »*post exercitum Vesprimio admotum.*« Nem *revolveram*, hanem *voveram*. S honnan van, hogy sz. István csak 1001-ben tölti be azt, a mit 998-ban fogadott? mi történt a somogyi tizedekkel, melyeket István már 998-ban az apátságnak ajándékozott?

Koller ezekre a következőket mondja: Fogadástétel, minő sz. Istváné volt, nem lehetséges *cogitatus* nélkül; s a királynak nem volt szüksége arra, hogy fogadását szavakkal is kifejezze. Az »*astantibus ducibus*« nem azt teszi, hogy István ezeknek tette fogadalmát, ez alatt csak a külső körülmények, a környezet értendő, hogy t. i. a fogadástétel alkalmával e vezérek körülötte voltak. Különben az oklevél egyetlen helyéből sem derül ki, hogy István már 998-ban ajándékozta el Somogymegye tizedeit; sőt minden körülmény arra mutat, hogy ez 1001-ben történt.

21. E szavakból: »*necdum enim episcopatus et abbacie praeter ipsum locum in regno Ungarico sitae erant*« Benczúr szerint kitűnik, hogy Kupa legyőzésével (999 körül) még nem volt Magyarországon sem püspökség sem apátság, ez egyen kívül. Így tehát úgy Domonkos mint Sebestyén nem *incardinatus*, hanem csak *ruralis* püspökök voltak; sz. Istvánnak sem lehetett a leendő püspökségek számát előre tudnia.¹⁾

Koller ezzel szemben ismétli már előbb bővebben kifejtett nézetét, hogy i. Domonkos nem volt egy bizonyos szék-

¹⁾ Ezen, és egyéb ellenvetésekből láthatjuk, hogy Benczúr gyakrabban ismétli maga-magát.

hez kötött érsek; Sebestyén pedig 1000. év előtt egyszerű barát volt, s csak azután lett érsekké.

22. »Quod si licuit mihi, quo volui, loco episcopatus et abbatias statuere, an non licuit cuipiam loco, quod volui, ut facerem?» E szavak s az oklevélnek közvetlen cz előtt idézett mondata közt Benczúr nagy ellenmondásra talál. 999-ben (az oklevél saját szavai szerint) még nem állott egy püspökség sem; hogy beszélhet tehát István e helyen valóságban alapított püspökségekről?

Koller szerint azonban a *statuere* szó még nem fejezi ki a tényleges megalapítást; hanem csak a kijelölést, mit a *loco* szó is erősít. Az tehát tény, hogy 999-ben még nem voltak sz. István által alapított püspökségek; de az oklevél e helye nem áll a föntebbivel ellenkezésben.

22. »Et ne ecclesia s. Michahelis vacua esse videretur.« E szavakkal indokolja az oklevél Istvánnak a veszprémi sz. Mihály egyház részére a somogyi tizedek helyében tett adományát. De mikép szenvedhetett, kérdi Benczúr, sz. István adománya által a veszprémi püspökség rövidséget, mikor 999-ben még püspökségek hazánkban nem voltak, s így a püspökségeknek adandó tizedek sem léteztek? Így tehát a veszprémi püspök legkevésbé sem vehette rossz néven a szent király adományát, mert általa nem rövidült meg.

Ez ellenvetésre nézve Koller az előbbiekre utal; s vitatja, ha nem is állt 999-ben a veszprémi püspökség, de 1001-ben, az oklevél kiadásakor, már igen.

24. A 23-ik ellenvetésből kifolyólag — Benczúr szerint — még kevésbé volt köteles sz. István e püspökségnek a somogyi tizedekért kárpótlás fejében a »curtis Cortou«-t adományoznia. István a többi általa alapított apátságoknak szintén adományoz tizedeket, melyek voltaképen az akkoriban már főnálló püspökségeket illették; miért nem ad e püspökségeknek is kárpótlást?

Erre Koller ezekkel felel: A veszprémi püspökségnek azért volt joga a somogyi tizedekre, mert egyházi joghatósága Somogy megyére kiterjedt; s ez okból a királynak a tőle

elvett tizedek fejében kárpótlást kellett adnia. Hogy miért nem adott sz. István pl. a pécsváradi monostornak adott tizedekért kárpótlást az illető püspökségnek, annak megvan a maga oka. A pécsváradi monostor joghatósága ugyanis kiterjedt arra a területre, honnan tizedeit szedte, a pannonhalmié azonban nem; s így a pécsváradi monostor jogosan szedhette onnan tizedeit. Más, később alapított monostorok jobbára elhagyott, puszta helyeken épültek, honnan püspökök soha sem szedték tizedeiket, s így a királynak nem volt miért kárpótlást adnia.

25. Benczúr e Cortou-val kapcsolatban újabb nehézségre talál okot; feltűnik neki ugyanis, hogy e Cortou előjön az oklevél szövegében, mint a veszprémi püspökségnek a tizedek helyében adott kárpótlás; de előjön az oklevél záradékában az apátságnak adott falvak közt; s kérdi: honnan van ez? miként adhatta a király e Cortout egyszerre kettőnek is? vagy tán a püspök azt a tizedek fejében nem fogadta el, s úgy kapta azt vissza az apátság?

Koller felelete ekkép szól: A mit István a püspökségnek adott, az így iratik: *Cortou*; az apátságnak adott pedig: *Curtov*. Az előbbi *curtis*, az utóbbi *villa*. E kettő közt pedig nagy a különbség. De ha föl is tesszük, hogy e kettő teljesen egy név, még az sem adhat okot nehézségre; mert tudjuk, hazánkban mennyi egynevű helység van.

26. Benczúr ezután folytatja az oklevél szövegére tett megjegyzéseit: »Quod si ipse contra mea statuta quid inique agere vel adquirere voluerit, ante deum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere mecum sciat.« Kitérnek e szavak, kérdi, az apátot-e vagy a püspököt? Kétségtelenül a püspököt. De hát honnan van, hogy e kemény szavak nem tartották vissza a veszprémi püspököket attól, hogy a tizedek iránti jogaikat évek multával meg ne újítsák? Ha meg lettek volna győződve arról, hogy e szavak csakugyan sz. Istvántól származnak, ilyesmire nem vetemedtek volna.

Koller elismeri, hogy e szavak csak a püspökre vonatkozhatnak. Igazat ad Benczúrnak abban is, hogy a veszprémi

püspök megtámadta sz. István oklevelének hitelességét; de az igazság mindig kitünt; a bírák, pápák minden időben hitelesnek ismerték el azt, sőt a veszprémi püspök is meghajolt a felhozott érvek előtt. Az, hogy a veszprémi püspökök több ízben megtámadták az oklevelet, mely érdekeiknek nem kedvezett, még nem elegendő ok arra, hogy mi is hamisnak higyjuk azt.

27. István engedélyt ad az apátnak »missam in sandaliis celebrandi.« Benczúr erre nézve föntartja előbbi állítását, hogy ilyesmit megengedni csak a pápának állt hatalmában, s nem képes arra példát felhozni, hogy hasonló kiváltságot valaha világi fejedelem engedélyezett volna. Ezen egyetlen okból is kész az oklevél hitelességét megtagadni. Némely pontifikáliákat — folytatja tovább — már a X. és XI. században is adományoztak a pápák, de sandalokat csak a XII-ikben. Például a híres corveyi apátság is csak 1240-ben nyerte el e kitüntetést. Még a mitra használatával sem volt mindig megengedve a sandalok hordozhatása; ez a legnagyobb kiváltságok közé tartozott.

Koller erre utal sz. Istvánnak a bakonybéli apátság alapító levelében mondott szavaira: »a Romanae sedis supremo pontifice habui auctoritatem, ut quibus vellem ecclesiis seu monasteriis libertates et dignitates conferrem.« Hasonlót mond a szalavári apátság alapító levelében is, hol a pontifikáliák használatát szintén »auctoritate apostolica mediante« adományozza. Ezekből, de egyéb kútfőkből is kitűnik, hogy sz. Istvánnak hasonló kitüntetések osztogatására csakugyan volt joga, noha 1001-iki oklevelében erről említést nem tesz. Téved Benczúr, ha e kitüntetés keletkeztét a XII. századra teszi; annak már a X. században találjuk első példáit; így pl. XIII. János pápa a metzi püspököknek 970-ben engedi meg azok használatát. A cassinoi apát a Chron. Cassinense szerint IX. Leo pápától nyeri meg e jogot, s így e kitüntetés csíráit nem kell a XII. században keresnünk.¹⁾ Ha sz. István-

¹⁾ Erre nézve alább lesz alkalmunk több példát felhozni.

nak erre joga nem lett volna, III. Honorius meg nem erősítette a pannonhalmi apát e kiváltságát.

28. »*Praecipimus itaque sub testificatione salvatoris domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes*« etc. Erről a formáról azt hiszi Benczúr, hogy ez I. Ottónak egy okleveléből van merítve, melyben ez áll: »*praecipientes iubemus, ut nullus dux, marchio, comes, vicecomes, vel alia regni nostri magna parvaeque persona*« etc. Különben megjegyzi, hogy Magyarországon marchiok soha sem léteztek.

Helyesen utal Koller ez érvvel szemben az akkori oklevelek általános szokására. A formulák kérdésével azonban még ő sincs tisztában; mert iparkodik bebizonyítani, hogy Magyarországon is voltak marchiok, s arra az eredményre jön, hogy: »*re ipsa ii apud nos fuere bani, qui apud Germanos marchiones, finitimarum nempe provinciarum praefecti.*« Hajlandó elhinni, hogy sz. István is ily határszéeli praefectusokat állított föl német mintára. Hogy azonban erre nincs szükségünk, s hogy a marchioknak más magyarázatát is találjuk, meglátjuk alább.

29. A »*signum domni Stephani incliti regis*« szavaknál azt kérdi Benczúr: ki írta ez öt szót a monogramma baloldálára? a király-e vagy a vicecancellár? Ha a király: akkor csak ezt írta volna: »*sigillum (?) Stephani regis*«, s legfőlebb oda tette volna, hogy »*incliti*«, de e szót »*domni*« soha. Ha a vicecancellár írta ezt, miként egyeztethető össze az oklevél szavaival, mely azt sz. István saját kezével írotnak (»*manu propria roborantes*«) mondja?

Koller szerint a monogrammát maga a király írta (?) Hogy pedig az *incliti* és *domni* szavak minden nehézség nélkül megmaradhatnak helyökön, utal egykorú németországi oklevelekre, hol a király magáról rendesen mint *piissimus*- és *invictissimus*-ról stb. beszél.

30. A monogrammától jobbra e szavak állanak: »*Dominicus archiepiscopus vicecancerarius fecit.*« Honnan lehetne azt bebizonyítani, kérdi Benczúr, ki volt e Domonkos? valjon

csakugyan pápai követ volt-e, miként Gánoczi állítja? De hát mi szükség volt arra, hogy a pápa apostoli követet küldjön szent Istvánhoz, ki maga is pápai követ volt? s mi czélből? csak azért, hogy egy templom fölszentelésén jelen legyen?

E már előbb bőven megvitatott ellenvetésre Koller nem hoz föl újabb védelmet, hanem utal az elébb mondottakra.

31. Ez ellenvetés kapcsában tovább fűzi Benczúr kétségeit: micsoda méltóság volt a vicecancerarius? nevetségessé teszi Novák eljárását, ki még e szónak is keresi magyarázatát. Hogy képzelhető, kérdi tovább, hogy a vicecancellár még állása címében is hibát ejtett volna?

Helyesen mondja erre Koller, hogy azon tollhiba, melyet az oklevél írója állása címében követ el, csak annyit ront annak hitelességén, mint az oklevél szövegében vagy datumában előjövő. A datálásban elkövetett hibák sokkal nagyobb figyelmet érdemelnek; de még ezek sem döntik meg az oklevelek hitelességét; annál kevésbé az oklevelünkben előjövő »vicecancerarius«, mert látjuk, hogy az író tolla más-hol is megcsúszott.

32. Az imént említett szavak mellett egy hártya-szalagcskának nyoma látható, (t. i. a Novák által adott facsimilén, mert Benczúr az eredetit soha sem látta) e szalagra van megerősítve a király pecsétje. Benczúr e korban mit sem tud ily ráfüggesztett pecsétéről, s különösen az oklevél hátára függesztettekről nem. Ha Novák azt mondta volna, hogy a pecsét a hártýára van nyomva, Benczúr hamarább adna szavának hitelt. Novák azonban világosan hártýára függesztett pecsétről szól. Ilyesmit pedig Benczúr abban a korban lehetségesnek nem tart.

Koller ez ellenvetésre adott feleletében a mondottakra utal, s még azt is be akarja bizonyítani, hogy föltéve, ha a pecsét csakugyan függő volna is, még akkor sem hamis az oklevél; mert Mabillonból tudjuk, hogy függő pecsét már 961-ben előfordúl. A pecsét helyére vonatkozólag későbbi oklevelekből iparkodik bebizonyítani, hogy az oklevél hátára ragasztott pecsét nálunk királyi okleveleknél gyakori volt. A

pecsét minősége fölött folyt vita azonban oly meddő, hogy Koller érveit tovább nem követjük.

33. A monogramma alakja Benczúr szerint gyanus, és a kiadások szerint különböző. A hátulsó rész G betűt mutat; de ha a monogramma a »Stephanus Rex« szavakat rejt: hol találjuk ebben a G betűt? Gatterer nem veti ugyan el az incorrect monogrammokát; de az olyanokat, melyekben egy vagy más vonás fölösleges, valódiaknak nem tartja.

Erre Koller ekkép felel: Ha a kiadásokban a monogramma alakja különböző, az a másolók és nem a monogramma hibája. Koller nem találja azt, hogy a hátsó rész G-hez hasonló; az kétségtelenül E. De föltéve, hogy az csakugyan G, nem jelentheti-e a monogramma ezt: »Stephanus rex Vn-grorum«?

34. A monogrammákhoz a cancellárok rendesen oda tették a maguk jegyét is, s ez az úgynevezett »signum recognitionis.« Miért nem tette ezt oda, kérdi Benczúr, szent István cancellárja is? Mondhatják, hogy erre nem volt szükség az oklevél hátára nyomott pecsét miatt. Igen, de miért nem szokták más XI. századi cancellárok a monogramma és pecsét dacára is elhagyni e jegyeket?

Benczúr ez ellenvetése oly ügyetlen, hogy valóban elegendő volt Kollernek a végtelen sok oklevélre utalnia, melyeken signum recognitionis nincs. Találók Koller szavai Benczúrhoz: »Oro te, ut dicas, an vigilans an dormiens ista scripseris; vigilantem scripsisse, nisi dormientibus velles illudere, non credo.«

35. Benczúr újabb ellenvetéseinek utolsója méltón csatlakozik a megelőzőkhöz; s fontossága tán még az eddigieknél is csekélyebb. Az oklevél kelte, Novák facsimiléje szerint, ugyanis ekkép szól: »anno dominicae incarnationis MI. I.« Ez, Benczúr szerint, nem 1001-et, hanem 1051-et jelent. Mert ha az oklevél ez évszámot 1001. akarná kifejezni, azt vagy így tenné: MI. vagy: Mill. I. vagy pedig: M^o I. Mert abban az időben ezek voltak a Mille rendes jegyei.

Koller erre oktatást ad Benczúrnak a számnevek írásáról. $\overline{Ml}$. éppen annyit különbözik $\overline{Mill}$ -től, mint pl. $\overline{Kl}$ a $\overline{Kal}$ -tól (kalendae). Ezen korban az $\overline{M}$. és a következő szám között mindig pontot tesznek, vagy üres helyet hagynak a kettő között. Az, hogy sz. István oklevele éppen $\overline{Ml}$. után teszi a pontot, éppen arra mutat, hogy e két betű együvé tartozik, s hogy alatta csak *ezer* érthető.

II. §. Utóhangok.

Utolsó négy fejezetünkben bőven vázoltuk a nagy harc lefolyását; előadtuk az érveket, melyeket a harcban résztvevők az oklevél hitelessége mellett és ellene felhoztak. Ítéletet mondani felettök nem nehéz. Benczúr valamennyi érvéből kitetszik, hogy őt nem pusztán tudományos célok vezették az oklevél megtámadására; bármily szépen mondja is magáról Batthyány védelmére adott feleletében: »studui unice veritatis«, kétségtelen, hogy az igazságot nem magáért az igazságért kereste. Az 1774-iki ítélet, mely sz. István oklevelét hitelesnek ismerte el, s így Pozsony városát kellemetlenül érintette, ez volt a rugó, mely Benczúrt az oklevél megtámadására készítette. Hogy érveit — legalább azoknak legnagyobb részét — Cornidestől vette át, már említők; csak hogy a mit Cornides tisztán tudományos célokból tett, arra Benczúrt, a pozsonyi tanácsost, városa iránti szeretete birta. Tudományos szempontból — valljuk be őszintén — sem Benczúr támadása, sem a három védelem nem érdemlé meg azt a zajt, melyet a bellum diplomaticum úgy hazánkban, mint külföldön keltett.

Egy üdvös eredménye azonban mégis volt e vitának, hogy a külföld figyelmét felkeltötte e fontos kérdés iránt; mi érdekes nyilatkozatokat vont maga után sz. István oklevele fölött.

Gruber, a bécsi Theresianum tanára, 1783-ban, tehát csaknem közvetlenül a diplomaticai harc lefolyta után, megjelent diplomaticájában e cím alatt: »Allerjüngstes Beyspiel eines vollständigen diplomatischen Processes vom Jahr 1779.

über eine Stiftungsurkunde des heiligen Stephan ung. Königs« bőven vázolja a harc történetét. Tizenhatot sorol föl Benczúr ellenvetéseiből, melyeket természetesen alaposaknak nem fogad el, ámbár elismeri, hogy az általa felhozott kétségek közt igen fontosak is találhatók. Felhossa, mekkora zajt csapott Benczúr támadása, különösen a diplomaciában járatan embereknel, kik a pannonhalmi barátokat rögtön készek voltak hamisítóknak bélyegezni. Ez nem maradhatott úgy, a megtámadott becsületet védelmezni kellett; így lépett föl Agamans Palladius és Novák, (Gánocziról nem tesz említést) és visszaverték Benczúr egész támadását. Gruber Batthyányt kivonatolja, s az ő érveivel felel meg Benczúrnak. Saját nézetet nem hirdet, s az egész inkább ismertetés, mint fejtegetés jellegével bír. Ítélete a vitáról következő: »Gegenwärtiger Inhalt ist ein trauriger Beweis der Unentbehrlichkeit diplomatischer Wissenschaft in unsern Tagen, wenn man anders seine Güter und Gerechtsamen vor der Welt behaupten, und gegen studirte, missgünstige, oder auch besoldete Kläger sich vor Gericht vertheidigen will.« ¹⁾

Felette érdekes az »*Allgemeine deutsche Bibliothek*«. 1785-iki folyamának ismertetése Gánoczi munkájáról, illetőleg annak fordításáról, melyet az ismertető igen sikerületlennek ítél. Sajnálattal említi, hogy sem azon munkát, mely ellen Gánoczi munkája intézve van, sem a Libellus castigatust kézhez nem kapta, csak annak rosszúl sikerült fordítását. Gánoczi munkájáról rendkívül hizelgőleg nyilatkozik: »Gleichwohl verdient dieses Werckhen von uns kurz angezeigt zu werden. Denn wir haben darinne so viele diplomatische Kenntnisse, gelehrte Belesenheit und Geschicklichkeit, über historische Materien zu streiten, angetroffen, als wir aus jenem Gegenden kaum vermuthet hätten. (Következik mutatóul néhány Benczúr ellenvetései közzül s ezekre Gánoczi felelete.) Wir glauben, dass Herr von Gánotzi seinen Gegner fast durchgängig

¹⁾ Gruber. Lehrsystem einer allg. Diplomatik. Bécs, 1783. II. Th. IV. Hauptstück. 339—367. l.

sehr wohl widerlegt habe.« Ezek után szükségét mondja ki annak, hogy az oklevelet rézmetszetben lenne jó közzé tenni, külső és belső tulajdonságainak pontos leírása mellett: »Denn es können wohl viele Einwürfe gegen dieselbe widerlegt werden, zumal von einem Manne, der seinen Gegner an Gelehrsamkeit sehr überlegen ist, wie wir dieses bey dem Herrn von G. wirklich finden. Und doch könnten bey schärferer Untersuchung der Urkunde selbst auf allen Seiten noch andere Bedenklichkeiten entstehen.« Csak azt sajnálja, hogy Gánoczi könyve végén annyira a névtelen támadó ellen fordul, hogy művét rágalmazó iratnak nevezi, melyért a szerző nyilvános büntetésre lenne érdemes. ¹⁾

Huch adván a diplomatica irodalmát, nem hagyhatta érintetlenül sz. István oklevelét sem. Felsőrol 11 munkát, melyek sz. István oklevelével foglalkoznak. Benczúr válaszáat a három védő munkáira természetesen három külön munkának veszi; Gánoczi nevét következetesen Pánoczinak írja; egyébként összeállításra egészen helyes. ²⁾ *Namur*: »D'un acte de fondation de Saint-Étienne, Roi de Hongrie, relatif au convent des Bénédictins du Mont-St.-Martin« cím alatt szintén adja a sz. István okleveléről folyt harc rövid bibliographiáját; az előbbtől csekély eltéréssel, csakhogy betűrendbe szedve a tizenegy számot (telve sajtóhibákkal pl. Benezúr, Lüller — Müller helyett — stb.) De hogy *Huch* után adja az egészet, egyetlen körülményből is kétségtelen; *Namur* ugyanis Gánoczi nevét, melyet *Huch* hibásan Pánoczinak írt, szintén Pánoczinak írja. ³⁾

Schwartner, a magyar diplomatica megalapítója, e vitás tárgy felől, melynek megoldására kétségtelenül ő lett volna

¹⁾ Anhang zu dem 37—52. Bande der allg. deutschen Bibliothek. 1785. III. Abtheilung. 1317—1319. l.

²⁾ *Huch*. Versuch einer Litteratur der Diplomatik. Erlangen, 1792. II. Buch. 236—238. l.

³⁾ *Namur*. Bibliographie paléographique — diplomatique — bibliologique générale. Liège. 1838. I. 68—69. l.

leginkább hivatva, szerfölött óvatosan nyilatkozott. A harc rövid történetét elhagynia természetesen nem lehetett, s azt diplomaticájának mindkét kiadásába felveszi; ¹⁾ azonban teljesen objective, a nélkül hogy saját nézetét valahogy nyilvánítaná. Műve más fejezetében, az oklevelek régiségéről szólótában, szintén fel kellett ez oklevelet említene, mint legrégibb magyarországit, mely korra nézve a dán, cseh, orosz, lengyel okleveleket sokkal megelőzi. S ezt a következő szavakkal teszi: »In Hungaria nullum exstat vetustius (diploma) illo, quod S. Stephanus anno 1001. abbatiae S. Martini Benedictinorum in monte Pannoniae concessisse a plerisque harum rerum peritissimis creditur.« ²⁾ Schwartzner tehát nem ismeri el egészen, hogy ez legrégibb oklevelünk; hanem tartózkodva csak úgy beszél róla, mint melyről az a hiedelem, hogy az sz. István oklevele. Egy másik helyen gyanuba vonja az oklevelet az »e miatt: »In eodem diplomate diphthongus æ coarctata pluries recurrit, quae coarctandi ratio in numis romanis, nec non codicibus antiquioribus, immo in sigillis etiam quibusdam perpauca post annum 1072. in diplomatibus vero nusquam observata est a Mabillonio et eius sodalibus.« Mabillon és társai csakugyan e nézetet vallák; de miként másban, úgy ebben is tévedtek. Ily »e sz. István alatt, előtt és után előfordúl; s így ha nem is vetjük el egészen Mabillon nézetét azt legáltalább is módosítanunk kell. ³⁾ Ily »e codexekben már a IX.

---

¹⁾ Schwartzner. Introd. in diplom. 1790-iki kiadás 32. l. 1801. kiad. 46—47. l.

²⁾ 1790-iki kiadás 7. l. Csaknem ugyanezen szavakkal a 2-ik kiadásban is.

³⁾ Mabillon nézete a következő: »Sed in diphthongo æ scribenda illud animadvertendum, vix unquam alias positam reperiri, quam duabus vocalibus æe divisis, non in unam collatas. Id ante me observavit Hermannus Conringius in censura diplomatis Ludoviciani, de qua fusius in libro tertio. »Illa, inquit, diphthongi figura neutiquam aevo Ludovici Germanici fuit in usu, sed multo post demum coepit. Testantur id liquido illius tempestatis, quae superant, et tabulae, et libri scripti quam plures. Etenim perfrequenter quidem a scribis et librariis ommissa est di-

században előfordul. Mabillon közli corvey-i Rabanus »Libri de cruce« munkájának kis töredékét, melyben az æ előfordúl e szókban : apostolicæ, Romæ, aecclesiæ, præclarus, perpetuæ, præbens, calum, æthernis stb. [E közlésre Mabillon a következő megjegyzést teszi : E töredéket azért közöltem, hogy kimutassam, miszerint az összevont betűkkel írt æ diphthongus IX. századi codexekben néha előfordúl. Hogy mely időben iratott e codex, mely Rabanusnak »Libri de cruce« című könyveit tartalmazza, eléggé mutatja az írás formája is, ¹⁾] Schwartner alaptalan állítását már Perger is iparkodott megcáfolni. ²⁾ Sokkal nagyobb tudománynyal és szerencsével tette ezt Horvát István ; utal I. Konrád 912. oklevelére (Chron. Gotw. I. 94. l.), melyben az æ és ę váltakozik ; II. Henrik 1005. és 1021-iki okleveleiben, úgy szintén IV. Henrikében (Chron. Gotw. I. 228, 229, 238, 279.) szintén ott az æ stb. Nem kell azonban ily messze mennünk ; maradjunk Schwartner könyvénél. Schwartner (tab. I. N. 3.) közli II. Henrik egy 1021-iki oklevelének töredékét : »qualiter nos diuinæ remunerationis spe incitati« ; s így állítása alaptalanságát magából Schwartnerből meg lehet cáfolni. Schwartner példája mutatja, hogy sz. István oklevele hosszú ideig darázs-fészek volt tudásaink előtt, melybe nyúlni nem igen mertek. A közmeg-

phthongi nota, et simplex vocalis E illius loco adhibita : quandocunque tamen diphthongi habita in scribendo fuit ratio, solet illa exprimi per diversas litteras æe, nunquam autem per æ aut Æ litteris in unum quasi constatis.« Quod ait Conringius, id nunquam reperi, non possum admittere de scriptis libris. Nam in Psalterio ms. sanctae Salabergae ante annos mille exarato, cuius specimen damus, reperi alicubi diphthongum æ simplicem in illo psalmi 47. versu : *Lætetur*, et Rabani Liber de Cruce (ut alios omittam) Corbeiae in Gallia servatus, frequens habet eiusmodi diphthongos, ut probat specimen a nobis editum. In diplomatibus primæ saltem ac secundæ stirpis fateor me nihil dum simile observasse, præterquam in paucis, velut in uno Caroli Simplicis pro abbacia Compendiensi cum hac nota ę, quæ aliquando in prima syllaba vocis occurrit post primas litteras, non initio aut in fine, ut in *Præceptum*.« De re dipl. 1789-iki napolyi kiad. I. 60—61. l.

¹⁾ Mabillon. De re dipl. I. 379. Nr. 4.

²⁾ Perger. Bézecetés a diplomatikába. Pest, 1821. I. 101—102. l.

győződés kétségtelenül annak hitelessége mellett szólt, s valószínűleg ez tartotta vissza Schwartnert is a határozottabb nyilatkozattól.¹⁾ Schwartner átdolgozója, *Perger*, az oklevél fölött folyt harcnak csak rövid, meglehetősen felületes ismertetését adja;²⁾ az oklevelet azonban teljesen hitelesnek fogadja el, sőt még Schwartner cáfolgatásába is becsájtkozik. S ezzel a hazánkbeli kritika napi rendjéről sz. István király oklevele hosszú évekig, sőt csaknem napjainkig száműzve lőn.

Annál érdekesebb a kritika, melyet a nagy *Schönemann* mond az oklevél s a róla folyt vitatkozás felett. A göttingai egyetem nagyhirű jogtanárára legkevésbé sem hármozhat azon gyanu, hogy magyarországi bencések zsoldjában állott volna; s ítélete — noha az oklevél eredetijét ő sem látta, — mindenképen nagy figyelmet érdemel. Előbb röviden leírja a betűk formáját és sajátosságait, s azután maga iparkodik fölöttök véleményét mondani. Érdekességénél fogva adjuk véleményét rövid kivonatban: »Ez oklevél mintegy húsz évvel ez előtt igen heves tollharcnak volt tárgya, s a róla irt vitatkozások testes octáv-kötetté nőttek. Sokáig vitatkoztak felőle, a nélkül hogy az eredetiről mintájok lett volna; sőt nyomós okokból még az eredeti létezését is kétségbe vonták. Az oklevél átiratai, II. Endréc 1213-ból, I. Lipót 1691-ből és IX. Gergely pápáé 1232-ből, egyes szavakban igen eltérnek egymástól. Ez az eltérés újabb időben a Katona és Dezsericzky által adott szövegekkel csak szaporodott. Végre kétségtelenné vált az eredeti oklevél létezése az említett kolostor egy papja által (Novák Chrys.) ki abból mutatóványt adott, melyből mi is — X. tábla V. szám alatt³⁾ — kisebb részt

¹⁾ Schwartner mutatóványt is ad az oklevélből; még pedig a következő részeket: Tab. I. Nr. 2. »Anno Stephani primi regis Ungorum secundo hoc priuilegium« és Nr. 4. »In nomine domini dei summi.«

²⁾ *Perger*. Bév. a dipl. I. 68—69. l.

³⁾ Schönemann e helyen a következő részeket közli: »Regis: Dominicus: archiepiscopus: vicecancerarius: fecit.« — »Primi regis Ungorum secundo hoc priuilegium scriptum et traditum est.«

átveszünk. Mi tisztán az oklevél írásához tartjuk magunkat s kérjük, megfelel-e az a XI. század kezdetének vagy sem? Először is az egész tekintete, másodszer az egyes betűk vonásai szerint ítélünk. Az egész tekintete annak részére dönt. Függélyes, jobbára hajtott, egész állásában még ingadozó minusculák — ez a X. és XI. század elejéről való okmányírás jellege. A betűk magassága és szélessége az író kezétől függ. Ugyanez áll a hosszabbított írásról is. Hasonlítsa csak össze valaki egymással azon betűk írását, melyek kifogás alá eshetnek, s az ember a legtökéletesebb harmoniát találja köztök. Oly írást, minő ez, a hamisítani szándékozó író nem így fogott volna föl. Nem látható az oklevélben semmi utánzás, hanem tisztán az egykorú írás jellegének kinyomata. A ki ezt felismerni és meghatározni nem képes, az hiába fárad; egyes betűkből nem fogja valamely oklevél igaz vagy hamis voltát eldönteni. Oly együgyű kontároknak, mint a Nova Dubia névtelen szerzője, a diplomatica terén semmi szavok sincs.«¹⁾ Szigorú, de igazságos ítélet volt ez Benczúr diplomaticai tudományáról; s annyival igazabb, mennél kevésbé érdekelt írótól származik.

Ez volt úgyszólván utolsó kritika sz. István oklevéléről, mindaddig míg napjainkban a vita — nem oly hevesen bár, de sokkal tudományosabb alapon — újra felmerült.

Hosszasan foglalkozott e kérdéssel *Horvát István*, a nélkül azonban, hogy saját nézeteit bővebben fejtegetné. Az oklevelet teljesen hitelesnek ismeri el, igen bőven adja az oklevél fölött folyt harc leírását: s dolgozata e tekintetben napjainkig is a legbecsesebb; kár azonban, hogy e legnagyobb oklevél-tudósunk az oklevélnek úgyszólván csak külső történetére szorítkozott; pedig első sorban ő lett volna hivatalva az oklevél látszólagos ellenmondásait, s egyéb proble-

¹⁾ *Schönmann*. Versuch eines vollst. Systems der Dipl. Hamburg. 1802 II. 139---140. I. 1818-ik címlap kiadás, u. azon ll.

máit gazdag diplomaticai tudományával megoldani, s azokat érthetőkké tenni. ¹⁾

A kiknek munkáik tárgyánál fogva sz. István oklevelével foglalkozniok kellett, az elől természetesen nem térhettek ki, s így — ha mást nem — legalább Benczúr támadását s a rá adott védelmeket kellett felemlíteniök. Így teszi azt pl. *Fuxhoffer*, a nélkül azonban, hogy önálló nézeteket hirdetne. ²⁾ Nem tesz egyebet *Fejér* sem, noha tőle elvárnók az oklevél bővebb méltatását; azonban megelégszik Batthyány szavainak idézésével. *Fejér* még annyi fáradságot sem vett magának, hogy az oklevelet eredetijéből adta volna ki, noha saját szavai szerint 1820-ban látta és olvasta azt; hanem megelégszik a Novák által eszközölt nem egészen hibátlan kiadással. ³⁾

Diplomaticai készültség hiánya okozta-e vagy más, eldönteni nem lehet, miért kerülték tudásaink soká e kérdést: s úgyszólván csak elsiklottak fölötte. Így tesz pl. *Török*, ki az oklevélről, pedig kellő alkalma lett volna rá, bővebben nem nyilatkozik. A két érsek rejtvényét úgy iparkodik megoldani, hogy elsőnek Domonkost teszi, s ezt 1000—1002 közt virágoztatja, másodiknak Sebestyént 1002—1036, harmadiknak a bakonybéli apátság alapító levelében, előjövő Domonkost (1037.) ⁴⁾ Ha bővebb vizsgálat alá vette volna sz. István oklevelét, ilyesmit nem állíthatna.

Határozottabban, de teljesen indokolatlanúl, nyilvánítja *Szalay* a maga nézetét e tárgyról, mondván: »Az 1001-iki oklevél, mint számtalan egyéb okirat, a monostorban feljegyzett egykorú adatok későbbi, talán a XII-ik század elején történt összefüzése. Formájára, tehát fogalmazására nézve is álmű, a nélkül, hogy a monostort illető adatok koholtak

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény. 1836. I. 94—120. l.

²⁾ *Fuxhoffer*. Monasteriologia. Veszprém, 1803. I. 19 s köv. l. Ugyanigy a *Czinár* által átdolgozott kiadásban (Pest, 1858.) I. 34 s követk. ll.

³⁾ *Fejér*. Cod. dipl. I. 282. s köv. l.

⁴⁾ *Török* M. Magyarország primása. 1859. I. 21. és 180. l. után.

volnának.«¹⁾ Szalay ez által mindkét félnek eleget óhajt tenni; nem hiszi, hogy az oklevél csakugyan sz. Istváné, másrészt azonban igazaknak tartja összes állításait; kár azonban, hogy okait, melyek őt e hiedelemre készítették, elhallgatja.

Emmyiben állt az oklevél hitelességének ügye 1868-ig. A számos érv között, melyekkel a támadók az oklevél hitelességét megdönthetni hitték, találkoznak fontosak is, de — valljuk be őszintén — az egész inkább kákán-csomókeresés, mint tudományos kritika volt. 1868-ban oklevelünknek azonban újabb támadást kellett kiállnia, melyről következő fejezetünk szól.

---

¹⁾ *Szalay*, Magyarország tört. Lipese, 1852. I. 46. l. jegyz. A második kiad. Pest, 1861. I. 48. l.

III. RÉSZ.

12. §. A harc újabb stádiuma.

(Horváth Mihály, Szabó Károly, Podhradecky, Mátyás, Knauz, Horváth Mihály újabb ellenvetései).

A Benczúr által felhozott 19 régibb és 35 újabb — összesen tehát 54 ellenvetéssel, azt hinnők, ki volt merítve minden, mit az oklevél hitelessége ellen felhozhattak; azonban csalódunk. Egy évtizeddel ezelőtt nagy történetírónk, Horváth Mihály, új érvekkel igérkezett föllépni, hogy azokkal megdöntse a kilencedfél százados oklevél hitelességét; nagy történeti munkájában ugyanis már azelőtt iparkodott annak hamis voltára rámutatni. Az első esztergomi érsekről szóló értekezésében,¹⁾ melyben Asztrik-Anasztáz első érsekségét vitatja Domonkos és Sebestyén érsekségével szemben, felemlíti a különböző combinációkat is, »szerencsére — ugymond — egy *újabb adat*, a régiebbekkel összevetve, immár képeessé teheti a történelmi kritikát, biztosabban mint eddig lehetett, kimutatni a magyar egyház első fejét.« Lássuk tehát Horváth érveit. Ismeretes, hogy sz. István oklevele két érsekről tesz említést, Domonkosról és Sebestyénről. Ez utóbbi az utóiratban fordul elő, melyről Horváth elfogadja Koller téves tudósítását az utóbbi téntájának elütő színéről, s így azt fiatalabbnak hiszi. E tárgyról már nyilatkoztunk, s valóban meg nem foghatjuk, miként nézhette Koller elütőnek a két írás tintáját, s eltérőnek a betűk formáját. Horváth elfogadja Koller nézetét, s így fűzi tovább okoskodását: »Nem akarom itt említeni, mit előttem már Koller is megjegyzett, ki az okmányt

---

¹⁾ Századok. 1868. 1—10. l.

saját szemével látta, hogy Domokos érsek aláírása mind a tenta színére, mind a betűk alakjára nézve elűt a többi írástól: csak magát Domokos címét emelem ki, ebben látván a főérvet. Tudjuk, hogy a főkancellári hivatalt eleitől fogva az esztergomi érsek viselte. De létezett-e ezen országos hivatal már sz. István alatt? Nem merném állítani. És ha létezett volna, a mi felette kétséges: ki viselte azt, ha maga az érsek is csak vice-kancellár volt? Az érsekség volt az országban mindenha az első méltóság, míg idő multával politikai s kormányzási tekintetben a nádorispán nem foglalta el az elsőséget; az érsek tehát soha sem volt, nem lehetett alkancellár, másnak engedve maga előtt a főkancellárságot. S ha történt is néha, később korban, hogy nem az esztergomi érsek, hanem más főpap volt a kancellár: ugyanakkor az érsek bizonyosan nem volt annak helyettese. Már csak ezen érv is elégséges volna, hogy ezen, állítólag 1001-ben kelt okmány hitelére ne fogadjuk el Domokost első esztergomi érseknek.»

Ez ellenvetést illetőleg utalunk Benczúr negyedik kétségére, s az ott pro és contra mondottakra; részünkről csak annyit jegyzünk meg, hogy sz. István oklevele egy szóval sem mondja, hogy Domonkos csakugyan esztergomi érsek volt; s így annak cáfolása, mit az nem állít, legalább is felesleges.

Horváth folytatja értekezését annak cáfolásával, hogy Sebestyén lett volna az első esztergomi érsek, mit különben az oklevél szintén nem állít; s végzi annak bebizonyításával, hogy Asztrik-Anasztáz volt első érsekünk.¹⁾

¹⁾ Nem lehet e helyen említés nélkül hagynunk, hogy Asztrik első esztergomi érsekségét már igen régen hitték általánosan. A bécsi udvari könyvtár egy codexében (cod. lat. 13.552.) található egy 1565 körüli följegyzés: »Catalogus reverendissimorum dominorum archiepiscoporum Strigoniensium, antea non inventus, sed qui reperiri potuerunt ex veteribus privilegiis, opera reverendissimi domini Nicolai Olahi, moderni archiepiscopi nunc congestus.« Ez is Asztrik-Anasztázt nevezi első esztergomi érseknek e szavakkal: »1. Anastasius primus archiepiscopus Strigoniensis cancellarius circa annum domini . . . 1009.« Tudtunkkal ez erre vonatkozólag legrégibb emlékünkn.

Egyik főbizonyítékát erre a Majna melletti Frankfurt-ban tartott 1007-iki zsinat actáiból meríti; melynek aláírásai közt közvetlenül Willigis mainzi érsek neve után megtaláljuk Asztrikét, ily módon: »Anastasius Vngarorum Archiepiscopus interfui et subscripsi.« Ez adatot hitelesnek kell elismernünk, mert e följegyzést Pertz Monumentái eredetiből közlik.¹⁾ A bambergi egyház évkönyvei 1012-ik évnél ezeket írják: »Altare ante criptam consecravit Aschericus Vngarorum archiepiscopus.« Aschericus-Astricus-Anastasius mind egy név, ez ismeretes; valamint az is, hogy azon korban Magyarországon csak egy érsekség állt: az esztergomi.

Vannak kik mondják, hogy Anasztáz Sebestyént helyettesítette, s mint ilyen joggal nevezhette magát e címen: Vngarorum Archiepiscopus. Igaza van Horváthnak, midőn minden eddigi combinációt megdöntve, Asztrik-Anasztázt határozottan első esztergomi érseknek hiszi. De, kérdjük, mit árt ez az oklevél hitelességének? Mondja-e sz. István oklevele csak egy szóval is, hogy Domonkos vagy Sebestyén esztergomi érsekek voltak? Igen helyes az eredmény, melyre Horváth jut, de nem a mód, melylyel azt eléri. »Domokost tehát — úgymond — kinek létele, a különben is több mint gyanus vice-kancellár címmel, csak egy később gyártott okmányon alapul, egészen mellőzhetjük.« Asztrik első érseksége és sz. István oklevele szépen meglehetnek egymás mellett, a nélkül, hogy egyik a másiknak ártana. Asztrik, Horváth szerint is, mielőtt érsekké lett volna, sz. mártoni apát volt; ugyanezt mondja sz. István oklevele is, mely őt Kupa lázadásakor abbas-nak mondja. Olyasmiért, mit az oklevél nem állít, azt elvetnünk nem lehet; a két előjövő érsek oklevelünk hitelességét egy cseppel sem csorbítja, s így Horváth következő ítéletében megnyugodnunk nem lehet: »... én meg vagyok győződve, hogy ez okmány, bár a benne foglalt alapítvány igaz,

¹⁾ Bármily fontos is ez adat, azt ujnak elismernünk nem lehet. Megemlékeznek róla: *Pray. Specimen Hierarchiae. I. 154. 1. és Koller. Appendix I. 24-ik pont.*

nem sz. István által 1001-ben adatott ki, hanem később, bizonytalan mikor, készítettett, az alapítványaitak feltő s irott okmánynyal is biztosítani kívánó sz. mártóni szerzetesek által. Minőlfogva, bár az okmány érvényes bizonságúl szolgál arra is, mit bírt légyen a monostor sz. István adományából, — mire nézve a bagyomány, a tényleges birtoklás, s az erről szóló későbbi okmányok semmi kétséget sem hagynak fenn: de nem tekinthető teljes történelmi hitelességű kutfő gyanánt más, mellékesen érintett, magára az adományra nézve közönbős tények bizonságaul; nem, különösen, annak kétségtelen kimutatásaul, ki volt légyen 1001-ben az esztergomi érsek?«¹⁾ Ha elismerjük is az utolsó mondat kétségtelen igazságát: az előbbieken azonban alább elmondandó okainknál fogva megnyugodnunk nem lehet.

Csaknem ugyanezen érveket hozza föl az oklevél hitelessége ellen *Szabó Károly* is, ki a »Magyar vezérek korá«-ban e tárgyat nem mellőzheté. Bővebb vizsgálat alá nem veszi sz. István oklevelét; támadását két jegyzetben teszi, elfogadva Szalay és Horváth nézetét. »Az 1001-diki oklevél alaki hitelességét — ugymond első helyen — Szalayval s több történettudósunkkal együtt én sem ismerhetem ugyan el: de hiteles följegyzések és hagyományok alapján később összeállított tartalmából a bírálóat előtt megállható adatokat használhatóknak tartom.«²⁾ A második helyen az első esztergomi érsekről szólóban utal Horváth Mihály idézett cikkére, ki Domonkos érsekségének lehetetlenségét kitüntette: »Maga ez egy körülmény is eldönti, úgymond tovább, az oklevél alaki hitelességének kérdését; abban, ha igazán István király 1001-ben adta volna, Domokos érsekről szó nem lehetne.«³⁾

Ezek voltak az érvek, melyek újabb időben sz. István oklevele ellen felmerültek, s melyek csakhamar három védő iratot eredményeztek, melyeknek sorát *Podhradczky*-é nyitotta meg.

¹⁾ Ime Szalay nézete bővebben kifejtve.

²⁾ *Szabó K.* Magy. vez. kora. Pest, 1869. 399. l. Jegyz.

³⁾ *Szabó K.* u. o. 423. l. jegyz.

1868-ik évben, tehát Horváth támadásának évében, az akkor már veterán író következő munkával lépett föl: *A panonhalmi apátság alapító levelét nem készítették az ottani szerzetes férfiak, hanem az szent István királynak eredeti hiteles oklevele. Védőkép írta P. J.* (Buda, 1868. 1--72. l.) E munka írójának talán legroszabb műve, melyről valóban nem tudjuk miként nyilatkozunk. A szerző sokat beszél összevissza; munkája elejét ugyyszólván egészen Horvát István után mondja, kinek még kifejezéseit is megtartja. Horváth Mihályt félreértheti; az általa felhozott ellenvetések cáfolásába azonban nem bocsátkozik, s így valóban nem tudjuk, mit akart Podhradczy elérni művével. Horváth M. például soha sem mondta, hogy sz. István éppenséggel nem adott oklevelet az általa alapított panonhalmi apátságnak; Podhradczy erre hosszasan bizonyítgatja, hogy pusztá szóbeli adományozásra — a prima occupatio kivételével — nincs példa a magyar diplomatikában. Gyenge kritikára mutat a Schönemann ítéletére való hivatkozás, ki az oklevelet soha sem látta, s belőle a szövegen kívül csak a Novák által adott pár sor facsimilét ismerte. Schönemann ítélete minden esetre nyom a latban; de nem Koller ellenében, ki az oklevelet eredetiben ismerő. Igaz, hogy Koller téved, midőn az utóirat tintájának színét a szövegétől elütőnek mondja; de ellenében Schönemann semmit sem bizonyít. — A monogramma előfordulásától arra következtetni, hogy az oklevél csakugyan a sz. Istváné, mert monogramma I. Endre korán túl királyi okleveleinkben elő nem jő: — gyöngye diplomatikai tudományra mutat. Az indictio kérdését — a már akkor (1868.) is közel száz esztendeje eldöntött dolgot — kár volt Podhradczynak föllevenítenie. Domonkos vicekancellárságára vonatkozó adatai bizonyítják, hogy e tárgygyal sem volt tisztában. Asztrikot természetesen a régi felfogáshoz hiven kalocsai püspöknek — sőt itt-ott érseknek — nevezi; s azt hiszi, hogy a bambergi püspökség 1007-iki alapító levelét nem mint esztergomi érsek, hanem csak mint annak helyettese írta alá.

Egyáltalában a munka nem annyira az oklevél védelmé,

mint annak commentárja. Leckét ad nekünk a régi év kezdetéről, a lovaggá ütésről, a királyi könyvekről, az esztergomi érsek örökös főispánságáról,¹⁾ a szent koronáról, a szent lándzsáról közli II. Sylvester pápa 1000-iki állítólagos bulláját eredetiben és magyar fordításban, stb. stb. és ilyenmel megtölt 72 lapot. Valóban mintaképe annak, mint nem kell dolgozunk, ha élveztetni akarunk, s még azt a kis érdeket is, mit a tárgy fontossága kölcsönözne művének, tönkre teszi az irtózatos nyelvezet, mely koránál legalább száz esztendővel maradt hátra. Megelégedetlenséggel tesszük le kezünkől a könyvet; szerző a cím szerint be ígérkezett bizonyítani, hogy a szóbanforgó oklevelet nem készítették a pannonhalmi barátok, hanem az sz. Istvánnak eredeti hiteles oklevele; a munka végén azonban nem tudjuk, voltaképen miről beszélt: az 1001-iki alapító levélről-e, vagy II. Sylvester bullájáról, vagy talán csak rhapsodicus ismertetését akarta adni annak, mennyi mindent olvasott ő össze? A munka a rendszertelenség netovábbja. Szent István oklevele nem ily védelmet érdemelt.²⁾

¹⁾ Meglehetős hibásan Fülöp érseket tartja első örökös főispánnak 1272-ben, noha ilyesmi már 1215-ben előjön. *Fejér. Cod. dipl.* III. 1. 167. l.

²⁾ Innét van, hogy a kritika e munkát mindjárt megjelenésekor nem nagy dícsérettel fogadta. Idézzük a *Századok* róla irt ismertetését (1868. 516—517. l.) »P. most, mindezzel nem törődve, előáll, s összeír és vitat oly dolgokat, melyek már rég és százszor meg voltak vitatva, és beszél mindenről — még arról is, hogy hány hónap kell az embriónak, míg az anyaméhben megéri — polemizál a »Pesti Napló« akadémiái referensével stb. Szóval a mindenünnen, a tárgyra nem tartozó dolgokkal és idézetekkel elhalmozott értekezésnek — mely csak a szerző olvasottsága fitogtatásáért látszik iratva lenni — nincs semmi aránya, tartása, compositiója. Összevissza kuszált mű az, melynek az iménti fitogtatáson kívül nincs egyéb célja, mint hogy a Horváth által végre valahára tisztába hozott vitás kérdést megint s még jobban összezavarja, ha ugyan ez sikerült volna szerzőnek . . . Kár volt tehát az érdemes veterán P.-nak tollat ragadni *oly veszett ügy védelmére*, melynek megdöntő ellenargumentumai cáfolását, még éppen vitató is — mint mondók — meg sem méri kísérteni.« Ezen — különben teljesen tájékozatlan toll által irt ismertetésre csak az a megjegyzésünk, hogy az ügy, melynek mi is védelmére kelünk, korántsem *oly veszett*.

Természetes, hogy ily védő irattal megelégedve senki sem volt, s nem mult el hosszú idő a második megjelentéig, melynek címe: *Asztrik-Anasztáz, első esztergomi érsek és Sz. István 1001-iki oklevele fölött értekezik Mátyás Flórián.* (Buda. 1869. 16. l.) Mátyás e védelme, noha terjedelme csak ötöd annyi mint Podhradezkyé, sokkal többet beszél a tárgyhoz és sokkal nyomósabb érvekkel, mint amaz. A rövidke dolgozat, címéhez hiven két dolgot iparkodik tisztába hozni: Asztrik első esztergomi érsekségét és Sz. István 1001. oklevelének hitelességét. Minket kiválóan a második rész érdekel; azért az első részből (3—8. l.) csak a Horváth által Asztrik érseksége mellett felhozott s az oklevél hitelessége ellen fordított érvek jellemzését emeljük ki: »Ez ugyan nem oly professori hang, mint Szalayé; némi érvelési kísérlet nyomaira is akadunk a nyilván műkedvelő ifjuságnak szánt értekezésében; mert csak nem vélhetjük, hogy a mai történeti kritika korában, értekező úr, szakembernél, Asztrik vagy Anastáz első esztergomi érsekségéről, azon adatok ignorálását feltehesse, melyek már a mult században ismeretesek voltak.« Az első rész azt iparkodik bebizonyítani, hogy Asztrik érseksége előtt csakugyan sz. mártoni apát volt, mit különben Horváth is elismer, s hogy így az oklevél ellen e részben semmi kifogás nem tehető.

A kis mű második része (9—13. l.) az oklevél látszólagos ellenmondását a benne előforduló két érseket illetőleg iparkodik kiegyenlíteni. Arra a kérdésre, hogy »ha Sebestyén más megyebeli, mit keres Szent-Mártonban?« azt feleli: »Egyházszentelésre jött, oly dologban jár ő itt, melyben Asztrik járt 1012-ben Bambergben.« Domonkost sem tartja esztergomi érseknek; mert az oklevél szerint ő már Kupa lázadásával érsek volt, mikor pedig — szintén az oklevél szerint — »necdum episcopatus et abbatiae sitae erant.« Helyesen következteti ezekből: »Ha tehát a kérdésbe vett oklevél nem kényszerít, hogy Domonkost vagy Sebestyént esztergomi érsekül tekintsük; ha továbbá áll az, mit főnebb igyekezőnk bebizonyítani, hogy 1000-tól 1030 vagy 34-ig Asztrikon kívül más esztergomi érsek nem lehetett: jogosan követ-

keztetjük, hogy a diplomában nevezett két érsek nem esztergomi, hanem más megyebeli.« Ez esetben pedig az oklevél ellen semmi legkisebb kifogás nem tehető.

Mátyás munkáját az oklevél rövid leírása fejezi be (14--16. l.), melynek tagadhatlanul sokkal többet használt ezen egy ivnyi dolgozat, mint a Podbradezky által rendszer, logica és csin nélkül összehányt adathalmaz.

E két védőíratot néhány évvel utóbb Knauz Nándor-é követte,¹⁾ ki bő vizsgálat alá vevén Asztrik első érsekségét, azt ténykép elfogadja, a nélkül azonban, hogy ebből sz. István oklevelére valami gyanu háromolhatna. Felemlíti a kérdés egész bibliographiáját, adja az összes combinatiókat, melyek az első esztergomi érsek felől fölmerültek. »Nos quod attinet, ugyamond tovább — utramvis tenere possumus sententiam, si primam (t. i. Horváth Mihályét): Dominicum ultro expunxi-mus. Sed acceptamus secundam (Mátyás Flóriánét), seu concedamus diploma hoc, prout nobis re ipsa etiam persuasum est, authenticum esse; quomodo tunc sententiam nostram de Anastasio primo archiepiscopo stabiliemus? Quaestio haec maioris est indaginis, quam ut obiter definiri possit; idcirco lectorum venia latius nos diffundemus.« Annyi tény, hogy 998-ban (Kupa fölkelése alkalmával) Domonkos sem esztergomi érsek, sem mint esztergomi érsek vicekancellár nem lehetett, s megfordítva: »Dominicus archiepiscopus, quia vicecancellarii fungebatur officio, Strigoniensis esse non potuit.« A legkülönbözőbb combinatiók, melyek a két érsek — Domonkos és Sebestyén — korát egymással kiegyeztetni iparkodtak, eredményre nem vezettek. Így vetették fel aztán, hogy az utóirat újabb keletű, »non advertantes, mondja Knauz, assertione hac authenticam diplomatis funditus convelli.« A bencés írók (Novák, Fuxhoffer, Czinár) érezve e nehézséget, Domonkost a sorból egészen kihagyták és Sebestyént hirdették első érseknek; Katona a két egyént egy személynek gondolja stb. Mind-ezen, gyakran igen képtelen combinatiók végeredményeül

¹⁾ Knauz. Monumenta eccl. Strig. Esztergom, 1874. I. 1—30. l.

Knauz Novák szavait hozza föl: »Dominicum Strigoniensem fuisse archiepiscopum anno 1001. hactenus nemo evicit, et certus sum a nemine unquam evincendum.« Sebestyén érsekségére nézve is számos varians van; ezeknek bővebb felsorolása azonban tárgyunkhoz nem tartozik. Sebestyén érseksége ellen mindenesetre legdöntőbb ok a frankfurti zsinat aláírásai közt előjövő »Anastasius Ungrorum archiepiscopus.« Mert ha Sebestyén állítólagos megvakulása miatt nem jelenhetett is meg a zsinaton, azért ő maradt esztergomi érsek, s Anasztáz legfőlebb helyettese volt, s így semmikép sem nevezhette magát »Ungrorum archiepiscopus« címmel. Hartvik elbeszélése különben Sebestyén érsekségéről igen zavart, úgy hogy reá, a több mint száz évvel későbbi íróra, alapítanunk nem lehet. Minden valószínűség tehát Asztrik-Anasztáz érseksége mellett szól, ki 995-ben lett pannonhalmi apáttá s onnan jutott az érseki székre. Knauz tehát úgy Domonkos mint Sebestyén esztergomi érsek voltát tagadja, annak vitatásába azonban, hogy voltaképen kik voltak ezek, elűtő tárgyánál fogva nem bocsájtkozik.

Mindez — ismételjük — éppen nem bizonyít sz. István oklevelének hitelessége ellen; mert az sem Domonkos sem Sebestyént nem nevezi esztergomi érseknek, sőt megerősíti a Horváth által is hirdetett nézetet, hogy t. i. Asztrik érseksége előtt pannonhalmi és nem pécsváradi apát volt.

Horváth Mihályt azonban a védelmek nem elégíték ki; legújabbán megjelent művében egész terjedelemben adja elő érveit, melyek őt a pannonhalmi apátság oklevelének elvetésére késztek.¹⁾ Legyen szabad érveit röviden ismételni, mielőtt azoknak cáfolását megkísértenők, mi reményünk szerint sikerülni fog.

Horváth a sz. István által alapított négy nagy apátság (pannonhalmi, pécsváradi, szalavári és bakonybéli apátságok) alapító levelei között hitelesnek egyet sem ismer el. »Véleményünk szerint, úgymond, valamennyi álmü, s nem István

¹⁾ Horváth. A kereszténység első százada Magyarországon. Budapest, 1878. 190—201. l.

királytól, hanem későbbi időből származik. Jól tudom eleve is, folytatja tovább, hogy ezen állításomat az illető monostorok, kivált a pannonhegyi, nagyon merésznek fogják tartani s azért előre bocsátom, hogy mind azt, mi szorosán az alapítványra vonatkozik, s különösen a jószágok adományozását nemcsak kétségbe nem vonom, hanem magam is valónak tartom. Állításom egyedül az okmányok sz. Istvántól való eredetére s keltezésök idejére vonatkozik oly módon, hogy azok nem azon évben, melyben kiadottaknak állíttatnak, *sőt nem is István korában, hanem később, és semmi esetben sem a század vége előtt készítették*, csupán azon célból, hogy az István által valóban adományozott birtokokat, melyek ezen apátságok folytonos élvezetében léteztek, minden megtámadás és elfoglalás ellen okmányilag is biztosítsák.«

Ez tehát az általános mérték, melylyel Horváth már a priori méri sz. István okleveleit. Lássuk tehát érveit.

Mindenek előtt elismeri, hogy sz. István 1001. oklevele ellen sem diplomatikai sem palaeographiai szempontból semmi kifogás nem tehető. »Eredetiségét mi sem vonjuk kétségbe, folytatja tovább, s csak azt tagadjuk, hogy az 1001-ben s általában István korában készült legyen.« Megvalljuk, e mondat és a fönnebbiek közt ellenmondást látunk. Ha az 1001-iki nek tartott oklevél csakugyan a XI. század végén vagy azon túl kelt, — s így kelténél körülbelül száz évvel fiatalabb : az *eredeti* semmiképen nem lehet.

Horváth felemlíti, hogy előtte is történtek *némi kifogások* az oklevél hitelessége ellen, s felhossa például az István gyermekora ellen támasztott kifogást; ¹⁾ mindezen érvek azonban nem elégiték ki őt, s az oklevél szövegének hű fordítása után áttér saját érveire. ²⁾

¹⁾ L. előbb a 10. §. végén. Horváth az oklevél megtámadói közt említi Schwarz Gottfriedet is, ki pedig mellette nyilatkozott. A főtámadónak, Benczúrnak, nevét, nem tudjuk mi okból, elhallgatja, s őt csak »egy pozsonyi névtelen« névvel nevezi.

²⁾ Horváth ellenvetéseit, könnyebb áttekintés céljából, pontokba szedjük.

1. Az oklevélnek, Horváth szerint, oly időben kellett készülnie, midőn a veszprémi püspök követelni kezdé a somogyi tizedeket. A barátok előre látták a pör kitörését, s igényeik biztosítására hamisításhoz folyamodtak. Ha el is fogadnók ez ellenvetést : két dolgot megmagyarázni nem tudunk. Horváth szerint sz. István ez oklevele állítólagos kelténél (1001.) körülbelül egy századdal fiatalabb ; s oly időben keletkezett, midőn a veszprémi püspök a somogyi tizedeket igényelni kezdé. Tudtunkkal a XIII. század elején tört ki e pör ; s így vagy azt vagyunk kénytelenek fölvenni, hogy sz. István oklevele a XII. század végén vagy a XIII-ik elején keletkezett (a mi mégis kissé sok volna) ; vagy el kell azt sz. István hiteles oklevele gyanánt fogadnunk. A másik, mit nem értünk, a következő : miként lehetett volna éppen abban a korban becsempészni sz. István ez oklevelét a hitelesek közzé, mikor oly fontos kérdésben, mint a somogyi tizedek, volt pör kitörendő ? Pusztá szóbeli hagyományra, a veszprémi püspök már közvetlenül sz. István halála után kezdte volna követelni a somogyi tizedek jogát, ha sz. István ez oklevele oly világosan nem szólt volna. Nem használt volna-e föl minden legkisebb gyanút ez oklevél ellen az 1215. körül folyt pör alkalmával ? megadta volna-e magát oly könnyen az ítélet előtt, mely őt éppen ez oklevél alapján keresetével végkép elutasítja ? Ha csak legkisebb alapos gyanuja lett volna ez oklevél ellen, nem hagyná magát jogától oly könnyen megfosztatni.

2. Az utóirat tintájának színe elüt a szövegétől ; s ezen egy körülmény is kétségtelenné teszi Horváth előtt, hogy ez oklevél nem lehet az apátság alapítólevele, mert ez esetben elő kellene számláltatniok mindazon javaknak, melyekkel az apátság mindjárt alapításakor meg lőn ajándékozva. — Ez ellenvetés ellen érvekkel nem felelhetünk, itt csak szembizonyság dönthet. Azt már említettük, hogy az oklevél mindvégig egy kéz írása s mindvégig egy a tinta színe, bővebben ezt kifejtenuk fölösleges. Az, hogy Horváth e fontos dolog-

ban Koller bizonyosságára hivatkozik,¹⁾ sejteti velünk, hogy az oklevél eredetijét bővebben nem vette szemügyre.

3. Mi szüksége volt Istvánnak, kérdi Horváth, ilyféle önmegtegetésre (*Quodsi, vos fideles, licuit mihi stb.*), hogy miért adta a somogyi tizedet a szentmártoni monostornak és nem a megyés püspöknek? Hisz az oklevél szavai szerint akkoriban még nem volt a szentmártonin kívül sem apátság sem püspökség hazánkban. Ezzel Horváth ismét támogatja előbb mondott nézetét: »annál nagyobb szüksége volt később, midőn a tized miatti viszály már ébredezett, az apátnak minden kigondolható, a maga egyéni szempontjából ugyan helyesnek látszó, de az okmány hitelességi tekintélyét azon kritikátlan együgyű jámbor korban ugyan még nem, de mainap már mélyen compromittáló érvre.« Ezen ellenvetéssel már találkozunk a *Nova Dubia* 22—24. pontjában. Noha Koller közel száz éve felelt ez ellenvetésekre, érveit ma is elfogadhatjuk.

4. A harmadik ponttal kapcsolatban, nem érti Horváth, hogy a Cortou, mit a király a somogyi tizedek fejében már 1001-ben ajándékozott a veszprémi püspökségnek, miért fordul elő egy másik, szerinte szintén később gyártott oklevélben, mint 1009-ben ajándékozott jószág?²⁾ — Ebben felakadni nem tudunk, sőt éppen ebből új érvet vonhatunk az 1001-iki oklevél hitelességére. Sz. István, 1001-iki oklevele szerint, a veszprémi sz. Mihály egyháznak Cortout adományozza a tizedek helyében; a veszprémi püspökségnek 1009-ben adott oklevél (korántsem — mint tévesen hiszik — alapító levél, mert ez már tényleg fönnálló püspökségről beszél) e Cortout csakugyan fel is sorolja a püspökség javai közt. Ime tehát, »iura iuribus congruunt, diplomata diplomatibus consentiunt.« Egyik oklevél megerősíti a másikat. Igaz, hogy

¹⁾ Századok 1868. 3. l.

²⁾ Horváth M. 185. l. felemlíti, hogy kitűnő oklevél olvasónk Nagy Imre e nevet a Hazai Okm. VI. 1. l. *Colon*-nal adja vissza; ez azonban nem képezhet nehézséget. Ha hiba forog fönn, annak csak a tihanyi convent 1298-iki átíratára, melyből Nagy I. ez okmányt közli, az oka. Ez oklevél más átíratában e helyen *Cortou* áll.

az egyik 1001-ben, a másik nyolc évvel azután kelt; ez azonban nehézséget nem képezhet, mert ismeretes az actum és datum közt lévő roppant különbség, hogy a cselekvény megtörténtétől az oklevél kiadásáig évek sőt évtizedek múlhatnak el.¹⁾

5. Horváth következő ellenvetésével már találkozunk Benczúr támadásában; noha ez érv bőven meg lőn beszélve s véleményünk szerint meg is cáfolva, mellőznünk, minthogy Horváth nagy súlyt fektet rá, még sem lehet. Sz. István oklevele felszabadítja az apátságot mindennemű püspöki hatalom alól, s az apátnak püspöki jelvények viselését engedi meg. »Az apátok felszentelése, folytatja Horváth, rendesen [azon püspök joga volt, a kinek megyéjében létezett az apátság, mi máiglan is így van. Nehogy tehát a megyés püspök a somogyi tizedek fölötti boszúságában akár a szerzeteseket az apát szabad választásában meggátolja, akár az apáttól megtagadhassa a fölszentelést, vagy ezért tőle a somogyi tizedekről való lemondást kérészokolhassa, előrelátólag felmenti az apátot a püspök hatósága alól. Ilyféle exemptiók a püspöki hatóság alól, valamint ama szabadalmak is, hogy az apátok püspöki jelvényeket s díszítményeket viselhessenek, *még a külföldön is csak később kezdenek vala divatba jöni*; hazánkban pedig sz. István korában, a kereszténység megalapításának első kezdetében, a térítő szerzetesek fentebb jelzett jellemét s viszonyait tekintve, merő képtelenségnek bélyegezhetők.« Ezután főlemlíti, hogy ily törekvések csak a XI. század vége táján támadhattak hazánkban, hogy azonban ezek célra nem vezettek, mutatják a szabolcsi és esztergomi zsinatok, melyek az apátokat szorosan a püspökök alá rendelik, s a pontificaliák viselését nekik megtiltják. — Ez ellenvetésben nincs egyetlen pont sem, melylyel Benczúr támadásában ne találkoztunk volna; a védelmet illetőleg tehát arra utalunk. — Horváth egész ellenvetése úgyszólván csak egy ponton fordul

¹⁾ Utalunk e tekintetben *Ficker* remek művére »Beiträge zur Urkundenlehre.« Innsbruck, I. 1877. 364. l. II. 1878. 549. l., mely úgyszólván egészen az actum és datum körül forog.

meg, hogy t. i. ilyféle exemptiok s a püspöki jelvények hordozhatása külföldön is csak később kezd divatba jönni. Ez tagadhatlanúl megdönthetné oklevelünk hitelességét, ha állna Horváth nézete; az oklevél contextusáról szóló fejezetünkben azonban, azt hiszszük, alkalmunk lesz kimutatni, hogy úgy exemptiok mint püspöki insigneák engedélyezése már sokkal korábban is előfordúl.

6. A *dux* és *marchio* szavak ellen tehető kifogást, mint csekélységet, Horváth e helyen csak egyszerűen felemlíti. Előbb azonban a pécsi és veszprémi püspökségeknek adott 1009-iki oklevelekről szólóban (184—185. l.) azt mint az oklevelek hitelességét gyanussá tevő szavakat sorolja föl. — Benczúr a Nova Dubia 28. ellenvetésében szintén főlemlíté e kifogást; mire Koller hosszasan be törekedett bizonyítani, hogy marchiok hazánkban is voltak. Mi azt hiszszük, erre nincs szükségünk; s azt tartjuk, találunk módot e szokatlan szavak előfordultát másképp is kimagyaráznunk.

7. Hasonló kifogást tesz Horváth az előforduló *vicecomes* ellen; s azt tartja: »ha 1001-ben helyesen lehetett is már szólni a (parochianus) *comes*-ről: a *vicecomes* cím ez időben, midőn a *comes* helyettesét így nevezték: *comes curiae parochiani*, még ismeretlen volt, s csak jóval később jött divatba.« Ez ellenvetésre, kapcsolatban a megelőzővel, egy a feleletünk, s azt hiszszük, hogy alább mindezen kifogásolt szavaknak megtaláljuk magyarázatát.

8. Horváth újra fennakad a két érsek kérdésében. Szerinte az oklevél későbbi keltét cáfolhatatlanúl bizonyítja ez aláírás: »Dominicus archiepiscopus vicecancerarius¹⁾ fecit.« Domonkos érsekségéről ez oklevelen kívül semmit sem tudunk; az oklevélben előjövő Sebestyén érsekről is csak Hartvik emlékszik meg. Ezen körülményből Horváth a következő eredményt hozza ki: »Úgy látszik tehát, ezen okmány is csak

¹⁾ Horváth e szót úgy e helyen, mint a Századok-ban közölt értekezésében — nem tudjuk mi okból — *V(ice)Cancerarius* alakban írja, holott az oklevél azt egészen kiírja: *vicecancerarius*.

azon korban készült, midőn Asztrik érseksége, sem az egykorúaktól, kik a térítéssel s az új egyház berendezésével egészen elfoglalva voltak, sem a közelebbi utódoktól, kiknek figyelmét meg a pogányság beállott lázadása s az országos zavarok vetették igénybe, fel nem jegyeztetvén, végkép feledékenységre merült; Hartvik irata pedig sz. István életéről a szerzetes világban ismeretessé lett; mi csak a XII-dik század folytatában történt.« Sz. István oklevele tehát a XII. század folyamában keletkezett, s Hartvik nyomán koholtatott. Kérdjük azonban, ha csakugyan Hartvikból merített a hamisító, hogy tehet említést Domonkos érsekről, kiről Hartvik egy szóval sem emlékszik meg? Honnan lehet azt bebizonyítani, hogy Hartvik és az oklevél *Sebestyéne* egy és ugyanazon személy? Utalunk mindarra, mit e kérdésről Benczúr 4-ik kétségénél s Horváth M. első támadásánál elmondottunk; s ismételjük, hogy az oklevél egy szóval sem mondja, hogy Domonkos és Sebestyén *esztergomi* érsekek voltak; s így fölösleges olyasmit cáfolni, mit az oklevél nem mond.

9. Horváth Mihály utolsó érvével már találkozunk; azon kérdésére: ki volt tehát a főkancellár, ha az esztergomi érsek csak vicekancellár volt, már számos felelet áll rendelkezésünkre. Legyen elég a megelőzőkre hivatkoznunk, s utalunk arra, mit utolsó fejezetünkben leszünk elmondandók.

Ezek azon érvek, melyek Horváth előtt gyanússá teszik sz. István oklevelét, s melyek folytán vizsgálódását e szavakkal fejezi be: »Igy tehát ezen pannonhegyi okmányt is, mely eredeti alakban egyedül létezik az István korából származó püspökségek s apátságok alapító levelei között, kénytelenek vagyunk álműnek és sokkal későbbi gyártmánynak bélyegezni.«

Nem akarunk bővebben kiterjeszkedni az érvekre, melyekkel Horváth a sz. István által egyéb apátságok s püspökségek részére kiadott oklevelek hitelességét megdönteni iparkodik. Csak azon érvekre szorítkozunk, melyeket szerző a pannonhalmi alapító-levélből merít a többi oklevél ellen. Így mondja pl. a pécsváradi 1015-iki oklevélről szólóban: »en-

nek első tíz sora, mi bevezetésül szolgál, szóról szóra megegyez a pannonthalmiéval, miből természetesen az következik, *hogy egyik a másikkól másoltatott (?) s miután az előbb, 1001-ben keltről kimutattuk, hogy később kori álmű, erről is csak ugyanaz lehet véleményünk.*» Nem akarjuk e helyen az 1015-ki oklevelet védelmünkbe venni, mire tán máskor lesz alkalmunk, de nem hallgathatunk el egy következtetlenséget. Horváth ugyanis előbb (200. l.) be iparkodott bizonyítani, hogy sz. István 1001-iki oklevele Hartvik nyomán (tehát a XII. század folyamában) lőn összeállítva. Az 1015-iki oklevél keletkeztét pedig a XI-ik század végére teszi. Alább (206. l.) ismőt, összefoglalván ez okmányok fölötti nézetét, vitatja : »*hogy azok összebeszélés következtében mind ugyanazon időben s ugyanazon egyéniség által készítettek, mit bizonyít az is, hogy egyik a másikkal több helyt szóról szóra megegyez.*» Miként lehet ezt kiegyeztetnünk?

Horváth elveti tehát mindazon okleveleket, melyek egymással szövegben megegyeznek. Így mondja pl. »A zalavári sz. Adorján apátsága állítólag 1019-ben kelt alapítványlevelének is, szintúgy mint a pécsváradiénak, nem csak eleje, hanem több más helye is, szóról szóra egyenlő a sz. mártóniéval : tehát szintúgy mint emez, későbbi készítmény.« Elveti a bakonybéli 1037-iki oklevelet is, azon okból — egyebeken kívül — mert Domonkos címét, és egyéb mondatokat a sz. mártóni alapító-levélből másolt le. Nem mondjuk a priori, hogy sz. István valamennyi oklevele hiteles s interpolálatlan; hanem abból, hogy több oklevél szövege egymással megegyező, arra nem lehet következtetni, hogy azok egymásból másoltattak. *Diplomaticailag véve, éppen azon okleveleket kell hiteleseknek fölvennünk, melyeknek stilusa egymással megegyező, mert azok a cancelláriai praxis egyöntetűségét bizonyítják.* Igaz, hogy formulák sz. István korából nem maradtak reánk, de akkor még nem is léteztek. A mint a sz. István által behozott alkotmány idegen intézményeken — természetesen hazánk viszonyaihoz alkalmazva — alapúlt : idegen eredetűeknek kell az oklevelek formáinak is lenniök, melyek aztán év-

tizedek, sőt századok multával specialis magyar jelleget öltöttek. Csak azt kell tekintenünk, kik lehettek sz. István cancelláriájában, hogy megtudhassuk, melyik nemzet formuláit kell vizsgálat alá vennünk. Bizonyítgatnunk is fölösleges, hogy a királyi cancellária személyzete jobbra papokból, németországi térítőkből került ki; mert magyart bajosan talált volna a szent király, — még 50 évvel azután is — ki ez alapító-leveleket latin nyelven megírni képes lett volna. E német térítők természetesen behozták hazájok — jelesen pedig III. Otto — cancelláriai praxisát. S hogy ez állításunk nem légből kapott, alább lesz alkalmunk bővebben kimutatnunk.

Elég legyen arra csak egyszerűen utalnunk, mily szerepet játszik a formasierűség az oklevelekben. 814-ig nem találunk a karolingok oklevelei közt egyetlen egyet sem, mely ne formák után íratott volna.¹⁾ Igaz, hogy e mondott éven túl ez írásmódban változás áll be; s az oklevelek szövegét nem formák, hanem megelőző oklevelek (Vorurkunden) nyomán írják; az Ottók alatt pedig a szabad stilizálás mindinkább előtérbe lép: de a formák hatása mélyen belenyúl a XI-ik századba, s nagy befolyást gyakorolt az oklevelek szövegére. Szerte kell csak néznünk az oklevelek között, s rögtön látjuk, hogy egyforma tárgyú oklevelek formái is egyenlők. Az egyházak részére adott alapító s kiváltság-levelek arengái (prooemium) egymással jobbra egyeznek; hasonló tárgyú esetek narratiója megegyező, a poena kiszabása ugyanaz, stb. Következő fejezeteinket éppen e célra szenteljük, hogy sz. István oklevelének egykorú német- s más országi oklevelekkel való megegyezését kimutassuk; s ha ez sikerülni fog: megeléjjük magyarázatát annak, miért egyenlők a sz. István által 1001, 1015 és 1019-ben kiadott oklevelek arengái; s nem kell Horváth azon nézetét elfogadnunk, hogy azok egymásból másoltattak.

¹⁾ V. ö. *Sickel*. *Acta Karolinorum*. Bécs, 1867. I. 129. l. Art der Nachbildung bis 814.

13. §. Sz. István oklevele általában.

Mielőtt a felvett oklevél tárgyalásába kezdenénk, szükség körvonaloznunk az álláspontot, jelezni az elveket, melyeket vizsgálódásunkban követni fogunk.

Előre megjegyezzük, hogy a diplomatika nem exact tudomány, melyben mindent kézzelfoghatólag lehetne bizonyítani. Bizonyításainknak legnagyobb része csak a valószínűség korlátai közt mozog. Azt hiszszük azonban, ha sikerül kimutatnunk, hogy oklevelünknek mind külső formái s mind beltartalma a kornak, melyben iratott, teljesen megfelel: egész valószínűséggel állíthatjuk, hogy sz. István oklevele csakugyan hiteles. Eddig és nem tovább terjed vizsgálódásunk eredménye.

Azt bizton tudjuk, hogy István nem vett át atyjától rendezett, a nyugati államok mintájára alakított udvari háztartást; lehet hogy átalakította a meglevőt, lehet hogy egészen újat teremtett. Akár az elsőt fogadjuk el ténykép, akár az utóbbit, annyi bizonyos, hogy mintájául a német udvar szolgált, úgy az alkotmányban, mint a közigazgatásban. Ha tehát meg óhajtunk ismerkedni hazánk királyi cancelláriájával, szükség ismernünk a németet, mely a mienk előképeül szolgált. ¹⁾

Miként III. Otto cancelláriája, úgy valószínűleg sz. Istváné is, a következő személyzetből állott: az egész élén az *archicapellanus* állt, ki magas állásánál fogva, az oklevelek manipulációjába nem igen avatkozott, s inkább csak nevét adta oda, hogy általa a kibocsájtott oklevelek tekintélye emeltessék; az *archicapellanus* divatát hazánkban kimutatni képesek nem vagyunk, azonban nem hiszszük, hogy István, ki saját vallomása szerint idegen intézményeket honosított meg, e méltóságot mellőzte volna. Az *archicapellanus* tehát inkább erkölcsi feje a király irodájának, melynek tényleges főnöke a *cancellarius*

¹⁾ V. ö. *Sickel*. Urkunden der Karolinger. I. 72. l. »Die Kanzlei unter den Merovingern und unter den Karolingern.«

volt; azonban gyakran megesett, hogy ez sem törődött a dolog anyagi oldalával, s így a teher oroszlány része a cancellarius alatt levő *notarius*-ok vállaira szállt át. Jobbára ezek jegyzik alá az okleveleket, még pedig *vice* vagy *ad vicem cancellarii*; e két szó *vicecancellarius* alakban összeírva ebben a korban még csaknem teljesen ismeretlen, mi arra késztet, hogy a sz. István oklevelében előforduló *vicecancellariusnak*: is máshol keressük magyarázatát.

Kétségtelen bizonyítékokat e tárgyra vonatkozólag fölhozni, oly csekély oklevél-anyag mellett, melynek ezenkívül csaknem minden darabját az újabb kritika hamisnak akarja föltüntetni, teljes lehetetlen; s így ismét csak a valószínűség határai közt maradunk. Alább be törekszünk bizonyítani, hogy sz. István oklevelének csaknem minden része megegyező a német császárok által használt formákkal: valószínű tehát, hogy sz. István olyanokat használt oklevelei írására, kik járatosak voltak a német cancelláriai stílusban; e stílust pedig csak a császári cancelláriában sajátíthatták el. Nem lehetetlen tehát a föltevés, hogy a sz. István cancelláriájában helyet foglaló egyének egykor a németnek voltak tagjai, melynek stílusát, szervezetét hazánkba is importálták.

Azonban nem szükség e föltevést elfogadnunk, még akkor is sok kétes dolognak kapjuk meg magyarázatát. Annyi tény, hogy sz. István okleveleinek írói magyarok nem lehetnek. Teljes lehetetlenség képzelnünk, hogy hazánkban akadt már abban a korban ember, ki ez oklevelet oly szilárd keresztény felfogással latin nyelven föltenni képes lett volna. Az oklevél formuláiból kétségtelen, hogy annak írója német szerzetes volt; mert a cancellaria személyzete rendesen papokból állott. Ily esetben nem lehetetlen, hogy ez oklevél mintájául oly oklevél szolgált, mely azon monostornak adatott, melynek az illető szerzetes — vagy az oklevél szerint Domonkos érsek — egykor tagja volt. De hol keressük e monostort?

»Talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium sancti Benedicti in monte Cassino« — e szavakat olvassuk az oklevélben. Sz. István előtt tehát ismeretesek vol-

tak a Cassinohegyi apátság kiváltságai. Valjon ki ismertette meg ezeket vele? Ne tekintsük a mai kor szemüvegén a X. század végét s a XI-ik elejét; s ha beleképzeljük magunkat azon kor viszonyaiba, át fogjuk látni, hogy sz. István csak olyantól kaphatott értesítést, ki maga is járt Cassinoban, vagy éppen oda való barát volt. S ez utóbbi eset nem is lehetetlen. A *Chronicon Cassinense* fel is jegyezte, hogy István a bakonybéli apátság alapításához Cassinoból kért barátokat; noha akkor már több általa alapított apátság állt hazánkban, s bizonyára jámbor szerzetesekben nem is volt hiány: annál nagyobb a valószínűség, hogy a cassinoi főapátság mintájára felállított pannonhalmi apátság alapításakor szintén Cassino szolgáltatta hazánkknak az első sz. Benedek-rendű szerzeteseket. Ezek aztán tájékoztatták őt a cassinoi szabadalmak felől.

E föltevés tovább visz vizsgálódásunkban; s gyaníttatja, hogy sz. István oklevele mintájául egy monte-cassinói oklevél szolgált. Említettük már, hogy e korban az oklevelek készítése jobbára oklevél minták segítségével történt. Utalunk egyszerűen németországi oklevelekre, melyeknek alap-oklevelei gyakran messze visszanyúlnak a múltba. III. Ottonak például igen sok oklevele vihető vissza I. Otto okleveleire, melyeknek mintájául pl. I. Konrádci szolgáltak, s ezek ismét gyakran Nagy-Károly vagy gyermek Lajos stb. oklevelein nyugszanak. Tekintettel tehát a IX—X. század eme szokására, továbbá a sz. István oklevelében olvasható cassinoi vonatkozásra: azt hiszszük, nem egészen alaptalan a föltevés, hogy ez oklevél mintájául szintén egy cassinoi oklevél szolgált.

Részünkről bővebb vizsgálat alá vettük a cassinoi s a vele összefüggő monostoroknak adott okleveleket; ¹⁾ alább az oklevél contextusáról szóló fejezetünkben lesz alkalmunk mindezeket vizsgálódásunk körébe vonni: azonban, előre megjegyezzük, oly cassinoi oklevelet nem találtunk, melyről két-

¹⁾ Kiadások: *Margarini*. Bullarium Cassinense. Velence, I. 1650. II. 1670. Továbbá *Luigi Tosti*. Storia della badia di Monte-Cassino Nápoly, 1842. I—III.

ségtelen lenne, hogy az sz. István oklevelének mintájául szolgált. ¹⁾ Hogy Zachariás pápának 741-iki oklevele, mely a cassinói kiváltságok alapja, kifejezéseiben oklevelünkkel meg nem egyezik, oka igen érthető; mert azt sz. István oklevelétől közel 250 esztendő választja el. Mindez azonban nem zárja ki a lehetőséget, hogy sz. István oklevelének mintájául oly cassinói oklevél szolgált, melyet mi nem ismerünk, hanem melyet az 1001-iki oklevél írójának ismernie kellett. Alább, említett fejezetünkben ki fogjuk tüntetni, hogy a cassinói oklevelek tartalmilag csakugyan megegyeznek sz. Istvánéval; vagyis hogy a sz. István által adott kiváltságok teljesen ugyanazok, melyeket évek hosszú során át a cassinói főmonostor pápák és fejedelmek bőkezűségéből élvezett. Az tehát, hogy sz. István oklevelének írója a cassinói okleveleket ismerte, ebből is valószínű; s nem egészen alaptalan a föltevés, hogy azoknak egyikét mintául is választotta.

A következők megmutatják, hogy sz. István okleveléhez legközelebb III. Otto oklevelei állanak; s így különösen ennek okleveleire kell vizsgálatunkat kiterjesztenünk. A cassinói apátságnak adott oklevelek között azonban háromnak szövegére nem akadtunk rá; s ezek: III. Ottonak 989-ben július 23-án a cassinói monostor részére adott oklevele; ²⁾ továbbá a 997. febr. 20-án kelt kiváltságlevél, melylyel Otto a monostor javait és kiváltságait megerősíti; ³⁾ s végre 998. május 25-én Rómában kiadott oklevél, mely hasonlóképen megerősíti a cassinói kiváltságokat; ⁴⁾ ez utolsó a Böhmer által idézett helyen (Gattula. 91. l.) nem található meg. Le-

¹⁾ Vizsgálat alá vettük a következő munkát is: *L'Archivio e la biblioteca de' manoscritti di Monte-Cassino. Relazione a S. E. il Ministro sulla publica istruzione.* Tipografia di Montecassini. 1872. (Relazioni degli archivi di Montecassino, di Cava de'Tirreni e di Mantova) 1--23. l. — De célunknak megfelelőt benne nem találtunk

²⁾ *Stumpf.* Kaiserurkunden. Innsbruck, 1865. 80. l. 926. sz.

³⁾ *Stumpf* i. m. 93. l. 1105. sz.

⁴⁾ *Böhmer.* Regesta Conr. I.—Henr. VII. Frankfurt, 1831. 43. l. 821. sz.

het, hogy e három oklevélben találánánk olyasmire, mi föltevésünket igazolná, alaposabbá tenné; ennek hiányában azonban meg kell elégednünk azzal, hogy föltevésünk csak föltevés marad, mely azonban a kor általános szokása és sz. István oklevelének vonatkozása által kellőkép igazolva van.

Sz. István oklevelének ezen helye, mely a cassinói szabadalmakról emlékezik meg, arra késztet bennünket, hogy e barátságos viszonynak, mely e két főmonostor közt létezett, néhány szót szenteljünk.

Mindannak dacára, hogy már sz. István is a cassinói apátság kiváltságaira hivatkozott, a pannonhalmiak sokáig nem voltak tisztában kiváltságaikkal; innét van, hogy 1210. körül egy szerzeti tagot elküldöttek Monte-Cassinoba, megtudakolandó az ottani barátok kiváltságait. Péter, ottani apát aztán bőven tudósítja őket kiváltságaikról, melyek jobbára a bírászkodásra vonatkoznak. ¹⁾ Úgy látszik, ettől kezdve folytonos összeköttetésben állottak egymással, mert 1212. jan. 25-én Adenulf cassinói apát a pannonhalmit imádságra és a keresztény erények közös gyakorlatára szólítja föl; ezen, hasonlóképp ólombulla alatt kelt oklevélben mondatik: »Statuimus enim, ut annis singulis in festo conversionis sancti Pauli vestri memoriam solempniter faciamus, quam pro nobis et fratribus nostris a vobis fieri humiliter peroptamus.« ²⁾ E barátságos viszony a két főapátság közt az elmúlt évben meg is lőn újítva, a megemlékezés napjául szintén Pál fordulása tüzetvén ki.

E kölcsönös barátságos viszony, továbbá sz. István oklevelének a cassinói monostor kiváltságaira való hivatkozása okozta azt, hogy a pannonhalmiak mindig a cassinói monostor kiváltságaihoz alkalmazkodtak; ez volt oka annak, hogy a cassinói monostor fő szabadalom-levelének, a Zachariás pápa által 741-ben kiadott bullának átiratával Pannonhalmán

¹⁾ Ez oklevél ólombulla alatt kelt, mi nagy ritkaság. Pannonhalmi házi ltár. capsza 35. litt. E. V. ő. Árp. új Okm. I. 101—102. l.

²⁾ Pann. házi ltár. c. 35. l. F. V. ő. Árp. új Okm. I. 127. l.

gyakrabban találkozunk; legyen elég a III. Honorius pápa által a pannonhalmi apátság részére eszközölt átiratra hivatkoznunk.¹⁾

E folytonos összeköttetés, mely e két monostor közt évszázadokon keresztül változatlanul fönállott, valóban nevet-ségessé teszi Benczúr azon ellenvetését, melyben erőnek erejével ki akarja mutatni, hogy a sz. István által 1001-ben adott kiváltságok nem egyeznek meg azokkal, melyeket a cassinói monostor abban a korban élvezett.

Hagyjuk el azonban e tért, melyet csak mellékesen óhajtánk érinteni, s térjünk át oklevelünk szövegének felosztására, vagyis a sorrendre, melyben sz. István oklevelét részenként vizsgálat alá vesszük.

Többféle módszer áll előttünk. *Gatterer*-é, kit *Schwartner* híven követett, s az újabbak között *Sickel* régibb s újabb módszere.

Gatterer rendszere, mely nálunk *Schwartner* révén még napjainkban is közhasználatban van, sokkal ismeretesebb, semhogy azt bővebben ismertetnünk kellene; azért különösen *Sickel* rendszerére fektetünk fősúlyt.

Sickel, a jelen kornak tán legnagyobb oklevél-tudósa, régibb rendszerében az oklevélnek két főrészt különböztet meg, ugyanis a tisztán rhetoricus bevezetést (*Gatterer*nél *formulae exordii*) és a tulajdonképeni jogi tartalmat alkotó részt. Ez általános felosztás nyomán osztja föl az egyes részeket. A bevezetésnek részei ismét a következők:

1. A cím — *inscriptio* — vagyis felsorolása azoknak, kikhez a király oklevelét intézi.

2. Általános elv, mely a királyt valamely jogi cselek-

¹⁾ V. ö. *Tosti*. Storia della badia di M.-Cassino. I. 81. l. Magában a *Liber ruber*-ben gyakran találunk montecassinói vonatkozásokat. Így 48—52. levelen közölve van III. Ince pápának a cassinói monostor részére adott bullája; 52—55. lev. *Zachariás* pápa említett bullája, 55—59. lev. ugyanaz még egyszer; 65—69. lev. III. Honorius pápának az apátság részére adott bullája, melylyel egy másik, *Zachariás* pápának bulláját tartalmazó oklevelét írja át.

vény végrehajtására készti, az u. n. *arenga, prooemium*, mely az oklevelek igen fontos része, minthogy benne a kor felfogása, általános vezérelvei tükröződnek vissza. A bevezetést bezárja :

3. A *promulgatio, intimatio*, mely a király szándékát hirdeti ki.

Ezen részek után következik az oklevél jogi tartalma, mely ismét következő részekből áll :

1. A körülmények felsorolása, a helyzet elbeszélése, az okok előadása, melyek a királyt az illető cselekvényre birták vagy e cselekvénnyel egyidejűleg történtek, *expositio, narratio*.

2. A király különös határozata az illető ügyben, *dispositio*; és végre

3. A királyi végzés megerősítésére, hatályossá tételére szükséges formaszerűségek — *corroboratio*.

Ezek voltak a részek, melyeket Sickel régebben a királyi oklevelekben — diplomákban — megkülönböztetett.¹⁾ Bár felosztása lényegben nem tér el a Gatterer-félettől, de könnyebben átérthető, mi előnyét az előbbi fölött biztosítja. Nem sokban tér el ettől újabb felosztása, mely azonban a tárgyat még inkább rendszerezíti, s így világosabbá teszi.

Annyi tény, hogy általában az okleveleknek két részét különböztethetjük meg. A formaszerű bevezetést és befejezést (protocollum), s a jogi cselekvény minőségétől függő szöveget (contextus). Régebben mind a kettő formák után iratott; ez a protocollumnál napjainkig is megmaradt, a contextusban azonban már régi időtől kezdve nagy szerepet játszik a szabad stilizálás. Ha vizsgáljuk az oklevelek szövegét, tapasztaljuk, hogy a protocollumot a contextus két részre szakasztja (szorosabb értelemben vett *protocollum* és *eschatocollum*), minek folytán az okleveleknek következő részeit nyerjük :

¹⁾ Sickel. Urk. der Kar. I. 108. l. »Die Urkundentexte : Gliederung der Theile.«

I. Protocollum	{	1. Invocatio.
		2. Inscriptio. ¹⁾
		3. Arenga.
		4. Promulgatio.
II. Contextus.	{	5. Narratio.
		6. Dispositio.
		7. Corroboratio. ²⁾
III. Eschatocollum.	{	8. Subscriptio regis.
		9. Subscriptio cancellarii.
		10. Datum.

Ezek azon részek, melyekre egy X—XI. századi királyi oklevelet felbonthatunk, s melyeket sz. István oklevelére is lehet alkalmaznunk. Későbbi korban megszűnik e részeknek egymástól való merev elválasztása s azok egymásba mindinkább összefolynak, egyes részek (pl. a subscriptio regis et cancellarii) egészen kivesznek, s a magyar okleveleknek egészen sajátos nemzeti jellegök kezd lenni; sz. István jelen oklevelét azonban csak olyan mértékkel kell mérnünk, minővel az egykorú németországi okleveleket; mert kétségtelen, hogy mintájául ezek szolgáltak. Ha tehát sikerül kimutatnunk, hogy ezeknek csakugyan minden tekintetben megfelel, hitelességére nézve újabb támpontot nyertünk.

Sz. István oklevelével azonban nem ily könnyű végeznünk; nem elég annak egykorú oklevelekkel való megegyesét kimutatnunk. Többféle véleményt kell tekintetbe vennünk.

Az egyik vélemény (Benczúr é) föltétlen hamisításnak tartja azt, az oklevélnek úgyszólván egy mondatát sem fogadja el hitelesnek, kételkedik mindenben, az alapítás évében, magában az alapításban, a sz. király által tett adományban; s így nemcsak sz. István oklevelét, hanem a sz. István alapí-

¹⁾ Az »N. dei gratia stb. rex« formát néhány német diplomaticus példájára *formula devotionis* néven nevezhetjük.

²⁾ Ennek részei: a poena spiritualis, poena pecuniaria, sigillatio stb.

tásáról szóló traditiót is hamisnak, teljesen koholtnak nyilvánítja. Kétségtelenül igen messze túllőtt a célon, s valóban nem érdemelte meg, hogy annyian foglalkoztak érvei megcáfolásával.

A másik vélemény szerint, melyet Szalay, Horváth Mihály és Szabó Károly vallanak, az oklevél alakja nem hiteles, hanem a XI. század végéről vagy a XII-ik elejéről való. A benne foglalt s tisztán az alapítványra s adományokra vonatkozó dolgokat hiteleseknek ismerik el, de nem az oklevélnek történeti vonatkozásait, az esztergomi érsekek sorrendjére való fontosságát.

Hátra van még az a vélemény, mely sz. István oklevelét teljesen — részeiben s egészében, tartalmilag s alakilag egyaránt — hitelesnek ismeri el, keltét azonban nem 1001-re, hanem néhány évvel későbbre, de még mindenesetre sz. István idejébe teszi. Valjon mily érven alapul e föltevés? Sz. István oklevele, miként már többször említők, két érsekről tesz említést: Domonkosról és Sebestyénről. E kettőt általánosan esztergomi érsekeknek hitték; s a két nevet akkép vették egymással kiegyeztethetni, hogy az oklevél keltét 1001-ik évnél későbbinek vették föl. Tíz—húsz év lefolyta alatt könnyen megfeleltkezhettek az első esztergomi érsekek nevééről, s csak így magyarázható meg az, hogy az első esztergomi érsek neve helyett Domonkoséval találkozunk. Sz. István 1001-diki oklevelében már tényleg fönnálló püspökségek- s apátságokról beszél, (*Quod si, vos fideles, licuit mihi, quo volui, loco episcopatus et abbatias statuere etc.*) ilyesmiről beszélhetett a XI. század huszas-harmincas éveiben, de nem 1001-ben. Hasonlókép ez évben még nem tehet említést (természetesen mai értelemben vett) *comitatus*-, *cómes*- és *vicecomes*-ről. Ezen okokból azt tartják e vélemény hívei, hogy sz. István csakugyan 1001-ben alapította az apátságot; de minthogy korában szokásos volt, a megtörtént jogi cselekvényt csak későbbben foglalni írásba: sz. István is csak később foglalta írásba Panonhalmán tett alapítványát; s innen van, hogy kora szoká-

saként későbbi institutiokat évekkel előbbi kornak tulajdonított.

El három véleménynyel szemben áll a negyedik, s véleményünk szerint egyedül helyes nézet, mely sz. István oklevelét csakugyan 1001-ben keltnek s teljesen hitelesnek ismeri el.

Benczúr ellenvetését, azt hisszük, egyszerűen mellőzhetjük; Horváthét iparkodtunk röviden megcáfolni; mire vonatkozólag utalunk még a következő fejezetekben mondandókra: a harmadik vélemény azonban megérdemli, hogy róla egy-két szót mondjunk.

A két érsek említéséből merített érv döntő nem lehet. Ismételjük, mit már több ízben kiemeltünk, hogy oklevelünk egy szóval sem említi Domonkos és Sebestyén esztergomi érsekségét. Asztrik 1007-iki aláírásából »Ungarorum Archiepiscopus« megtudjuk, mi volt akkoriban az esztergomi — mint egyetlen magyarországi — érsek hivatalos címe; ezt semmi esetre sem hagyta volna el oklevelünk, ha Domonkos vagy Sebestyén csakugyan esztergomi érsek volt. Sz. Istvánnak illető helye, mely az általa alapított püspökségek- s apátságokról szól, inkább rhetoricus forma, mint szoros értelemben veendő mondat. 1001-ben különben a püspökségek nagyobb része már állt; s így ha el is fogadjuk e mondat igazságát, abban fönnakadnunk nem lehet. A *comes*, *vicecomes* szavak sem bizonyítanak az 1001. év ellen. Nem szükség azokat későbbi értelemben vennünk; ne tulajdonítsunk nekik többet, mint a mennyit egykorú német oklevelekben jelentenek. Az egész formának különben, melyben a *dux*, *marchio*, *comes*, *vicecomes* kifogásolt szavak előjönnek, német eredetét, azt hisszük, lesz alkalmunk kimutatni. Vagy vegyük a *comest* azon értelemben, mit eredetileg jelentett: ez esetben a *comes* *birót*, a *vicecomes* pedig *albirót*, birói helyettest jelent; s ismét nincs okunk e szavakban fönnakadni. Így tehát nekünk azon érvek, melyeket az 1001. év ellen felhoznak, elegendőknek nem látszanak; s így mindaddig, míg elfogadhatóbbakkal

nem találkozunk, kénytelenek vagyunk sz. István oklevelét teljesen hitelesnek, és csakugyan 1001-ben keltnek tartani.

Egyik érvünkül már felhasználtuk a számos átiratot, melyek sz. István oklevelét mind teljesen hitelesnek és 1001-ben keltnek ismerték el; ez érv azonban, bár tagadhatlanul sokat bizonyít az oklevél mellett, kizárólag még sem döntő. Számos kétségtelen hamisításról van tudomásunk, melyeket későbbi átiratok hitelesekként irnak át.¹⁾ A hamisításnak például érdekes esetét adja Gloria; ez oklevél a paduai sz. Justina kolostornak szól; datuma 673-ik év, az írás character-e azonban a XI. század mellett bizonyít. De nemcsak az írás jellege, hanem belső okok is kétségtelenül mutatják, hogy az oklevél nem eredeti, hanem csak másolat (pl. az oklevelet aláíró hét tanú nevét s magát a szöveget ugyanazon egy kéz írta). Az oklevél tehát másolat, s még ez sem hű; mert nem az eredetiről másolták, hanem az eredeti elveszte után csak emlékezetből állították össze.²⁾ Későbbi átiratok mégis hiteleseknek ismerték el e kézzel fogható hamisítványt; de, kérdjük, forog-e fönn sz. István oklevelével szemben hasonló eset?

Az oly túlszigorú kritikának, minőt Papebroch, Germon és Heumann hirdettek, ideje rég lejárt. E Heumann-féle elv: »membrana proba, recta scriptura, monogramma verum, sigillum haud suspectum et tota tabula ficta« a maurinusokban már rég megdöntökre akadt.³⁾ Nem kell fennakadnunk az oklevél látszólagos ellenmondásain sem; s Ficker bámulatos vizsgálódásai e téren mindig szem előtt tartandók.⁴⁾

Vizsgálódásainkba bevontuk sz. István egyéb, okleve-

¹⁾ A hamisítások érdekes példáit adja Sickel. Urk. der Kar. I. 21—29. l. Ugy szintén Ficker. A »Nouveau traité« egész könyvet szentelt ezeknek (VII. könyv.)

²⁾ Gloria. Compendio delle lezioni teorico-pratiche di paleografia e diplomatica. Padova. 1870. 670—675. l. (A hamisítvány facsimiléje Tavola XXV. num. 2.)

³⁾ Sickel. Urk. der Kar. I. 37. l.

⁴⁾ Ficker. Beiträge zur Urkundenlehre. I. 1—44. l.

leit is, természetesen csak azokat, melyek egymással némi tekintetben rokonok. Ki kellett tehát zárnunk a nyitrai káptalan részére 1006-ban adott oklevelet, úgyszintén a pécsi püspökség 1009-diki alapítólevelét,¹⁾ melyeknek szövegezése sz. István 1001-diki oklevelétől annyira elüt, hogy bennök úgyszólván egyetlen rokon constructiot sem találhatunk. Ellenben bevontuk a veszprémi püspökségnek 1009-ben adott oklevelet,²⁾ a pécsváradi apátság 1015-iki alapító levelét, melyet II. Gejza 1158-iki átiratából ismerünk,³⁾ a szalavári sz. Adrián apátság 1019. alapító levelét, melyet Zsigmond király és a kapornaki convent 1514. átiratában birunk,⁴⁾ ugyanezen apátság részére 1024-ben adott újabb adománylevelet⁵⁾ és végre a bakonybéli apátság 1037-iki alapítólevelét.⁶⁾ Sz. István oklevele és ezek közt találunk hasonlóságot, mely vagy a stílus egyöntetűségében, vagy egyenlő kifejezésekben nyilvánul. Ha Horváth Mihály nézetét elfogadjuk, azt kell föltennünk, hogy mindezen oklevelek egy időben, egy helyen s egy személy által koholtattak. Ki hihetne el ilyesmit? Hisz akkor hazánkban valóságos oklevélgyárnak kellett volna léteznie, mely százával készít a hamisítványokat. És, kérdjük, mi szüksége volt erre a szerzeteseknek kereszténységünk első századában, midőn hatalmok és befolyások tetőpontján állottak? Annyi befolyások mindig volt, hogy hasonló kiváltságokat királyainktól kieszközöljenek, s azért fölösleges volt hamisításra vete-medniök.

Abban tehát, hogy sz. Istvánnak fönt elősorolt hat oklevele egymással megegyezik s egymással párhuzamba állítható, újabb érvet látunk arra, hogy azok csakugyan sz. István cancelláriájából kerültek ki; annyival is inkább, mert lényeg-

¹⁾ *Fejér.* Cod. dipl. I. 285, 291. l.

²⁾ *Fejér.* Cod. dipl. I. 289. l. Hazai Okm. IV. 1. l. a tihanyi convent 1298. átiratából.

³⁾ *Fejér.* Cod. dipl. I. 296—302 l.

⁴⁾ *Fejér.* Cod. I. 304.—307. l. *Knauz.* Monum. eccl. Strig. I. 40. l.

⁵⁾ *Fejér.* Cod. dipl. I. 307—310. l.

⁶⁾ *Fejér.* Cod. dipl. I. 327—330. l.

ben tökéletesen megegyeznek a kor felfogásával s jelesen az István által mintául választott III. Otto cancelláriai stílusával. Nem vitatjuk, hogy sz. Istvánnak e hat oklevele egytől egyig hiteles s interpolatio nélkül való; meglehet az is, hogy egyik vagy másik csakugyan egy eredeti minta után állíttatott össze: valamennyit azonban hamisaknak el nem fogadhatjuk; s ezek közt különösen az 1001-ikét, mely leginkább megfelel a kornak, teljesen hitelesnek és minden részében igazinak ismerjük el. A diplomatica szempontjából ítélve, inkább vagyunk hajlandók azon oklevelek hitelességében kételkedni, melyek e hat oklevél szövegével semmiképen sem egyeznek meg, mint azokéban, melyeken a cancellária stílusának egyöntetűsége kétségtelenül szembeszökő.

Igaz, hogy sz. István 1001-iki oklevelével szemben állásunk könnyebb, mert ennek birjuk eredetijét; s így ennek nemcsak szövegét, hanem külső ismertető jeleit is vizsgálat alá vehetjük; s ha ezek is hiteleseknek bizonyúlnak be, az oklevél hitelességére sem háromolhat gyanú.

Az újabb diplomatica visszatért a Mabillon s rendtársai által föállított *külső és belső ismertető jelekhez*, (criteria interna et externa) némileg módosítva Mabillon felfogását. Sickel, e kérdés legkiválóbb kifejtője, a következő határvonalat húzza a külső és belső ismertető jegyek között: *külső ismertető jel* mindaz, a mit nyomtatás által visszaadni képesek nem vagyunk, így pl. az anyag, melyre írva van, az írásvonások és írásjegyek, a tinta színe, a pecsét; a *belső* ellenben nyomtatás által visszaadhatók, így az oklevél történeti és jogi tartalma, a stílus, a nyelv, a formulák, a datálás stb.¹⁾ Már most felmerül a kérdés: az oklevelek hitelessége mellett mely ismertető jelek bizonyítanak jobban? Említők Heumann szigorú elvét, ki a külső jelek kétségbevonhatlan *valódisága* mellett is kész egy oklevelet hamisnak tartani. Jól mondták erre a maurinusok, hogy hamisítványoknál csak látszólag hiteles külső ismertető jelekről lehet szó, s hogy e látszatot az-

¹⁾ Sickel. Urk. der Kar. I. 56. s köv. l.

tán az oklevél belső jelei tökéletesen megrontják. Így tehát a külső jelek hitelessége minden gyanúkat tökéletesen kizár.

Tekintve sz. István oklevelének külső ismertető jegyeit, vajon melyik ellen tett Horváth kifogást? — sőt elismeri, hogy azok ellen semmit se hozhatni föl. »Meg kell vallani, úgymond legújabb művében (190. l.), hogy ezt a diplomatikában s palaeographiában igen jártas szerzetesnek kellett készítenie, mert a tökély oly fokán áll, hogy azt mind azon hazai s külföldi palaeographok, ¹⁾ kik azt Pannonhalmán láthatták, nem kételkedtek eredeti, igaz okmánynak állítani, *mely ellen diplomatikai szempontból semmi kifogás nem tehető.*« Horváth e szavakkal hatalmas bizonyítékot nyújt az oklevél hitelessége mellett. Oly oklevelet, melynek külső ismertető jelei kétségtelenül hitelesek, egy-két látszólagos ellenmondás még nem tesz hamissá. Mily ellenmondásokra akadunk gyakran az oklevelekben, kimutatta Ficker; a mire koráig oly sokat építettek, t. i. az itinerariumra és a tanuk nevére, ő arra semmit sem ad; mert gyakran olyanok szerepelnek tanuként, kik már ötven évvel azelőtt sem voltak életben; s ez oklevelek mégis hitelesek; igen, mert különbség teendő az *actum* és az oklevél *datuma* közt.

Csak szét kell tekintenünk egykorú oklevelekben, s rögtön átlátjuk, hogy oklevelünk írása a kornak tökéletesen megfelel. Vessünk egy pillantást a Mabillonnál, ²⁾ a Nouveau Traité-ben, Walternél, ³⁾ az újabbak között Silvestrenél, ⁴⁾ a Sickel-féle

¹⁾ Ez utóbbiak között csak Sickel-re és Dudík Bedára utalunk.

²⁾ Különösen megegyező Robert francia király 1030. oklevele, így pl. a *p, l, b, s, r* betűk; ebben azonban az *a* és a felváltva jó elg, míg sz. Istvánban kizárólag az utóbbi. *De re dipl.* Nápolyi kiad. I. 437. l. Nr. 2.

³⁾ Kiváltképen II. Henrik 1016. oklevele, s különösen az *s* betűk. Sőt még chrismona is csaknem ugyanolyan, noha a labarum hiányzik. *Walter. Lexicon diplomaticum.* Ulm, 1756. tab. VIII.

⁴⁾ E nagyon ritka diszmunkának a bécsi udv. könyvtárban őrzött példányát használtuk. Reánk nézve különösen érdekes a »Paléographie universelle« IV-ik kötete, mely magyar nyelvemlékeket is tartalmaz.

»Monumenta graphica«-ban nagy számmal közölt oklevél-min-tákba, s első pillanatra átlátjuk, hogy oklevelünk írása s külső jellege a XI. század első felének tökéletesen megfelel. Nem hoz-hatunk föl semmi kifogást az oklevél hártájára, tintája ellen sem; a pecsétről is kimutatjuk alább, hogy az a kornak teljesen megfelelő. A kor mellett bizonyít az oklevélben látható nyelvi ingadozás is, mit 4. fejezetünk végén említünk. Hogy csak egyet említsünk: sz. István majd egyes, majd többes számban beszél magáról. Ezt Benczúr 2-ik ellenvetésében az oklevél ellen hitte fölhasználhatni, pedig éppen ez bizonyít az oklevél kora mellett. Igaz, hogy a sz. Istvánnal egykorú III. Ottó és II. Henrik okleveleiben ily nemű ingadozásra már nem akadunk, ezeknek cancelláriája azonban sokkal fejlettebb volt, mint sz. Istváné; ott a stilus már megállapodott, míg sz. Istvánná még ingadozó volt. Ott vannak azonban a sz. Istvánnal szín-tén egykorú Robert francia király oklevelei, melyeknek csak-nem valamennyiében hasonló ingadozásra akadunk.¹⁾ A mint tehát oklevelünk külső ismertető jelei ellen kifogást nem tehetünk: nincs okunk a belsőkből sem kételkedni, mint ezt következő fejezeteinkben kimutatni törekszünk.

14. §. Invocatio, formula devotionis.

I. Ismeretes, mily nagy szerepet játszik a XI. század elején az oklevelek formaszerűsége; s e század benyomásai alatt kelt sz. István oklevele is. Azonban a mit Németorszá-gon oly könnyű kimutatni, t. i. valamely oklevél megegyezését vagy meg nem egyezését a formulákkal, arra mi csak indirect úton juthatunk. Ott könnyű az összehasonlítást véghezvinni; Markulf formulái, a toursi gyűjtemény stb. mai napig fenma-radtak, s elég csak azok kitűnő kiadásaira szorítkoznunk.²⁾

¹⁾ Bouquet. Recueil des historiens. Páris, X. (1760.) 574, 598, 600, 601, 603, 609, 610, 614, stb. I. Musée des archives nationales. Páris, 1872. 52. I. stb.

²⁾ Ilyenek: Rozière. Recueil général des formules usitées dans l'empire des Francs du V. au X. siècle. Páris, 1859. 3 köt. Rockinger

Nálunk azonban ez út meg van nehezítve. Legelső formula gyűjteményünk az 1340. körül összeállított »Ars notarialis;«¹⁾ sz. István oklevelére nézve tehát más módhoz kell folyamodnunk. Annyit már a priori feltehetünk az 1001. oklevélről, hogy az — tekintve hazánknak akkor még fejletlen cancellariai praxisát — teljesen szabad fogalmazású nem lehet; hanem kellett mintájának lennie, mely után azt szerkesztették. Akár valamely külföldi oklevél volt ez, akár valamely formula, mely előttünk ismeretlen, az a dolgon semmit sem változtat. Annyi azonban áll, hogy sz. István oklevelének hitelességét külföldi oklevelekből képesek vagyunk kimutatni. Lehet-e tehát, kérjük, oly oklevelet, melynek külső ismertető jelei csalhatatlanul igazak, s tartalma ellen semmi elfogadható ellenvetést fel nem hozhatunk, s mely teljesen az azon kori oklevelek színvonalán áll, hamisnak tartanunk? S hogy oklevelünk csakugyan megegyező a vele egykorú oklevelek formáival, arra nézve álljanak itt a következők.

Sz. István oklevele chrismonnal, labarum Constantinival s e következő verbalis invocatioval: *In nomine domini dei summi* — kezdődik. Megvan tehát mind a *symbolicus* s mind a *verbalis invocatio*. Ez mindenesetre jellemző. Említők az I. Részben, hogy erre oklevelünk kiadói figyelmet nem fordítottak, s a chrismont, mint fölösleges cifráságot, egészen elhagyták. Ez kétségtelenül helytelen eljárás; mert a chrismonnak sok esetben megvan a maga jelentősége. Lássunk erre példát. Annyi tény, hogy a chrismon után jövő *invocatio* csak puszta ismétlése annak, a mit a chrismon *symbolice* már kifejezett. Ha az oklevél írója valóban tudta volna, mit jelent a chrismon, az *invocatio*t nem irta volna kétszer; igen, de vannak *scriptorok*, kik még jól tudják a chrismon eredeti jelen-

Briefsteller und Formelbücher des XI—XIV. Jahrhunderts. München. 1863—1864. 2 kötet. (Quellen zur bayer. und deutschen Gesch. IX.) Dümmler. Formelbuch des Salomon, Bischof zu Constanx. stb.

¹⁾ Kiadva: Kovachich. Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus, ac locis credibilibus, authenticisque Regni Hungariae olim usitati. Pest, 1799. 1—154. l.

tését, hogy az nem más mint közönséges invocatio, ezek aztán óvakodnak az ismétléstől, s vagy pusztá chrismont használnak, vagy pusztá verbalis invocatiót, de nem mind a kettőt egyszerre. S így a chrismon is képezhet kiinduló pontot valamely oklevél scriptorának meghatározására; igaz, hogy vizsgálatunkat sz. István oklevelénél ily messzire nem vihetjük; ahhoz gazdagabb oklevélanyag, minő pl. III. Ottoé vagy II. Henriké, szükséges. De azért a chrismont figyelmen kívül hagyni nem lehet.

A mi a labarum Constantini-t illeti, az külföldön korántsem oly gyakori, mint a pusztá chrismon. Hazánkban azonban gyakrabban kellett használtatnia, mit bizonyít az is, hogy I. Endre a chrismonjegyet elhagyva, pusztán labarum Constantinival kezdi a tihanyi apátság 1055. alapító levelét.

Sz. István oklevelének chrismona igen szép és szabályos, mi arra bírta Benczúrt, hogy ez okból az oklevelet fiatalabbnak hirdesse. Legyen elég pusztán az egykorú németországi oklevelekre utalnunk, melyekben hasonló chrismonokra akadunk, s ha Benczúr csak egy pillantást vet azok facsimiléibe, állítása helytelenségéről rögtön meggyőződik. ¹⁾

Oklevelünk verbalis invocatioja egyike a legrövidebbeknek, s inkább hasonlít az azonkori charta pagensis-ek, mint a királyi diplomák invocatioihoz. Tudjuk, hogy egykorú németországi oklevelekben jobbra ez invocatioval találkozunk: »*In nomine sanctae et individuae trinitatis.*« Találkozunk azonban ettől eltérő formákkal is, melyek sz. Istvánéhoz nagyon közelednek.

Vessünk egy pillantást sz. Istvánnak egyéb okleveleire, s azokban is akadunk hasonlókra. A pécsváradi apátság 1015-diki alapító levele (II. Gejza 1158. átiratában) ekkép kezdődik: *In nomine domini dei summi.* A zalai apátság részére adott 1019-iki oklevél ekkép: *In nomine dei summi.* (Knauszál: *supremi.*) Az ugyanezen apátság részére adott 1024-iki

¹⁾ Különösen hasonló hozzá II. Henrik 1004. oklevelének chrismona. Gatterer. Elem. artis dipl. Göttingen, 1765. I. tab. 2..

adománylevelél : *In nomine domini dei supremi*. S végre a bakhonybéli apátság 1037-iki alapító levelének bekezdő szavai : *In nomine dei summi*. Valjon azt bizonyítja-e ez, hogy mind ez oklevelek hamisak, s egyik a másikból másoltatott? Korántsem. Ismételve kijelentjük, hogy sz. István valamennyi oklevelét a priori nem fogadjuk el hitelesnek; de abban, hogy csaknem mindnyája közös formulákkal, megegyező mondatszerkezettel bír, sz. István kancelláriájának egyöntetűségét látjuk; s ha csakugyan ez oklevelek egy időben, egy helyen s egy személy által készültek, ez utóbbiban oly rendkívüli diplomatikai ismeretet kell feltennünk, minő abban a korban csaknem képzelhetlen.

De ha valakinek nem tetszenék sz. István okleveleiből meríteni érvet az 1001-iki oklevél hitelessége mellett: tekintsünk egykorú idegen oklevelekbe, s ezek között is találunk analog eseteket.

II. Otto 974-ben jan. 21-én a S. Bavoni apátság részére kiadott oklevelét e szavakkal kezdi : *In nomine domini dei aeterni*.¹⁾ Hasonlót mond egy 978-iki oklevélben.²⁾ A Chronicon Gotwicense is említi II. Otto egy oklevelét, melynek invocatioja : *In nomine summi Dei*.³⁾

III. Otto a ticinói apátság részére 989-ben apr. 5-én adott oklevelének invocatioja : *In nomine domini dei aeterni*.⁴⁾ Hasonló ehhez a 997. jan. 17. Brixen részére adott oklevél : »*In nomine domini dei aeterni*« invocatioval.⁵⁾

II. Henrik 1014-ben a brixeni monostor részére adott oklevelében szintén így ír : *In nomine domini dei aeterni*.⁶⁾

¹⁾ *Cartulaire* de Saint Bavon. 8. l. (E munkának, mely könyvkereskedésbe soha sem került, a bécsi Inst. für österr. Geschichtsforschung könyvtárában lévő példányát használtuk.)

²⁾ *Böhmer. Acta imperii selecta*. Innsbruck, 1870. 14. l. És *Codex dipl. Langobardiae*. Turin, 1873. 1876. l. (Hist. patr. monum. Toin. XIII.)

³⁾ Chron. Gotwic. 1732. I. 195. l.

⁴⁾ Cod. dipl. Langob. 1491. l.

⁵⁾ *Margarini. Bullarium Cassinense*. Velence-Tuderti. II. (1670.)

58. lap.

⁶⁾ *Margarini. Bull. Cass.* II. 73. l.

Általában II. Henriknél a következő eltérő invocatiókra akadunk: *In nomine domini dei aeterni*; *In nomine domini dei*; *In nomine domini dei omnipotentis*.¹⁾

Ime, tehát a német oklevelek sem használják következetesen a rendes »*In nomine sanctae et individuae trinitatis*» formát. Lehet-e csudálkoznunk azon, hogy nálunk sz. István oklevelei nem a rendes formával élnek? Németországon századokon át fejlődött a cancelláriai praxis, a curialis stilus csiszolódott, még sem élnek mindig, oly késő korban sem, mint III. Otto- és II. Henriké, a rendes formával, hanem viszsza-viszatérnek ahhoz, mely kétségtelenül a chartae pagensesből eredett.

Vagy ha nem tetszenék, hogy pusztán Németországból merítjük példáinkat, jól van, vessünk egy pillantást Franciaországba. Ott még tán gyakoriabbak a rendes formától való eltérések, mint Németországon; s akadunk sz. Istvánéhoz egészen hasonló formákra is. Így province-i Hugo 928-iki oklevelét ekkép kezdi: *In nomine domini dei aeterni*.²⁾ Egészen megegyező ezzel Konrád burgundi király két — 943 és 963-iki — oklevele.³⁾ Capet Hugo is gyakran eltér a rendes invocatiótól, s okleveleiben nem ritkák az *In nomine domini dei aeterni* vagy ehhez hasonló invocatiók.⁴⁾ Sz. István oklevelének invocatioja tehát nem példátlan.

Igaz hogy az *In nomine domini dei summi* forma a ritkábbakhoz tartozik, ez azonban semmit sem ront a dolog érdemén. Az átmenet a külföldön is szokásos *In nomine domini dei aeterni* formából a sz. István-félébe nem volt nehéz; mindössze egy szót kellett az egészben megváltoztatni. Éppen e szó az, mely leginkább változik; tudjuk, hogy sz. István okleveleiben is *summi* és *supremi* váltakozva fordul elő.

Ha rövid vizsgálat alá vesszük az egykorú charta pa-

¹⁾ Chron. Gotwic. I. 231. l.

²⁾ Bouquet. Recueil des historiens des Gaules et de la France. Paris, IX. (1757.) 690. l.

³⁾ Bouquet. Recueil. IX. 696. és 700. 164. l.

⁴⁾ Bouquet. Recueil, X. 553, 556, 559. stb. l.

gensis-eket, szemben a királyi diplomákkal, úgy fogjuk találni, hogy a rövid invocatiók jobbára az előbbieik révén jutottak az utóbbiakba. A királyi diplomák ünnepélyes formáival jobban megegyezik a hosszabb *In nomine sanctae et individuae trinitatis* forma; míg a kevésbé ünnepélyes jellegű charta pagensiseknek a rövidebb formák felelnek meg.

Igy például egy 955-iki charta pagensisben olvassuk : »*In nomine domini dei*« ; ¹⁾ egy 999-ikiben : »*In Christi nomine*« ; ²⁾ ugyanezt egy 1008-ikiban ; ³⁾ egy 1020. évből valóban : »*In dei nomine*« ; ⁴⁾ stb. Gotescalch püspöknek a sz. Theofred monostor részére a szabályos fegyelem visszaállításáról és némely adományokról szóló 938-iki oklevele sz. István oklevelével csaknem megegyezőleg ekkép kezdődik : *In nomine Dei summi*. ⁵⁾ Ava comitissa 1001-ben ekkép kezdi oklevelét : *In nomine domini dei aeterni*. ⁶⁾

Mindenesetre főnforog tehát a valószínűség, hogy sz. István oklevelének írója különösen a charta pagensisek nyelvén volt otthonos, s így az oklevél írására különösen azok formáit választá. Hogy a charta pagensisek formái oklevelünkre kiváló befolyással lehettek, erre még lesz alkalmunk utolsó fejezetünkben visszatérni.

A chrismon tehát és oklevelünk invocatioja éppen nem bizonyítanak az 1001. év ellen, sőt inkább mellette ; mert minden eltérő formáik mellett, fölös számmal hozhatunk fel példákat azoknak divatára külföldön.

II. Térjünk át oklevelünk második részére, az úgynevezett *formula devotionis*-ra, mely a király nevét és címét foglalja magában. Sz. István e részben a következő formát használja : »*Stephanus superna providente clementia Vngro- rum rex*.«

¹⁾ Sickel. Monumenta graphica. fasc. I. tab. XI.

²⁾ Sickel. Mon. graph. I. tab. XII.

³⁾ Sickel. Mon. graph. I. tab. XIII.

⁴⁾ Sickel. Mon. graph. I. tab. XIV.

⁵⁾ Mabillon. De re dipl. (Nápolyi kiad.) I. 589. l.

⁶⁾ Margarini. Bullarium Cassinense. II. 62. l.

Megtartva az oklevél invocatiojánál követett eljárásunkat, jelenleg is először sz. István egyéb okleveleinek hasonló formáira terjeszkedünk ki.

A X. és XI. század rendes formája *divina favente clementia* volt; de kivételeket oly nagy számmal találunk, hogy fennakadnunk ebben sem lehet. Sz. István oklevelei, habár egy-egy szóban el is térnek, e tekintetben meglehetősen egyöntetű praxisról tanuskodnak. A pécsváradi apátság 1015-iki alapító levele ezt mondja: »*Stephanus superna favente clementia Hungarorum rex.*« Ez tehát — egy szó hiján — megegyezik úgy az 1001-iki formával, mint a külföldön szokásossal, s a két eltérő formát egymással kiegyezteteti. A szalavári apátság 1019-iki alapító levele e tekintetben csaknem egészen megegyező az 1001-ikivel: »*Stephanus* (Knauznál: *sancte*) *superna providenti* (Kn. *providente*) *clementia Hungarorum rex.*« Az eltérések a két különböző átiratból (Zsigmond király és a kapornaiki convent) keletkeznek. A szalavári apátságnak 1024-ben adott újabb adománylevél így szól: *St. suprema providente clementia Hungarorum rex.* S végre az 1037-iki bakonybéli: *St. suprema providente clementia Vngarorum rex.* Mit látunk tehát e megegyező formákból? Csak azt, hogy az 1001. oklevél írója választott önkényesen egy formát, melyhez a későbbi oklevelek írója — akár egy volt az 1001-ikivel, akár nem — a királyi cancellária conservatív természeténél fogva, szorosan ragaszkodott.

De tekintsünk szét idegen oklevelek között is, s hasonló formákra azok közt is akadunk. Már Benczúr hivatkozott I. Ottónak 970-iki és III. Ottónak 1001-iki okleveleire, melyekben *divina providente clementia* jó elő. Csakhogy az oklevelek formaszerűsége felől kevés ismeretekkel bírván, azt hívé, hogy az 1001. oklevél ezek nyomán lőn koholva. Mi ebben éppen az ellenkezőt látjuk, s ezen megegyezésből oklevelünk hitelességére vonunk következtetést.

Sz. István oklevelének e formáját leginkább a benne előjövő *providente* teszi szokatlanná; ez szó ugyanis németországi oklevelekben rendszeren más formában jó elő. Így I. Kon-

rádnak 912. oct. 3-án Salamon constanzi püspök részére kiállított adománylevelében olvassuk: *Ch. caelesti moderante providentia.*¹⁾ I. Henriknek 926. nov. 4-iki oklevelében, melylyel a s. galleni apátság addigi immunitásait megerősíti: *Henricus divina ordinante providentia*²⁾ olvasható. Igaz ugyan, hogy a *providentiától* a *providente*-ig az átmenet nem nagy; annyi azonban tény, hogy sz. István oklevelének e formája egyike a szokatlanabbaknak, melynek divatára sok példát föl nem hozhatunk.

II. és III. Otto okleveleiben általában a *divina favente clementia* forma használatos.³⁾ De különösen az utóbbinál gyakran találunk eltéréseket a szokásos formától. Így pl. gyakran fordul elő a *superna favente clementia*,⁴⁾ mely — egy szó kivételével — teljesen megegyezik a sz. István által használt formával. Hogy azonban sz. István oklevelének szokatlan formája külföldön sem volt egészen ismeretlen, bizonyítja III. Otto néhány oklevele, melyben *superna providente clementia* fordul elő;⁵⁾ mely tehát sz. István formájával szóról szóra megegyező. De már előbb is, II. Ottónál akadunk ily alakú formára. II. Ottónak a brixeni monostor részére 981. febr. 28-án adott oklevelében ez olvasható: *Otto superna providente clementia imperator augustus.*⁶⁾ S így, ha nem is akadunk sok egyező formára külföldön, annyit mégis találunk, hogy meg bírjuk magyarázni, miként jutott e szokatlan forma sz. István oklevelébe.

De még ha nem is találunk e kifejezés analogonját, akkor sem lehetne ezen fennakadnunk; oly önkényesen jártak el az

¹⁾ Böhmer. Acta Conradi I. 16. l. Wartmann. Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen. S. Gallen, II. (1866.) 370. l.

²⁾ Wartmann. Urk. der Abtei S. Gallen. III. (1875.) 8. l.

³⁾ Mabillon. De re dipl. I. 595. 597. l. stb.

⁴⁾ Pl. Heinemann. Codex dipl. Anhaltinus. Dessau, 1867—73. I. 68. 69. l. Monumenta Boica. XXVIII. 1829. pars II. 275. 277. l. A Mon. Boica számos kötetei közzül úgyszólván csak a XXVIII-ikra lehet támaszkodnunk; mert csakis ez közöl nagyobb számban eredeti okleveleket.

⁵⁾ Chron. Gotwicense. I. 214. l.

⁶⁾ Cod. dipl. Langobardiae. 1403. l.

oklevelek írói a címzésekkel. Így pl. II. Ottónak 978-iki oklevelében e szokatlan formát olvassuk : *Otto dei nutu imperator augustus*.¹⁾ Hasonló ehhez III. Ottónak 989-ben a ticinói apátság részére adott oklevele ez eltérő címzéssel : *Otto Dei nutu rex*.²⁾ Ha még Németországon is találunk ily eltérésekre, hol kifejlett cancelláriai élet s megállapodott stílus volt : mennyivel könnyebb ennek hazánkban találni magyarázatát, hol mindez sokkal később köszöntött be.

Robert francia király, sz. István kortársa szintén gyakran használ sz. Istvánéhoz hasonló formát : *R. divina providente clementia Francorum rex*.³⁾ Sőt ilyesmi : *N. divina providente clementia rex* már a legrégibb lombardiai oklevelekben is otthonos.⁴⁾ Mindezen formák pedig csak egyetlen egy szóban térnek el sz. Istvánétól.

Sz. István címében »Ungrorum rex« sincs okunk kételkedni. E tekintetben leginkább a franciaországi oklevelek azok, melyeket a miénkkel összevethetünk ; s azokban jobbra »*Francorum rex*,« mely sz. István címének tökéletesen megfelel, fordul elő. Ha az *Ungrorum* helyett *Ungriae* fordulna elő, az adhatna okot mélyebb gondolkodásra ; habár gyanúra alkalmat az sem nyújthatna ; mert a veszprémvölgyi apácák részére adott görög oklevélben is *παρὰ πάσης Οὐγγρίας* fordul elő. Sz. István oklevelének ismeretes invocatiojában és a király címében azonban csak a XI. század első éveinek, melyekben az oklevél kelt, hű kinyomatát látjuk.

15. §. Arenga, promulgatio.

I. »Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum divina mercede remunerandum.« Ez azon általános elv, mely a szent királyt

¹⁾ *Böhmer. Acta imperii.* 14. l.

²⁾ *Cod. dipl. Langobardiae.* 1491. l.

³⁾ *Bouquet. Recueil.* X. 574, 577, 620, 624. stb. l.

⁴⁾ *Cod. dipl. Langobardiae.* 971, 980, 981. stb. l.

1001-iki adományának végrehajtására birja, ez szóban forgó oklevelünk arengája (prooemium.) Egészen megegyező ezzel azon elv, melyet sz. István az 1015-iki pécsváradi alapító levelben hirdet: »Credimus et vere scimus, si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum etiam divina mercede remunerandum.« Egy-két szó eltéréssel ilyen a szalavári apátság 1019-iki alapító levelének arengája is: »Credimus et vere scimus, quod si locis divino cultui mancipatis, possessiones atque honores adaugmentaverimus, id non solum laude humana praedicandum, verum etiam divina mercede (Knauznál: mente) remunerandum.«

E megegyezésből Horváth M. arra a következtetésre jut, hogy ez oklevelek egymásból másoltattak, — és hogy azok egy időben, egy helyen, egy személy által készültek. Ezzel Horváth megdönti az oklevelek formaszzerűségét; elveti az egymással megegyező szövegű okleveleket. A történelmi ismeretek e téren nem elegendők; segédül kell hívni a diplomatikát, mely mai nap már önálló tudománnyá küzdé föl magát: s a diplomatikus e megegyezésben egészen mást fog látni, mint a mit Horváth hirdet.

Tudjuk, hogy az arenga az oklevélnek igen fontos része, nem ugyan jogi, hanem diplomatikai szempontból. Jogilag véve nem egyéb egyszerű retorikus szólásmódnál, phrasis-nál; annál fontosabb az azonban a diplomatika szempontjából. Az arenga mindig az illető kor egy vezéreszméjét, intéző gondolatát foglalja magában; hű képe tehát a kor felfogásának, az uralkodó elveknek. Már ebből is következik, hogy kriteriuma lehet annak, vajon csakugyan abban a korban kelt-e egy oklevél, melyről datálva van.

Bizonyos eszmék csak bizonyos korban uralkodtak; bizonyos arengák tehát csak bizonyos korban jöhetnek elő. Itt tekintetbe kell vennünk, hogy hazánk a XI. század első éveiben még nem volt vezérlő eszmék bölcsője, hanem hű visszhangja annak, mit a külföld, s abban a korban különösen Németország, már évekkel az előtt hirdetett. Minden eszmé-

nek évek kellettek, míg nálunk gyökeret vert; s ezt nem lehet az arengák megítélésénél sem tekinteten kívül hagyunk. Ha egy ily vezérlő eszme külföldön megszűnik, s újabbnak enged helyet, annak megszűnte hazánkban teljes bizonyossággal néhány évvel későbbre tehető. Ezt bizonyítja minden, tudomány, művészet egyaránt.

Alkalmazva ez eredményt jelen esetünkre: még mielőtt arengánk bővebb vizsgálatába ereszkednénk, előre is biztosan állíthatjuk, *hogy ha István 50 évvel későbben adta volna ki oklevelét, abban ily arenga nehezen fordulna elő.*

A X. század második felében csaknem általánosan sz. István arengájának felfogása uralkodik; s e felfogás csaknem minden esetben ugyanazon szavak által nyer kifejezést. II. Henrik korán túl azonban mindez megváltozik; s ha megmarad is némileg a felfogás, a kifejezés nagyban módosúl.

Legyen szabad egy-két később divatozó arengát idéznünk; mert sz. István kétségtelenül ezek közül választja arengáját, ha ötven évvel később adja ki oklevelét. Ilyenek:

»Si dignis nostrorum fidelium petitionibus aures nostrae maiestatis accommodaverimus, iustum atque ratum veritatis seriem firmissime censemus.« (III. Otto.)

»Si venerabilia ecclesiarum Dei loca alicuius doni commodo ditare ac sublimare studuerimus, nobis id regnique nostri statui profuturum esse minime dubitamus.« (II. Henrik.)

Vagy: »Cum gratuito divinae miserationis respectu imperiali dignitate nos sublimatos esse cognoscimus, congruum esse ducimus, non solum aecclesias ab antecessoribus nostris constructas ampliare, sed ad maiorem domini gloriam novas aedificare, easque devotionis nostrae donis gratissimis exaltare.« (II. Henrik.) ¹⁾

»Si pro aecclesiarum Dei commodo et utilitate fidelium nostrorum petitiones benignè suscipimus, easdemque nostra imperiali liberalitate erigimus, fovemus, sublimamus, ad regni

¹⁾ Mon. Boica. XXVIII. pars. II. 485. l. A többiek a Cod. dipl. Langobardiae-ből idézvék.

nostri statum perennisque vitae spem profuturum nobis credimus, speramus et scimus.« (II. Konrád.)

»Si piis petitionibus fidelium nostrorum exorabiles aures impedimus, ad stabilitatem nostri regni nostraeque vitae, imo animae nostrae profuturum esse minime dubitamus.« (III. Henrik.) stb.

Akkoriban kezd divatba jönni a rövid arenga is, az addig szokásos hosszúak helyében, mint : »Si aecclesias dei alicuius rei dono sublimare studuerimus, nobis id profuturum esse minime dubitamus.« Vagy : »Quicquid sanctae dei aecclesiae pia devotione offerimus, nobis in posterum cum ipsius adiutorio reservabimus profuturum.« ¹⁾ (Mind a kettő II. Henriknél) stb.

Ime, ezekben jobbára ugyanazon elvet látjuk kifejezve, csakhogy módosított kitételekkel. A mily nagy számmal találunk II. és III. Otto korából sz. Istvánéval megegyező arengákat, oly ritkák ilyenek a II. Henrik utáni korban ; miből kétségtelenül oklevelünknek III. Ottóval való egy- vagy közelségükre kell következtetnünk.

Hogy azonban állításunk igazoltnak tűnjék föl, szükség lépésről lépésre haladnunk s figyelemmel kísérnünk ez arenga-forma fejlődését a legrégibb időtől oklevelünk koráig.

A legrégibb oklevél, melyben sz. Istvánéhoz hasonló arengával találkozunk, kétségtelenül Jámbor Lajosé 814. apr. 23., melyet a Magueloni grófságban lévő sz. Anján kolostorának állít ki ; ez oklevél arengájának bekezdő szavai : »Si erga loca divinis cultibus mancipata« .. ²⁾ Hasonló arenga fordul elő a Tours melletti S. Martin (814. dec. 3.), és a corvey-i apátságoknak (815. jan. 29.) adott oklevelekben stb. ³⁾

Egy másik forma, mely hasonlóan Jámbor Lajos okleveleiben divatos : »Si erga loca divino cultui mancipata« .. Ilyen fordul elő a hornbach-i apátság (814. sept. 1.), ⁴⁾ és a

¹⁾ Monum. Boica. XXVIII. p. II. 388, 458. l.

²⁾ Sickel. Acta Karolinorum. II. 86. l. 8. sz.

³⁾ Sickel. II. 94, 97. l. 33. 46. sz.

⁴⁾ Sickel. II. 89. l. 16. sz.

kremsmünsteri kolostor részére 828. márc. 22-én adott oklevelekben. ¹⁾

De tán leggyakoribb a harmadik forma : »Cum locis divino cultui mancipatis« ... mint ez Jámbor Lajosnak a solignac-i (817. jul. 24.), a s. galleni (818. jún. 3.) és manlieux-i kolostorok részére (818. aug. 17.) adott okleveleiben előfordúl. ²⁾

Ezenkívül több hasonló arengával találkozunk a karolingok alatt, mint »Si ecclesias et loca divino cultui dicata. .« »Si locis deo dicatis quiddam honoris. .« stb.

J. Lajos okleveleinek révén aztán e formák átmennek az alatta keletkezett formula gyűjteménybe. E gyűjteményben, mely iratása helyéről tours-inak neveztetik (kora 830. köré esik), a következő formákkal találkozunk : »Si erga loca divinis cultibus mancipata, propter amorem Dei eiusque in eisdem locis sibi famulantium, beneficia potiora largimur, praemium apud Dominum aeternae remunerationis nobis rependi non diffidimus.« ³⁾ Vagy : »Cum locis divino cultui mancipatis ob divinae servitutis amorem opem congruam ferimus« ... ⁴⁾ stb.

E formula gyökerei tehát, mint láttuk, a karolingokig érnek; számai pedig II. Henrik koráig nyúlnak. Lépésről lépésre, uralkodóról uralkodóra lehet kísérnünk nyomait, változásait, míg végre III. Otto alatt úgyszólván egészen azt az alakot nyeri, melyet sz. István is használ.

A karolingok utáni uralkodók az u. n. késő karolingok egészen átveszik Jámbor Lajos formáit. Így Arnulfnak 889. nov. 21-én a würzburgi püspökség részére adott oklevelében olvassuk : »Cum locis divino cultui mancipatis ob divinae servitutis amorem opem congruam conferimus« ... ⁵⁾

¹⁾ Urkundenbuch für die Geschichte des Benedictiner-Stiftes Kremsmünster. (Kremsm. 1852.) 9. l. *Sickel*. II. 162. l. 257. sz.

²⁾ *Sickel*. II. 117, 120, 121. l. 111, 122, 124. sz.

³⁾ *Rozière*. Recueil général des formules. (Páris, 1859.) I. 19. l. XVII. sz. Hasonló ehhez csekély eltéréssel form. DLXX. II. 714. l.

⁴⁾ *Rozière*. Recueil. form. XXIV. I. 32. l.

⁵⁾ Württembergisches Urkundenbuch. Stuttg. 1849. I. 190. l.

A karolingok után következő I. Konrád szintén átveszi e formát, ily alakokban : »Si loca sanctorum divino cultui consecrata.« (Fuldai sz. Bonifác kolostor. 912. jul. 1.) »Si erga loca divinis cultibus mancipata.« (Lorschi kolostor. 913. jun. 22.)¹⁾ Ha nem is kifejezésben, de gondolatmenetben sz. István oklevelével teljesen megegyező Konrád által a fuldai monostornak adott év nélküli oklevél arengája : »Si loca sanctorum, divinis mancipata cultibus et spiritualibus instituta serviciis, donis ac beneficiis nobis a deo collatis, ditare et honorare voluerimus, non solum ad honoris nostri augmentum, sed ad aeternae etiam salutis nostrae profectum cedere pro certo habemus.«²⁾

Átmegy e forma az Ottok okleveleibe is, természetesen módosított kitételekkel. Így mondja II. Otto 974. jan. 21-én a S. Bavoni apátság részére adott oklevelében : »Si locis divinis cultibus mancipatis emolumentum nostrae largitionis impendimus, id nobis procul dubio ad praesentem vitam facilius transigendam et ad aeternam felicius capescendam prodesse confidimus.«³⁾ Egyáltalában II. Otto korában rendkívül használatos forma : »Si erga loca divinis cultibus mancipata« . . stb.⁴⁾

S ezzel elértünk III. Otto korához, tehát azon korhoz, melyben sz. István élt, s melyben oklevelét kiadta. Nem akarjuk nagy számú okleveleiből mindazon arengákat kikeresni, melyek sz. Istvánéval némileg megegyeznek ; csak kettőre hivatkozunk, melyek III. Otto cancelláriájának befolyását sz. Istvánéra kétségtelenül bizonyítják.

III. Ottonak a würzburgi püspökség részére 996. sept. 15-én adott oklevelében a következő arengát olvassuk : »*Credimus et vere scimus laude non solum humana, verum divina mercede renumerandum, si nostrae celsitudinis aures familia-*

¹⁾ Böhmer. Acta Conradi I. Regis. Frankf. 1859. 13, 21. l. 7, 17. sz.

²⁾ Böhmer. Acta Conr. 37. l. 37. sz.

³⁾ Cartulaire de Saint-Bavon. 8. l.

⁴⁾ Ried. Cod. dipl. episcopatus Ratisbonensis. Regensb. 1816. I. 106, 108. l. stb.

rium nostrorum, praesertim Dei sacerdotum precibus faciles praebemus, petitaque eorum maxime pro rebus divino cultui mancipatis vel mancipandis implere studemus.«¹⁾

III. Otto másik oklevele 999-ben apr. 13-án kelt, és szintén a würzburgi sz. Kilián egyház részére szól, a következő arengával: »*Credimus et vere scimus, laude non solum humana praedicandum, sed et mercede divina remunerandum, si praedia dei sanctorumque suorum cultibus mancipata, imperiali auctoritate fuerint confirmata.*«²⁾

Kérdjük, szólhat-e, bizonyíthat-e oklevél világosabban? Vagy azt higyük-e, hogy ezek is egymásból másoltattak? Azt tartjuk, ez egy példa is elegendő annak kimutatására, hogy sz. István cancelláriája III. Ottoéval rokonságban áll; s hogy annak, mit sz. István oklevelében megmagyarázni képesek nem vagyunk, III. Ottónál kell keresnünk magyarázatát. III. Otto okleveleinek gyűjteményes kiadását napjainkig³⁾ még nem bírjuk: lehet, hogy azok nagy számában olyanra is akadnánk, mely sz. István oklevelével a többi részben is megegyezik. Ennek hiányában azonban csak a létező kiadásokra vagyunk szorítva, melyek szintén eleget bizonyítanak.

E megegyező két Ottó-féle arenga révén tovább fűzhetjük combinationinkat. III. Ottónak mindkét oklevele, mely sz. Istvánéval egyenlő arengájú, a würzburgi egyház részére szól. Kérdjük, nem lehetséges-e, hogy az a szerzetes vagy pap, ki sz. István oklevelét fogalmazta, egykor szintén a würzburgi egyházhoz tartozott? Ha e föltevésünket bebizonyíthatnók, kétségtelenül tovább vinne vizsgálódásunkban. Mai nap a diplomatika nem elégszik meg annak kimutatásával, hiteles-e vagy nem valamely oklevél; egy lépéssel tovább megy, s azt

¹⁾ Bresslau. Diplomata centum. Berlin, 1872. 90. l.

²⁾ Monumenta Boica. XXVIII. p. II. 275. l. Württembergisches Urkundenbuch. I. 234. l.

³⁾ A »Monumenta Germaniae historica« társulat diplomatikai osztályának feje, Sickel már évek óta foglalkozik Ottó-féle oklevelek gyűjtésével. de még valószínűleg évek kellenek ahhoz, hogy e költséges és mintaszerű gyűjtemény napvilágot lásson.

kérdi : ki írta ez oklevelet? Mi ettől természetesen még igen távol vagyunk, s az oklevél-anyag csekély volta valószínűleg nem is engedi addig jutni kutatásainkat. De már azzal is egy lépést tettünk előre, hogy iparkodtunk kimutatni : 1. Sz. István oklevelét csak olyan írhatta, ki a német kancelláriai stílusban jártas — tehát német — volt. 2. Ismernie kellett a cassinói kiváltságokat s okleveleket. 3. Valószínű, (bizonyosnak nem merjük állítani), hogy írója valamikor würzburgi papp vagy szerzetes volt.

Mielőtt sz. István arengáját elvégeznők, vessünk egy pillantást franciaországi oklevelekre is, melyekből kitűnik, hogy ez arenga akkoriban egész Európában közhasználatban volt, s hogy sz. Istvánnak úgyszólván lehetetlen volt más arengával élnie.

Az arenga e formája Franciaországban kétségtelenül a toursi formula-gyűjtemény révén terjedt el. Így olvassuk azt már Lajos (Transmarinus) 939-iki oklevelében : »Si erga loca sanctorum divinis cultibus mancipata beneficia opportuna largimur, praemium nobis apud Deum aeternae remunerationis non diffidimus rependi.« ¹⁾ Hasonlóra gyakran találunk példát Lajos okleveleiben. ²⁾

Otthonos ez Capet Hugo okleveleiben is. Ilyen a Saint-Maur des Fossés apátságának 988. jun. 20-án adott oklevél : »Quicquid locis divino cultui mancipatis largiendo conferimus, profuturum nobis ad aeternam beatudinem optinendam, et ad praesentem vitam felicius transigendam omnino confidimus.« ³⁾ Ugyanez egészen szóról szóra egy másik, 989-iki oklevelében. ⁴⁾ Általában ez arenga : »Si erga loca divinis cultibus mancipata« . . Hugo okleveleiben igen gyakori, természetesen az egyes szavakban eltérésekkel. ⁵⁾

¹⁾ *Bouquet*. Recueil des historiens. IX. 591. l.

²⁾ Pl. *Bouquet*. Recueil. IX. 595, 596, 599, 600, 609, stb. l.

³⁾ *Jules Tarbé*. Inventaires et documents. Paris, 1866. 149. l. 237. sz.

⁴⁾ *Mabillon*. De re dipl. (Nápolyi kiad.) I. 596. l.

⁵⁾ *Bouquet*. Recueil. X. 553, 555, 556. l. stb.

Capet Hugo példáját követi utódja Robert, ki 998-ban a Saint-Maur de Fossés apátságnak adott oklevelében ekkép szól: »Si erga loca divinis cultibus mancipata propter amorem dei, eorumque in iisdem locis famulantium beneficia oportuna largimur, praemium nobis apud Dominum aeternae remunerationis rependi non diffidimus.«¹⁾ Ezenkívül még számos oklevelében, melyeknek felsorolására nem szükséges kiterjeszkednünk.²⁾

Az eddig idéztük példákból eléggé kitűnik, hogy sz. István arengája a kornak, melyben oklevele kelt, tökéletesen megfelel. Felfogása egyező száz meg száz egykorú oklevél arengájával, sőt kifejezéseiben is megegyező. Egyéb eredményre tehát nem juthatunk, csak arra, hogy sz. István oklevele csakugyan azon kor, azon század befolyásai alatt kelt, melyről datuma szól; későbbi nem lehet, mert később más forma jött divatba; a hamisítóban pedig annyi diplomatikai tudományt nem lehet föltennünk, hogy ő érezte volna az arengának kor szerint való különbözősét, s ezért választott volna oklevele számára olyat, minő sz. István idejében dívott.

Vizsgálat alá vevén oklevelünk arengáját, s összevetvén azt az általunk közölt példákkal, tapasztaljuk, hogy sz. István arengája két részből áll, melyek külön-külön a közölt arengákban feltalálhatók ugyan, de egymással összeforrasztva nem. Az egyik rész: »Credimus et vere scimus . . . non solum laude humana praedicandum, verum divina mercede remunerandum.« A másik: »Si locis divino cultui mancipatis potestates atque honores adaugmentaverimus.« Az elsőt csaknem szóról szóra megtaláljuk a két würzburgi oklevelben; az utóbbira reukivül sok példát hozhatunk föl, mert e négy jellemző szó »loci divino cultui mancipata« az általunk idézeteknek csaknem mindegyikében előfordul. Még egy érdekes kérdést kellene megfejtelnünk, ki füzte össze legelsőbbben e különben önálló két részt? Sz. István oklevelének írója-e; s

¹⁾ *Mabillon. De re dipl. I. 598. l.*

²⁾ *Pl. Bouquet. Recueil. X. 574, 577, 620. l. stb.*

igy önálló compositionak tekinthető-e az, vagy pedig az egész egy — előttünk ismeretlen — németországi oklevélből vette át? E kérdéseket azonban anyag hiányában eldöntetlenül kell hagynunk. Annyi tény, hogy ez újonnan componált arenga megnyerte a király — illetőleg a királyi cancellária tetszését; mert évekkel utóbb ugyanezzel találkozunk a pécsváradi és szalavári apátságok alapító leveleiben.

Befejezván oklevelünk arengájáról kissé hosszúra terjedt fejtegetésünket, ismételjük lehozott eredményünket, hogy az arenga oklevelünk keltének tökéletesen megfelel; s egykorának minden tekintetben megfelelő oklevelet nincs okunk hamisnak tartani.

II. Nem kevésbé fontos és jellemző a protocollum utolsó része, a *promulgatio*, melynek fejtegetésére jelenleg áttérünk.

Sz. István 1001-iki oklevelében e szavakkal teszi óhajátását köztudomássá: »Quocirca omnium sanctae Dei ecclesiae fidelium, nostrorumque praesentium atque futurorum solers comperiat intentio.« Nagyjában megegyezik ez az 1009-iki veszprémi oklevéllel: »Proinde omnium sanctae dei ecclesiae fidelium nostrorum, (Hazai Okm. *nostrorumque*) praesentium scilicet et (H. O. *ac*) futurorum noverit industria.« A pécsváradi apátság alapító levele: »Quocirca omnium sanctae Dei ecclesiae et fidelium nostrorum, praesentium atque futurorum solers comperiat intentio.« Végre a szalavári apátság 1019. alapító levelében: »Quocirca omnium sanctae ecclesiae (Knauznál: sanctae Dei ecclesiae) fidelium, nostrorumque (Kn. *que helyett quam.*) praesentium atque futurorum solers comperiat intentio.«

A szent királynak praxisa tehát e tekintetben meglehetősen állandó volt; nézzük tehát, divatban volt-e e forma külföldön is, annyiival is inkább, mert a »solers comperiat intentio« kitétel meglehetősen szokatlan, s a rendestől elüt.

Ha már a legrégibb okleveleket is tekintjük, hasonló kitételeket nagy számmal sorolhatunk föl. IV. (gyermek) Lajosnak 902. évi sept. 19-én Ratbod trieri érsek részére kiadott oklevelében olvassuk: »Idcirco omnium sanctae dei

ecclesiae nostrorumque fidelium praesentium et futurorum comperiat agnitio.«¹⁾ I. Atenulf 903-iki promulgatioja ekkép szól: »Quapropter noverit omnium fidelium nostrorum praesentium scilicet ac futurorum solertia.«²⁾ Ez utóbbi forma aztán a toursi gyűjteménybe is felvétellett következő alakban: »Proinde comperiat omnium fidelium nostrorum, tam praesentium, quam et futurorum solertia, quia. . .«³⁾

E legrégibb példából is látjuk, hogy sz. István promulgatioja egészen egyező a külföldiekkel. Különösen IV. Lajos fönnebbi formája az, mely a mienkkel — az utolsó két szó hiján — csaknem szóról szóra megegyez. A szokatlan *solers* szót már egy századdal előbb megtaláljuk a *solertia*-ban, mely az előbbtől nem áll messze,

Sz. István oklevele a promulgatiót s az arengát *quocirca* szóval köti össze. Ebben hasonlítanak hozzá I. Henrik promulgatioi, melyek jobbára szintén »quocirca noverit omnium« által vezetettnek be.⁴⁾

I. és III. Ottó okleveleiben — habár nagyon hasonló kitételekre is akadunk — a promulgatiók jobbára eltérnek a mienktől. Így I. Ottónak 965. júl. 28-án a magdeburgi szent Móric kolostornak adott oklevelében: »Idcirco omnium sanctae ecclesiae fidelium nostrorumque praesentium ac futurorum noverit industria, qualiter nos. . .«⁵⁾ Ugyszintén egy másik oklevélben, melyet 966. apr. 12-én a magdeburgi sz. János kolostor részére állít ki: »Idcirco omnium fidelium sanctae universalis aecclesiae nostrorumque praesentium scilicet atque futurorum noverit universitas, qualiter nos. . .«⁶⁾ A promulgatio eleje mindkettőben a miénkkel tökéletesen megegyező, vége azonban eltér.

¹⁾ *Beyer*. Urkundenbuch zur Geschichte der Mittelrheinischen Territorien. Coblenz, 1860. I. 214. l.

²⁾ *Gattula*. Hist. abbatae Cassinensis. Velence, 1733. I. 28. l.

³⁾ *Rozière*. Recueil. I. 21. l. form. XIX.

⁴⁾ *Pl. Dronke*. Cod. dipl. Fuldensis. Cassel, 1850. 311. l. stb.

⁵⁾ *Heinemann*. Cod. dipl. Anhaltinus. I. 32. l.

⁶⁾ *Heinemann*. u. o. I. 35. l.

Hasonló eset forog fönn III. Ottónál is; így pl. 997. máj. 18-ki a nienburgi kolostor részére szóló oklevelében: »Omnibus sanctae Dei aecclesiae nostrisque fidelibus praesentibus atque futuris notum esse volumus.«¹⁾ Lehetetlen ebben ugyanazon constructiot fel nem ismerni, habár eltérő szófűzéssel is. Jobban megegyezik promulgationkkal 1000-ben máj. 1-én a cremonai püspökség részére adott oklevele: »Quocirca omnium sanctae Dei ecclesiae, nostrorumque praesentium ac futurorum fidelium comperiat universitas,«²⁾ mely az 1001-iki oklevéllel két szó hiján (sollers és intentio) egészen megegyezik. E kis különbséget is kiegyenlíti egy oklevele, melyről a Chronicon Gotwicense tesz említést, e promulgatioval: »Omnium fidelium Christi et nostri imperii sollers sciat intentio.«³⁾ Ebben tehát e két kifogásolható szó is előjön.

II. Henrik is jobbra a szokásos promulgatioval él; így használja azt 1005. máj. 18-iki oklevelében, melylyel a három Ottónak a Curi püspökség részére tett adományait megerősíti: »omnium sanctae Dei ecclesiae nostrorumque fidelium tam praesentium quam et futurorum noverit industria« . . .⁴⁾

Nemcsak Németországban, Franciaországban is ez az általánosan használt forma, melytől eltérést nem igen találunk, vagy csak igen kis mérvűt. Már együgyű Károly (C. simplex) ilyfélével él 917. máj. 28-án a S. Dénisi apátság részére adott oklevelében: »Noverit igitur omnium sanctae Dei ecclesiae nostrorumque fidelium tam praesentium, quam et futurorum sollertia, quod. . .«⁵⁾ Ilyennel él Capet Hugó is 988-ban: »Itaque noverit omnium sanctae Dei aecclesiae fidelium nostrorumque praesentium ac futurorum industria, quia. . .«⁶⁾

E promulgatiók eleje mind megegyező sz. Istvánéval,

¹⁾ *Heinemann*. Cod. dipl. Anh. I. 67. l.

²⁾ Cod. dipl. Langobardiae. 1722. l.

³⁾ Chron. Gotwicense. I. 215. l.

⁴⁾ *Mohr*. Cod. dipl. Cur. 1848—52. 106. l.

⁵⁾ *Tardif*. Inventaires et documents. 142. l. 228. sz.

⁶⁾ *Tardif*. Inv. et doc. 149. l. 237. sz.

annyira, hogy a »quocirca omnia sanctae Dei ecclesiae fidelium nostrorumque praesentium atque futurorum« szavaknak sok esetben még szórendje is ugyanaz; csakis befejezésök eltérő. De kérdjük, mit árt ez oklevelünk hitelességének? Éppen e szokatlan promulgatióból is következtethetünk arra, hogy oklevelünk írója előtt minta (Vorlage) volt, mely után a szöveget szerkesztette; s minthogy a mintában »sollers compariat intentio« állt, belekerült az sz. István oklevelébe is. Annyi azonban figyelembe veendő, hogy ha ritkább is e forma, de semmi esetre sem egyedül álló, mint erről III. Ottónak fentidézett oklevele tanuskodik.

16. §. Contextus.

I. Oklevelünk legfontosabb, s éppen ezért legtöbbször megtámadott részéhez értünk, melynek nem elég puszta formai megegyezését kimutatnunk; tekintettel kell lennünk annak jogi oldalára is. Oklevelünk e része foglalja magában mindazon jogokat, kiváltságokat, melyekkel a szent király országa első apátságát bőven elhalmozta. Kétségtelenül ez volt azon rész, mely ellen a veszprémi püspök hetedfél századdal ezelőtt támadólag lépett föl; s mely ellen a támadások napjainkig sem nyugodtak el.

Sz. István nagy, igen nagy kiváltságokkal látja el kedvelt apátságát, olyanokkal, minők külföldön is igen ritkák; ez tagadhatlanul azt a kérdést kelti az emberben: vajon volt-e hatalma Istvánnak, a világi fejedelemnek, oly jogokat engednie, minőknek engedélyezése egyedül az egyház fejének áll hatalmában? Honnan van azonban, hogy annyi pápa s annyi izben erősítette meg az oklevélben foglaltakat? III. Ince, IX. Gergely soha sem erősítették volna meg sz. István adományát, ha Istvánnak csakugyan nem volt hatalmában ilyesmit adományozni. Éppen e pápák voltak azok, kiket VII. Gergely után a legerélyesebbeknek tisztel az egyháztörténelem; a pápai befolyás, erkölcsi hatalom alattok élte virágkorát; nem lehet tehát képzelnünk, hogy megerősítettek volna

olyan kiváltságokat, melyeknek engedélyezésére az adományozónak joga nem volt, annyival is inkább, mert e jog az ő hatalmok körét látszott sérteni; hisz ez nem lett volna egyéb, mint jogtalanságnak jogtalansággal tetőzése. — Igaz, hogy a Sylvester-féle bullát mostani szövegében hitelesnek nem vagyunk hajlandók elfogadni. Azt hisszük azonban, hogy ilyenmű bullának kellett léteznie; mert nem képzelhető, hogy a pápa Asztrikot, az ujonnan megtért nemzet követét, a bulla osztogatás azon korszakában bulla nélkül bocsájtotta volna el magától. Mit tartalmazott e bulla, ki tudná megmondani? de a dolog természetéből folyik, hogy kellett olyasmit tartalmaznia, melynek folytán István feljogosítottnak érezte magát hasonló kiváltságok engedélyezésére.

E kérdésre azonban még visszatérvén, jelenleg nem fejtegetjük tovább; ezzel mintegy jelezni óhajtok az álláspontot, melyet oklevelünkkel szemben elfoglalunk. S most, rendben haladván, térjünk át a formulák kérdésére.

Sorba vévén a contextus részeit, legelőször e mondatban akadunk meg: »comperiat intentio, quod nos interventu, consilio et *consensu* domni Anastasii abbatis« . . s különösen a *consensus* az, mely nehézséget okozhat. Széttéekintvén külföldi oklevelekben, tapasztaljuk, hogy minden adomány, kiváltságosztogatás valakinek kértére történik. Így Capet Hugó 989-ben Majolus apát és baráttársai kértére tesz adományt a S. Maur des Fossés apátság részére; III. Ottó 991-ben Finginius apát kérelmére ajándékozza meg a Metz melletti sz. Félix monostort. Robert francia király 998-ban szintén Renoldus püspök, és ennek atyja Burchard kértére adományoz a Fossés-i apátságnak stb. I. Ottó is ekkép szól 965. nov. 29-én Thietmár örgróf részére adott oklevelében: »Noverit . . . industria, qualiter nos interventu« stb. ¹⁾ Hasonlóan gyakori az II. Ottónál; ²⁾ de különösen III. Ottónál egész sereg »ob

¹⁾ Heinemann. Cod. dipl. Anhaltinus. I. 33. l.

²⁾ Pl. Zahn. Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark. Grác, 1875. I. 34. l.

petitionem (dilectionem) et interventu« madományozást lehetne fölsorolnunk. ¹⁾

Ezekben tehát találunk »ob interventum et consilium« adományozásokat; kis keresés után találunk olyanokat is, melyekhez az illető egyházi előljáró consensusa is szükséges volt. A dolog természetéből érthető, hogy vannak oly adományok, kiváltságok, melyek csak kölcsönös megegyezés, jóváhagyás által lesznek érvényesekké; ily beleegyezésre sz. Istvánnak is szüksége volt. Így mondja ezt I. Ottó 947. apr. 30-án kelt s a Breotioi (hihetőleg Burtscheid) és Littermalai egyháznak adott kiváltságlevelében: »Noverint omnes fideles nostri praesentes scilicet ac futuri, qualiter nos pro Dei amore cum consensu et deprecatione Faraberti episcopi ceterorumque fidelium nostrorum. . .« ²⁾ Hasonlót mond II. Henrik, sz. István kortársa, a bambergi püspökségnek adott 1009. oct. 29-iki oklevelében: »Romana auctoritate atque venerabilis Heinrici Vuirciburgensis episcopi consensu, ac pari communique omnium nostri fidelium tam archiepiscoporum quam episcoporum abbatumque nec non ducum et comitum consultu.« ³⁾ A consensus-ra is találunk tehát példát, de természetesen csak oly esetekben, hol e consensust a dolog természete hozza magával.

Tovább haladván oklevelünk szövegében, feltűnik e mondatnak: » . . . quod nos per Dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri ad finem perduximus« formaszerűsége. Ehhez hasonló az 1009-iki veszprémi oklevél illető helye: »quod nos pro animae nostrae remedio.« (A tihanyi convent 1298. átíratában ugyanez: quod nos animae nostrae pro redemptione.) Sokkal inkább megegyező azonban

¹⁾ Jaffé. Diplomata quadraginta. Berlin, 1863. 22, 23, 24. l. Heinemann. Cod. dipl. Anhalt. I. 66, 67, 69. l. stb.

²⁾ Lucomblet. Urkundenbuch für die Gesch. des Niederrheins. Düsseldorf, 1840. I. 56. l.

³⁾ Monum. Boica. XXVIII. p. II. 413. l. Ezen kívül többször, 375, 397, 401. l. stb.

a pécsváradi 1015-iki alapító levél fönnébbi oklevelünkkel : »*quod nos per Dei subsidium, ob animae nostrae remedium, et pro stabilitate regni nostri monasterium sanctae Dei genitricis Mariae et sancti Benedicti ad radicem montis ferrei diligenter construximus.*« Nem különben a szalavári 1019-iki alapító levél is : »*quod nos divino instinctu fundavimus monasterium in insula Zaladiensi ordinis S. Benedicti, quod ab anno incarnatione (Knauznál : ab incarnatione) domini millesimo decimo nono, per dei subsidium ob animae nostrae remedium pro stabilitate regni nostri ad finem perducimus.*

E kitétel »*pro remedio animae nostrae*« különben igen régi, s már IX-ik századi formulákban előfordul ; ¹⁾ innét van hogy németországi oklevelekben csaknem általános. Így használja azt I. Ottó a quedlinburgi Servatius apácakolostor részére adott 936. (vagy 937.) oklevelében : »*pro remedio animae nostrae.*« ²⁾ III. Otto is 999. febr. 20-án kelt oklevelében, melylyel a cassinói apát által Cucuruzzo hegyén emelt kolostort erősíti meg : »*pro dei amore, animaeque nostrae remedio*« kitétellel él. ³⁾ Ez egész összehasonlítás csekélységnek látszik ; pedig fontossága mindenesetre van, mert világosan mutatja, hogy sz. István oklevele egészen azon felfogáson áll, a min egykorú oklevelek, s így korának egészen megfelel.

Oklevelünk tovább folytatja : »*talem concessimus libertatem, qualem detinet. . .*« E kitétel élénken emlékeztet III. Ottónak Kreutznach részére 1000. máj. 30-án adott oklevelére, melyben hasonlót olvasunk : »*talem pacem obtineant, qualem detinent*« . . ⁴⁾ Valjon csakugyan megegyeztek-e azon kiváltságok, melyeket sz. István a pannonthalmi apátságnak adományozott, azokkal, miket korában Cassino élvezett, annak vizsgálataát későbbre hagyjuk.

Feltűnhetnek valakinek a halmozás, melyet sz. István

¹⁾ Rozière, Recueil II. 716. I. form. DLXX.

²⁾ Heinemann, Cod. dipl. Anhalt. I. 2. I. s ezen kívül igen gyakran.

³⁾ Gattula, Hist. abb. Cassinensis, I. 312. I.

⁴⁾ Beyer, Urkundenb. der mittelh. Territ. I. 332. I.

oklevelénél a pertinentiák felsorolásában tapasztalunk. S kérdehetné, megfelelnek-e ilyféle halmozások »decimationem de omnibus negociis, praediis, terris, vineis, segetibus« stb. és alább »se intromittere in Mancipiis, terris, vineis, decimationibus, piscationibus, ripis, placitis« — megfelelnek-e ezek a XI. század első éveinek? nem újabb-e e halmozási forma? Hogy ez az oklevél kora ellen nem bizonyít, legyen szabad egy IX. századi formula illető részét — mely tehát oklevelünkél közel két századdal idősebb — idéznünk: »Has itaque res cum omnibus ad se pertinentibus, Mancipiis, aedificiis, terris cultis et incultis, vineis, silvis, campis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, molendinis, adiacentiis, perviis, exitibus et regressibus, quaesitum et ad inquirendum, totum et integrum . . . tradimus atque confirmamus.«¹⁾ A halmozás tehát sz. István oklevelében előttünk egészen igazolt; most még egy szót Benczúr 11-ik ellenvetésének egy pontjára nézve. Benczúr kételkedik abban, hogy Somogy megye sz. István korában már szőlőt termesztett volna; s e kétségét az oklevél hitelessége ellen használja föl. Részünkről nem vagyunk oly szigorúak; s noha valószínű, hogy Somogynak akkoriban már voltak szőlői, mert Probus római császár alatt 281-ben hozatott be a szőlőtermelés Pannoniába:²⁾ még akkor sincs okunk oklevelünk hitelességében kételkedni, ha Somogy nem is termesztett akkor bort. Sem Benczúr, sem a legújabb támadók nem tudták megkülönböztetni az oklevélnek tisztán formai részét, annak szorosan vett jogi s történeti tartalmától. Ha a pertinentiák közt olaszországi oklevelek mintájára »cum olivetis« is fordulna elő, akkor sem lenne okunk oklevelünket elvetni. Ismeretes, hogy Közép-Németország olajfákat sohasem termelt, vannak mégis oklevelek, melyek ott a járulékok közt olajfákat is felsorolnak. Ennek más magyarázatát nem lehet találnunk, csak azt

¹⁾ *Roziere*. Recueil. II. 712. I. form. DLXIX.

²⁾ Első bortermelő hegyek voltak: Mons Almus Sirmium mellett, és a Mons Aureus Moesia felső részén. *Inchoffer*. Annales eccl. 281. évh. LXVIII. I.

hogy az oklevelet olasz formulák után fogalmazták; de felette tévednénk, ha ez okból azt hamisnak hirdetnők. A formulák befolyását sz. István oklevelének megítélésénél sem szabad szemünk elől téveszteni.

Folytatva tovább oklevelünk contextusát, a szabad fogalmazású részeket elhagyva, elérünk e mondathoz: »Et ne . . . episcopus parrochianus iniurias querimoniasve in collectione decimationis pateretur, ei curtem, quae vocatur Cortou . . . tradidi.« Ugyanezen szavakkal fejezi ki ezt a szalavári apátság 1019-iki alapító levele is: »Et ne episcopus, parrochianus (Knauznál: ipsius parrochianis) iniurias, querimonias in collatione (Kn. collectione) decimationis pateretur, sibi alios terminos decimationis assignando conferimus.« Valjon fölért-e a curtis Cortou a somogyi tizedekkel, e kérdés megvitatását későbbre hagyjuk.

»Quod si ipse contra mea statuta quid inique agere vel acquirere voluerit, ante Deum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere mecum sciat.« Egészen e formával találkozunk a szalavári apátság alapító levelében is, mely egyáltalában formáira nézve sz. István okleveléhez legközelebb áll: »Quod si ipse contra nostra statuta, quod absit, inique agere, vel quaerere voluerit, ante Deum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere nobiscum sciat.« Ugyanazon apátság részére adott 1024-iki adomány levelében ez áll: »ante dominum iudicem vivorum et mortuorum in die iudicii se contendere nobiscum sciat;« mely tehát az 1001. formával csaknem szóról szóra megegyezik. A formák e megegyezése mutatja, hogy sz. István cancelláriája meglehetősen ragaszkodott azon formákhoz, melyeket eleintén átvett. Az »in die iudicii«-re való hivatkozás is teljesen megfelel oklevelünk korának; s legyen elég e tekintetben II. Henrik okleveleire hivatkoznunk, melyekben ilyesmi rendkívül gyakori. ¹⁾

»Adhuc autem subiungens dico, sit id ipsum monaste-

¹⁾ Monumenta Boica. XXVIII. p. II. 354, 398, 400. l. stb.

rium ab omni inquietudine semotum, habeantque monachi post transitum sui cuiusque abbatis alium abbatem securiter eligendi, et a quocunque velint episcopo consecrandi eum.« E szavakkal kezdi oklevelünk azon immunitások felsorolását, melyekkel sz. István a pannonhalmi monostort ellátta. »Et ut ipsum monasterium ab omni inquietudine sit semotum« e szavakat olvassuk a pécsváradi alapító levélben. Ugyanígy beszél a szalavári: »Sid id ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum;« és a bakonybéli oklevél is: »Adhuc autem subiungens statuo, sit ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum.« Ez különben általánosan használt forma, s külföldi oklevelekben igen gyakran találkozunk vele. Így pl. II. Otto 972-ben aug. 28-án a curi püspökség részére adott oklevelében: »locus . . . omnium inquietudine semota consistat.« ¹⁾ Az egyes kiváltságokat — habár más szavakkal — szintén föltaláljuk sz. István többi oklevelében, melyeknek külföldi oklevelekben is előfordultát alább lesz alkalmunk kimutatni; s azt hisszük lesz alkalmunk bebizonyítani azon ellenvetés tarthatatlanságát, mely a sz. István által adott kiváltságok keletkeztét külföldön is sokkal későbbre teszi.

Az oklevél azon részéhez értünk, mely Benczúrtól kezdve Horváth Mihályig folytonos támadásnak volt kitéve, s csak azért, mert annak formaszerűségét tekintetbe senki sem vette. E rész a következő: »Praecipimus itaque sub testificatione salvatoris domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, *dux*, *marchio*, *comes*, *vicecomes*, seu aliquis homo magnus sive parvus de iam fato monasterio aliquomodo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, decimationibus, piscationibus, ripis, placitis, sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat.« Mielőtt a *dux*, *marchio*, *vicecomes* szavak ellen tehető kifogást vizsgálónok, vegyük sz. István többi oklevelét vizsgálat alá, mily alakban fordul elő bennök e kifogásolt rész.

A veszprémi püspökségnek adott 1009-iki oklevél eképp szól: . . . »nullus *dux*, *marchio*, *comes*, *episcopus*, archi-

¹⁾ Mohr. Cod. dipl. 92. 1.

episcopus, vicecomes, iudex vel exactor, aut aliqua magna persona, vel parva regni nostri, audeat contra statuere.« (A Hazai Okm. e részt következő eltéréssel közli : »nullus dux . . . . . vicecomes, *sculdaci*us, iudex vel exactor, aut aliqua magna parvaque regni nostri persona audeat discenscere — *igy* —«)

A pécsváradi apátság 1015-iki oklevelében a következőket olvassuk : »Praecipimus, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, seu aliqua persona nobilis aut ignobilis, de iam fato monasterio aliquomodo se intromittere in mancipiis, terris, vineis, ripis, pratis, piscinis, cultis et incultis, salicidiis, decimationibus et omnibus his, quae in supra scriptis reperiuntur, sine concessione abbatis eiusdem monasterii audeat.« Ugyanezen kitételekkel találkozunk az 1019-diki szalavári oklevélben is : »Praecipimus etiam sub testificatione domini nostri Jesu Christi, ut nullus potentum, vel aliquis magnus sive parvus, de iam dicto monasterio aliquomodo se intromittere in mancipiis, aut (Knauznál *aut* hiányz.) terris, vineis, decimationibus, piscationibus (Kn. piscatione), ripis (Kn. apes), placitis (Kn. plancis *sic*) sine concessu eiusdem abbatis audeat aut (Kn. vel) praesumat.«

Hátramarad még a bakonybéli apátság 1037-iki alapító levele, mely szintén megegyező formával bír : »Praecipio itaque firmiter statuendo, sub testificatione salvatoris domini nostri Jesu Christi, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes, praefectus, nec aliquis potens homo, sive magnus sive parvus de praefato monasterio et eius iure infrascripto se aliquo modo intromittat in tributis, in redditibus, etc.« Hogy mit bizonyítanak e megegyező formák, már több ízben említettük; azért ezt nem ismételvén, vizsgáljuk a viszonyt, melyben ezek a külföldi oklevelek illető részével állanak.

I. Ottó okleveleiben rendes e sor : »dux, marchio, comes, vicecomes.« ¹⁾ E méltóságok II. Ottónál is előfordúlnak,

¹⁾ Pl. *Dronke*. Cod. dipl. Fuldensis. 318. l.

még pedig jobbára ugyanazon sorrendben. Így a hamburgi és brémai egyházak részére 967. oct. 27-én adott oklevelében : »nullus dux, neque marchio, neque comes«. . . ¹⁾ Ugyanígy III. Ottónak 998. márc. 16-án kelt oklevelében. ²⁾ Ugyanennek 1000. júl. 5-iki oklevele így szól : »ideoque praecipientes iubemus, ut nullus dux, marchio, comes, archiepiscopus, episcopus«. . . ³⁾ Azt tehát látjuk, hogy e méltóságok külföldön mind léteztek; de vajlon léteztek-e hazánkban is? Mi azt hisszük, hogy nálunk *marchio*, *vicecomes* sz. István korában nem volt; s annak, hogy az sz. István oklevelében előfordúl, másban keressük magyarázatát.

A mint oklevelünk írója az arengát átvette III. Ottó okleveleiből : éppen úgy vette át e formát is; mert nemcsak e nevek megegyezők, hanem még a méltóságok sorrendje is ugyanaz. Így olvassuk III. Ottónak 997. febr. 8-án a milanoi sz. Ambrus monostornak adott oklevelében : »nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes, vicecomes.« ⁴⁾ Sz. István kortársa II. Henrik szintén e sorrenddel él legtöbb esetben; így mondja 1016-ban a bambergi püspökségnek adott oklevelében : »praecipiendo itaque iubemus, ut nullus archiepiscopus, episcopus, dux, marchio, comes«. . . ⁵⁾

Lehet-e világosabban szóló bizonyítékokat találnunk? bizonyíthatunk-e be valamit kézzelfoghatóbban? Mindazok, kik a *dux*, *marchio*, *vicecomes* szavakban fönnakadtak, nem tudják, miként kell egy kilencedfél százados oklevéllel eljárniok. Eddig úgyszólván senki — sem a támadók, sem a védők

¹⁾ *Elmuck u. Bippen*. Bremisches Urkundenbuch. Bréma, 1873. I. 13. l.

²⁾ U. o. I. 15. l.

³⁾ *Cod. dipl. Langob.* 1725. l.

⁴⁾ *Cod. dipl. Langob.* 1633. l. Ugyanígy III. Ottónak 997. jan. 17. Brixen részére szóló oklevelében; csak hogy itt a helyi viszonyok miatt *scudlascius* és *gastaldio* is előjön a sorban. U. o. 1625. l.

⁵⁾ *Monum. Boica*. XXVIII. p. II. 461. l. Általában a *dux*, *archiepiscopus*, *episcopus*, *marchio*, *comes*, *vicecomes* — sor az Ottóknak majd minden levelében előjön. V. ö. *Margarini*. *Bullarium Cassinense*. II. 50, 53, 57, 58, 59, 62. stb. l.

— nem voltak tisztában a formulák kérdésével; mit kell elfogadnunk az oklevélben, s mit pusztá szóvirágnak tartanunk. A diplomatika, mely újabban oly bámulatos haladást tanúsított, megtanít bennünket arra, minő módszerrel kell oklevelek vizsgálatához fogunk; s nem akad föl oly kérdéseken, melyek miatt a történész, ki nem üz specialis diplomatikai tanulmányokat, kész egy oklevelet hamisnak bélyegezni.

Részünkről fel nem akadnánk, ha oklevelünkben *sculdasius* vagy *gastaldio* jönne is elő, (a mint hogy ez valóban elő is fordul az 1009-iki oklevél 1298-iki átiratában) neha ily nevű hivatalok hazánkban soha sem voltak; mert ez csak azt bizonyítaná, hogy az 1001-iki oklevél írójának olaszországi (tán éppen cassinoi) oklevél szolgált mintája gyanánt.

Befejezván a narratio és dispositio formáit, áttérünk a poena pecuniaria és spiritualis formájára, mely oklevelünkben ekkép szól: »Quod qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium camerae nostrae ac medium praefato monasterio suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae vinculo aeternaliter feriatur.« A poena nagysága ellen Benczúr ellenvetést támasztott; ¹⁾ lássuk tehát mennyi alapja volt ennek, s vessük egybe sz. István többi okleveleit s az egykorú külföldieket.

A veszprémi 1009. oklevélben 8000 libra arany büntetésről olvasunk, melynek rendkívüli nagyságát megmagyarázni valóban képesek nem vagyunk. Sz. István többi oklevele azonban az 1001-ikivel teljesen megegyező. Így a pécsváradi apátság alapító levelében: »Quod qui fecerit, componat centum libras auri optimi, medium camerae regiae, medietatem vero abbati.« A szalavári alapító oklevél csak 50 libra birságot tűz ki, de ezt ugyanazon szavakkal teszi, mint oklevelünk: »Componat quinquaginta libras auri optimi, medium camerae nostrae ac medium praefato monasterio suisque rectoribus, maledictionisque (Knauznál *que* hiány.) perpetuo (Kn. perpetui) vinculo aeternaliter feriatur (Kn. feriantur.)

¹⁾ L. a 9. §-ban Benczúr 13-ik ellenvetését.

Egészen ilyen a szalavári apátság 1024-iki oklevelének poe-nája is : »componat centum libras auri purissimi, medium camerae nostrae ac medium praefato monasterio suisque rectoribus, maledictionisque perpetuae vinculo aeternaliter feriatur.« S végre a bakonybéli oklevél is, mely ugyanannyi poe-nával, s ugyanoly felosztással bir.

Lássuk most a külföldi okleveleket, hogy elüt-e és mennyire oklevelünk formája az egykorú praxistól.

A »centum librae auri« pénzbírság már a toursi gyűjtemény formái közt is előfordúl, mely sz. István oklevelénél majdnem két századdal idősebb. ¹⁾

Az Ottók okleveleiben csaknem általános a 100 libra büntetés, melynek fele a császári kincstárt, fele az illető egyházat illeti. Így II. Ottó 975-ben, III. Ottó 996-ban ²⁾ stb. De nemcsak a mennyiség, hanem még a szavak összefüzése is megegyező a mi oklevelünkkel. III. Ottó pl. 998-ban apr. 14-én a metzi püspökség részére adott oklevelében így szól : »C libras auri persolvat, medietatem camerae nostrae et medietatem praefatae ecclesiae et rectoribus eiusdem. ³⁾ Ugyanígy 999. febr. 20-án a Cucuruzzo hegyén épült monostornak szóló oklevelében : »componat centum libras auri (optimi,) medietatem camerae nostrae et medietatem iamdicto monasterio. ⁴⁾

A 100 libra arany büntetés tehát tökéletesen megfelel a kornak, s nagyságában megütődni nincs semmi okunk. Sőt nem csudálkoznánk, ha oklevelünk kétszáz sőt ezer librát tűzött volna ki büntetésül; mert fontosabb adománylevelekben külföldön ilyesmi nem ritka. Így III. Ottó 998-ban a veronai egyház részére adott oklevelében ⁵⁾ kétszáz libra büntetést szab; ugyanannyit tűz ki egy 999. apr. 15-iki oklevele : »Componat ducentas libras auri, medietatem camerae nostrae et

¹⁾ Rozière, Recueil. II. 722. l. form. DLXXI.

²⁾ Böhmcr, Acta imperii. 11, 21, 23. l. stb.

³⁾ Beyer, Urkundenbuch der mittelrhein. Territ. I. 330. l.

⁴⁾ Gattula, Hist. abb. Cassin. I. 312. l.

⁵⁾ Böhmcr, Acta imperii. 25. l.

medietatem iam dictae sanctae aecclesiae suisque rectoribus.« ¹⁾ Megegyezése sz. István oklevelével feltűnő.

Ezer libra büntetés sem példátlan, noha csak a legfontosabb tartalmú oklevelekben található. Ilyenek III. Ottónak 1000. márc. 27-én a cremonai püspökség, ²⁾ ugyanannak 1000. júl. 6-án a ticinói monostor, ³⁾ 1001-ben Vicenza részére kiállított oklevelei ⁴⁾ stb.

Azt látjuk tehát, hogy 100 libra büntetés abban a korban éppen nem szokatlan, sőt inkább általános. Ez az egy is jellemzi Benczúr ellenvetéseit s e téren csekély ismereteit; a legkisebb körültekintés meggyőzte volna őt állítása tartatatlanságáról.

Most még egy szót. Oklevelünk e helyén ezt olvassuk : »medium camerae nostrae.« Az egy *camera* szó is kétségtelenül bizonyít a mellett, hogy sz. István oklevelének írója német minta után dolgozott; ha mintájául olasz formákat választott volna, oklevelünkben a *camera* helyén *palacium* fordulna elő.

Oklevelünk contextusának utolsó része a corroboratio, mely így hangzik : »Quod ut verius credatur, hanc paginam manu propria roborantes sigillari iussimus.« Sz. István egyéb oklevelei e részben némileg eltérnek az 1001-iktől, s corroboratioik nem egyöntetűek; még leginkább megegyező a pécsváradi 1015. oklevél, a következő formával : »Quod ut verius credatur, hanc paginam manibus propriis roborantes, sigilli nostri munimine . . . confirmavimus.«

Külföldi oklevelekben azonban e forma igen régi s csaknem általános. Liutprand longobard király 712. körül már »quod ut verius credatur . . .« formával vezeti be a corroboratiót. ⁵⁾ Analog kitételeket százával találunk az Ottók diplomáiban. Pl. I. Ottonnak 937. sept. 21-én kelt s a magdeburgi sz. Móríc kolostornak adott oklevelében : »Et ut hoc a fidei-

¹⁾ Cod. dipl. Langobardiae. 1687. l.

²⁾ Cod. dipl. Langob. 1718. l.

³⁾ Cod. dipl. Langob. 1727. l.

⁴⁾ Böhmer. Acta imperii. 29. l.

⁵⁾ Cod. dipl. Langob. 8. l.

bus nostris *verius credatur*, manu nostra subtus illud firmavimus.« ¹⁾

III. Ottónál már találunk közelebb álló kitételeket is. Így 997. júl. 9-én Sigebert nevű híve részére kiállított oklevélben olvassuk : »hanc paginam manu propria subtus corroborantes, sigillare iussimus.« ²⁾ Így 998-ban apr. 14-én a metzi püspökségnek szóló oklevélben is : »quod ut verius credatur, manu propria« . . . ³⁾ Így vezeti be egy 999. apr. 15-ki oklevelét is. ⁴⁾

1000-ik éven túl e két forma uralkodó Ottó okleveleiben : »hanc paginam manu propria corroborantes sigillari praecipimus.« ⁵⁾ És : »hanc paginam manu propria corroborantes (roborantes) sigillare iussimus.« ⁶⁾ Mind a kettő pedig oly közel áll a sz. István által használt formához, hogy azzal úgyszólván egynek tekinthető. Sz. István kortársa is, II. Henrik, jobbjára az utolsó formával él : »hanc paginam manu propria corroborantes, sigillari iussimus.« ⁷⁾

Ezzel befejeztük a contextus formai oldalát ; láttuk, hogy annak mindegyik részére képesek voltunk idegen oklevelekből példákat felhozni. Kétségtelen tehát, hogy tévedtek mindazok, kik itéletet hittek mondhatni oklevelünk fölött, tisztán az oklevelet vévén vizsgálat alá, a nélkül, hogy tekintettel lettek volna idegen országok okleveleire, s a diplomatika újabb elveire. Azt hisszük, a német befolyást oklevelünkön eléggé kimutattuk, s ezzel a módot is, mint kell hasonló kutatásoknál eljárunk ; szükség, hogy áttérjünk az oklevélben foglalt kiváltságok fejtegetésére, s adjuk az oklevél néhány homályos szavának magyarázatát.

¹⁾ *Heinemann*. Cod. dipl. Anhalt. I. 4. l. stb.

²⁾ *Jaffé*. Diplomata quadraginta. 24. l.†

³⁾ *Beyer*. Urk. der mittelh. Territ. I. 330. l.

⁴⁾ Cod. dipl. Lang. 1687. l.

⁵⁾ Pl. *Heinemann*. Cod. dipl. Anhalt. I. 70, 71. stb. l.

⁶⁾ *Zahn*. Urkundenb. von Steierm. I. 40. l. *Beyer*. Urk. d. mittelh. Terr. I. 332. l. Mon. Boica. XXVIII. p. II. 291. l. stb.

⁷⁾ Pl. *Ried*. Cod. dipl. Ratisb. I. 118. l. stb.

II. Legelőször a »curtis Cortou« ötlik szemünkbe, melyet a veszprémi püspök a somogyi tizedek helyében kárpót-lásul nyer. Kérhetni e helyen, mi volt e *curtis*, mely egy egész megye tizedeivel fölért? Benczúr föl is említé ezt ellenveté-sei közt, ezt is érvül használván az oklevél hitelessége ellen. Hogy e kérdéssel tisztába jöjjünk, meg kell állapítanunk, mit értettek a *curtis* alatt. Benczúr ezt egyszerű udvarnak vette, s az természetes, hogy ily értelemben vett *curtis* nem volt *aequivalens* ajándék a somogyi tizedek helyett. Glossariumokban keresvén a *curtis* értelmét, úgy látjuk, hogy az igen változatos, mert egyszerű udvartól egész helységek összeségéig mindent jelenthet. ¹⁾ Az tehát a kérdés, melyik értelemben használja azt sz. István oklevele? Hogy erre megfelelőhes-sünk, legegyszerűbb mód, németországi okleveleket venni viz-sgálat alá.

Arnulf 890. nov. 20-án kelt és Dietmar salzburgi ér-seknek szóló oklevelében, az érseknek adományoz egy »cur-tem cum mansis.« ²⁾ Tehát a *curtis* nem udvart, hanem több házból álló csoportot jelent. IV. (gyermek) Lajos 910. febr. 10-én Konrád grófnak adományozza : »curtem dominicalem Brechene nuncupatam cum curtibus, aedificiis, ecclesia, deci-mis, mancipiis stb.« ³⁾ E *curtis* tehát maga is több *curtis*ből, azaz házcsoporthoz állott, tizedjei voltak, sőt temploma is volt; pedig akkor csak nagy helységeknek volt templomok.

Ezeknek alapján lássuk, ily értelemben használatos-e a *curtis* az Ottók okleveleiben is. I. Ottónak 955-iki dec. 28-án kelt s a curi püspökségnek szóló oklevelében ezeket olvas-suk : »curtem nostram . . . cum omnibus ad eandem curtem iuste et legaliter pertinentibus, cum aecclesia, et decimis, cur-tilibus, aedificiis, mancipiis, agris, pratis, vinetis, silvis, pascuis, alpibus, aquis, aquarumve decursibus, fontibus, insulis, pisci-

¹⁾ Du Cange. Glossarium mediae et infimae latinitatis. 1842-iki párisi kiadás. II. 624—629. l. És Brinckmeier. Glossarium diplomaticum. Gotha, 1856. I. 551—552. l.

²⁾ Zahn. Urkundenb. von Steiern. I. 13. l.

³⁾ Beyer. Urk. der mittelhhein. Territ. I. 219. l.

tionibus, molendinis cultis et incultis, quaesitis et inquirendis, omnibusque ad eundem locum rite subsistentibus.« ¹⁾ Csaknem ugyanezt olvassuk I. Ottónak hihetőleg 956-ban kelt s ugyanannak adott oklevelében : »curtem nostram . . . . Zizuris nuncupatam, cum omnibus ad eandem curtem iuste et legaliter pertinentibus locis et rebus, aecclesiis, cum decimis, curtilibus, aedificiis, mancipiis utriusque sexus, vinetis, alpibus, pratis, saltibus, montibus, pascuis, aquis, aquarumque decursionibus, insulis, fontibus, rivis, piscationibus, molendinis cultis et incultis, viis et inviis, exitibus et redditibus quaesitis et inquirendis.« ²⁾ Ugyanígy olvassuk e nagyszámú pertinentiákat még két, ugyanazon egyháznak adott oklevelében. ³⁾ Ily értelemben használja III. Ottó is a curtist; legyen elég 998. júl. 28-diki oklevelére hivatkoznunk, melylyel az Aacheni Mária-kolostornak adományozza »curtem Andernacho dictam . . . . cum omnibus suis pertinentiis in mancipiis utriusque sexus, areis, aedificiis, vineis, agris, campis, pratis, pascuis, silvis, venationibus, aquis, aquarumque decursibus, molendinis, piscationibus, cunctisque, quae adhuc dici vel nominari possunt.« ⁴⁾

Az Ottók oklevelei tehát újmutatást nyújtanak arra, mit kell sz. István *curtis*-a alatt értenünk. Azon hely, melynek ennyi pertinentiákat sorolják föl az oklevelek, okvetlenül többet jelentett egyszerű helységnél; s alatta nagy községet, a hozzátartozó összes járulékokkal kell értenünk. Nemcsak hogy Benczúr ellenvetése nem ront semmit oklevelünk hitelességén; de bővebben vizsgálva a dolgot, kitűnnék, hogy a sz. király által ajándékozott curtis sokkal fölülmúlja a somogyi tizedeket.

Mielőtt a szent király által adományozott kiváltságok megvitatására térnénk át, szükség Benczúrnak még egy el-

¹⁾ *Sickel*. Beiträge zur Diplomatik. VI. Sitzungsberichte. 85. B. (1877.) 353--354. l.

²⁾ Sitzungsberichte. 85. B. 388—389. l.

³⁾ U. o. 400. és 402. l.

⁴⁾ *Lacomblet*. Urkundenb. des Niederrheins. I. 82. l.

lenvetésére visszatérnünk, melylyel azonban igen röviden végezünk. Benczúr ellenvetései közt azt is mondá, hogy oly tizedek adományozására, melyek az illető monostor vagy püspökség határain kívül fekszenek, sz. István kora előtt, sem utána, nincs példa. Erre nézve legyen elég két példát felhoznunk. I. Ottó 965. oct. 1-én a Lüneburgi sz. Mihály kolostornak adományozza a Bardewiki vámtizedet.¹⁾ III. Ottó pedig 992-ben dec. 31-én a würzburgi püspökségnek ajándékozza »omnem decimam tributi, quae annuatim de partibus orientaliū Francorum vel de Sclavis . . . ad fiscum dominicum per omnes terrae illius pagos et comitatus de qualicunque re persolvi solita erat.«²⁾ E kettő is elegendő Benczúr ellenvetésének megcáfolására.

Most végre áttérhetünk a sz. király oklevelébe foglalt kiváltságok fejtegetésére, melyekről Horváth Mihály oly elvetően nyilatkozik, s azoknak sz. István király korában való előfordúltát képtelenségnek mondja.³⁾ Annyi tény, ha állna ez ellenvetés, sz. István oklevelének hitelessége meg lenne döntve; csak hogy szerencsére e kiváltságoknak külföldön való divatát képesek vagyunk kimutatni.

Szent István — az oklevél szavai szerint — oly kiváltságokat ad a sz. mártóni apátságnak, minőket korábban a cassinói apátság élvezett. A mint Zachariás pápa 741-iki bullájával a cassinói apátot a többi fölé helyezi, s neki adja az apátok közt az első rangot: épp úgy sz. István is elsővé akarván tenni országában a pannonhalmi apátságot, azt oly kiváltságokkal látja el, minőket más nem élvezett.

Összegezván a sz. mártóni kiváltságokat, azok a következő öt pontban foglalhatók össze: 1. Felmentés minden püspöki hatalom alól (sit ab omni inquietudine semotum; és alább: praecipimus itaque . . . ut nullus archiepiscopus, episcopus . . . se intromittere audeat.) 2. Szabad apát-választás,

¹⁾ Böhmer. Acta imperii. 9. l.

²⁾ Bresslau. Diplomata centum. 88. l.

³⁾ L. 12. fejezetünket.

s az apátnak azon püspöktől való felszentelése, a kit óhajt (habeant monachi post transitum sui cuiusque abbatis alium abbatem securiter eligendi, et a quocunque velint episcopo consecrandi eum.) 3. Azon jog, hogy a rendeket azon püspöktől kérhetik, a kitől óhajtják (sit illis licitum ordines accipere quovis loco et a quocunque episcopo.) 4. A hordozható oltár használásának joga (ante neminem vero abbatum capella incedat, nisi ante patrem ipsius monasterii.) 5. A püspöki sandalok használhatása (more episcopi in sandaliis missam celebret.) Már most lássuk, feltaláljuk-e e kiváltságokat sz. István kora előtti cassinói oklevelekben, s feltaláljuk-e egyáltalában külföldön?

A cassinói apátság igen régi; alapítása 529-ben történt. Mint ilyen ősrégi szerzetnek, pápai oklevelei igen nagy számmal vannak; ezeknek azonban csak legrégibb részére vagyis az 1001. előttiekre kell kiterjeszkednünk, melyek közzül összesen tizenhetet néztünk át, s ezek a következők: I. Gergely 594. és 604, I. Tódor 643, III. Gergely 740, Zachariás 741, 742 és 749, I. Pál 763, I. Adorján 772, III. Leo 802 és 805. (ez utóbbi N. Károlylyal közösen), I. Paschalis 817, IV. Gergely 835, IX. János 898, XIII. János 972-ből kettő, és végre V. Benedek 978. Ennyi pápai bullát bír a cassinói apátság s a számos vele összefüggő monostor 1001. előtti évekből.

Lássuk tehát a fönnebbi kiváltságokat egyenként:

1. A püspöki hatalom alól való kivételre már Tódor 643-iki bullájában is találunk nyomot: »interdicentes omnibus episcopis vicinis, vel procul ab ipso monasterio constitutis, nihil usurpare, nihilque praesumere contra hoc, quae tenor huius privilegii et norma decernit.« . . És alább: »interdicentes etiam episcopo, in cuius parochia esse videtur praedictum monasterium constitutum, ut nihil contra tenorem praesentis decreti, pia postulatione indulti, quicquam adtemptet, neque ullo modo eius baptismales ecclesias, seu decimas sibi vindicet, nec ipse suique successores praesumant prohibita contingere.« Végül pedig: »Nullam potestatem habere permittimus

episcopis in eodem monasterio, neque in rebus, vel ordinandis personis, sed quod cuncta congregatio elegerit, post mortem patris monasterii, ipse debeat in eodem monasterio ordinare.«¹⁾

Határozottabban fejezi ki ezt Zachariás 742-iki oklevelében : »Observari quoque hanc nostram iussionem volumus, ut nullus episcopus in iam dictis ecclesiis, vel in subiectis possessionibus decimas tollat, sacerdotem excommunicet, vel ad synodum provocet,« s elrendeli, hogy a püspökök csak az az apát meghívása és engedelmé mellett mondhatnak misét a monostorban.²⁾ I. Pál pápa 763-ban hasonló jogokat adományoz a brixeni apácakolostornak; felmenti őket minden püspöki hatalom alól, s elrendeli, hogy csak az apátnő engedélye mellett mondhat a püspök ott misét stb.³⁾ I. Paschalis 817-ben a farfai monostort is kiveszi a püspök hatóságából;⁴⁾ ugyanazt teszi XIII. János 972-ben a paviai monostorral, melyet minden egyházi és világi befolyás alól felmentvén, egyenesen a sz. szék alá rendel.⁵⁾ Ugyan e pápa ugyanezen évben a ticinói egyháznak is hasonló kiváltságot enged.⁶⁾

Látjuk tehát hogy Cassino és a vele rokon monostorok okleveleiben a püspöki hatóság alól való felmentés nem ismeretlen; nem kell tehát annak keletkeztét a XI. század végére tennünk, mert gyökerei messze benyúlnak a VII. századba.

Pápai oklevelekben tehát találkoztunk exemptiokkal; de vajon találkozzunk-e világi fejedelmekében is? I. Ottónak a bobbioi monostor részére 972. júl. 30-án adott oklevelében olvassuk : »Insuper etiam decernimus, ut iusta privilegia a Romanis pontificibus collata praefato coenobio suum ius ac vigorem teneant, ita ut nullo episcopo subiaceat, neque aliquando

¹⁾ *Margarini*. Bullarium Cassinense. I. 2. 1.

²⁾ *Margarini*. II. 5—6. 1.

³⁾ *Margarini*. II. 7—8. 1.

⁴⁾ *Margarini*. II. 21—22. 1.

⁵⁾ *Margarini*. II. 45—46. 1.

⁶⁾ Cod. dipl. Langob. 1281. 1.

obsequium praebeat.» ¹⁾ I. Ottó csak megerősíti a római pápának erre vonatkozó bulláit; tovább megy III. Ottó, ki 1001. nov. 22-én a pomposai sz. Mária-kolostort minden érseki hatalom alól kiveszi, s királyi monostornak nyilatkoztatja: »unde abbatiam S. Mariae de Pomposa *ab omni subiectione archiepiscoporum sive aliorum excutimus*, ut regalis sit, nulli dominantium personarum subiectum, sintque monachi eius ab omni secularis servitii infestatione securi.« ²⁾

Hasonlóra gyakran találunk példát francia királyok okleveleiben, mi arra mutat, hogy ilyesmihez nem volt külön pápai engedélyre szükség. Robertnek 999-ben a párisi sz. Maglorius apátság részére szóló oklevelében a király így szól: »simulque ut nullus metropolitanus, aut aliquis suus subiectus, etiam pontifex Parisiacus, causa alicuius ordinationis illuc ingredi praesumat, nisi vocatus venerit, aut ad sanctam missam celebrandam, aut ad ecclesias consecrandas, aut ad benedictiones clericorum faciendas, et quod debitum excusare non debet, qui vocatus fuerit.« ³⁾ Szintén Robert 1002. körül az Auxerre-i S. Germain apátságot királyi mundium alá veszi »ita ut sub nostra protectione liceat eis quiete vivere, et vivendo quiescere; *nullusque episcopus vel aliquis ex episcopalibus ministris ibidem aliquid praesumat exercere iudicium*;« majd alább: »et ut *nullo unquam tempore sub alicuius episcopi dominatione redigantur*, et nullus episcopus ipsam abbatiam a regia celsitudine exquirere, et ipsos monachos sollicitare aut inquietare praesumat, hac nostrae auctoritatis praeceptione omnino interdicimus.« ⁴⁾

Egyi példa, azt hisszük, teljesen elég annak kimutatására, hogy sz. István korában efféle exemptiok általánosan szokásban voltak; s hogy azok osztogatását nemesak a pápák, hanem világi fejedelmek is gyakorolták.

¹⁾ *Margarini*. II. 50. l.

²⁾ *Margarini*. II. 64. l.

³⁾ *Bouquet*. Recueil. X. 576. l.

⁴⁾ *Bouquet*. Recueil X. 580. l.

2. Szabad apátválasztásra és a választott apátnak tesszésszerinti püspöktől való felszentelésére szintén bőségesen találunk példát cassinoi oklevelekben. A Zachariás-féle 741-diki bullában olvassuk: »Defuncto autem abbate, ex se se ipsa congregatio secundum sanius consilium sapientum et seniorium fratrum sibi abbatem eligat, et apostolicae sedis pontifici firmandum et consecrandum exhibeat.«¹⁾ Hogy ez esetben a pápa maga-magának tartotta fönn a választott apát felszentelését, oly kitüntetés, mely leginkább helyi viszonyokban leli magyarázatát.

I. Pál pápa 763-ban a brixeni apácakolostornak ugyanoly kiváltságot enged, minőt sz. István a sz. mártóninak; e szavakkal: »decrevimus, ut sibi (abbatissae) liceat a quocunque, et de quacunque civitate voluerit episcopo consecrari.«²⁾

IV. Gergely 835-ben ismét a pápának tartja fönn — ismét természeti okokból — a perusiumi apát felszentelését: »Statuimus autem, cum abbas ipsius monasterii obierit, neque a regibus, neque ab archiepiscopis, sive ab episcopis, neque a marchionibus vel comitibus, neque a qualibet persona hominum, aliqua cupiditatis causa, ibidem eligatur, neque consecratur Abbas, sed qualis a cuncta congregatione monachorum ibidem degentium eligetur, et communi consilio, a nobis nostrisque successoribus pontificibus consecratur.«³⁾

XIII. János pápa azonban ismét tetszésszerinti püspökre bizza 972-ben a paviai szabadon választott apát felszentelését, mondván: »Post obitum autem abbatis nemo ibi abbatem constituat, nisi quem consensus et communis voluntas fratrum ex ipsa congregatione elegerit. Electo vero abbati sit facultas omni tempore praesulem eligere, qui tam sibi, quam caeteris fratribus cum timore Dei totiusque congregationis conibentiam, ubicunque voluerit, consecrationis insi-

¹⁾ *Margarini*. I. 4. 1.

²⁾ *Margarini*. II. 8. 1.

³⁾ *Margarini*. I. 6. 1.

gnia, huius nostrae auctoritatis privilegio absque ullo prae-textu conferat datione.« ¹⁾

E pápa úgy látszik igen bőkezű volt a kiváltságok osztogatásában; mert még ugyanezen évben a ticinoi egyházat, és az ottani sz. Mária apáca-kolostort egészen ilyen kiváltsággal ruházza föl. ²⁾

A mi a királyi okleveleket illeti, azokban a szabad apát-választási jog igen gyakori. Már IX-ik századi formákban megtaláljuk ennek nyomát. ³⁾ Innét kezdve pedig végig húzó-dik valamennyi uralkodó oklevelein.

I. Konrád 913-ban febr. 3-án a corvey-i apátságnak megengedi, hogy »potestatem habeant inter se, cum necessitas venerit, abbatem eligendi, et ut a nullo episcopo de dominicalibus mansis eiusdem monasterii decimae exigantur.« ⁴⁾ I. Heurik 922. apr. 22-én megerősítvén a corveyi apátság kiváltságait, Konrád oklevelét választja minta gyanánt, s e kiváltságot ugyanezen szavakkal fejezi ki. ⁵⁾

I. Ottó 937. jun. 30-án a hamburgi püspökségnek szabad püspökválasztási jogot enged e szavakkal: »Donamus quoque clericis Hammaburgensis aecclesiae potestatem inter se sive aliunde eligendi episcopum.« ⁶⁾ Ugyanezen évben a magdeburgi sz. Móric kolostornak is hasonló kiváltságot enged: »Electionem eis concessimus, abbatem inter se eligendi et advocatum, quemcunque velint, abbatem tamen dignum.« ⁷⁾

Általában az Ottók alatt e kiváltság megengedése igen gyakori; s legyen szabad, erre egész II. Henrik koráig néhány példát idéznünk. I. Ottó 940. apr. 7-én a s. galleni

¹⁾ *Margarini*. II. 46. l.

²⁾ Cod. dipl. Langobardiae. 1275. és 1278. l.

³⁾ *Rozière*. Recueil. II. 725, 728, 739. l. form. DLXXII, DLXXIII, DLXXVI. stb.

⁴⁾ *Böhmer*. Acta Conr. I. regis. 18. l.

⁵⁾ *Jaffé*. Diplomata quadraginta. 2. l.

⁶⁾ *Elmck u. Bippen*. Brem. Urkundenb. I. 10. l.

⁷⁾ *Heinemann*. Cod. dipl. Anhalt. I. 5. l.

apátságot ruházza föl e joggal; ¹⁾ 961-ben az Einsiedeln-i apátságot; ²⁾ 966-ban jan. 17. pedig az aacheni Mária-kolostornak ad hasonló jogokat.³⁾ stb.

II. Ottó 973. aug. 18-án a s. galleni apátságot megerősíti ezen joga gyakorlatában; ⁴⁾ ugyancsak ő 977. apr. 27-én a murbachi monostornak ad hasonló jogot; ⁵⁾ általában alatta is rendkívül gyakori ily jogok engedélyezése.⁶⁾

III. Ottó 984—996. közt az echternachi apátságot is felruházza e joggal; ⁷⁾ 994. máj. 18-án megerősíti a s. galleni apátság régóta élvezett kiváltságát; ⁸⁾ 1000. jul. 6-án a páviai monostornak megújítja e jogát, ⁹⁾ stb. stb.

Sz. István kortársa, II. Henrik sem volt kevésbé bőkezű e szabadság osztogatásában. Így 1004. aug. 1-én a Drübecki monostornak hasonló kiváltságokat adományoz, minőt a Gaudersheimi és Quedlinburgi monostorok élveznek. ¹⁰⁾ 1014-ben a paviai monostornak hasonló jogokat enged, mondván: »Sancimus insuper, et hac nostra auctoritate imperiali concedimus, ut si contingerit, quod saepe accidit, quatenus abbas eiusdem monasterii huius lucis habitaculum deserat, liceat monachis de sinu eiusdem monasterii, quem meliorem viderint, eligere in patrem, omnium episcoporum vel omnium mortalium contradictione remota.« ¹¹⁾

Arra nézve pedig, hogy világi fejedelem engedte meg az ujonnan választott apátnak tetszése szerinti püspöktől való fölszentelését, idézhetjük I. Ottónak 972. jul. 30-án a bobbioi

¹⁾ *Wartmann. Urk. von S. Gallen. III. 14. l.*

²⁾ *Böhmer. Acta imperii selecta. 7. l.*

³⁾ *Lacomblet. Urk. des Niederrheins. I. 63. l.*

⁴⁾ *Wartmann. Urk. von S. Gallen. III. 29. l.*

⁵⁾ *Bresslau. Diplomata centum. 19. l.*

⁶⁾ *Margarini. Bullarium Cassinense. II. 53. stb.*

⁷⁾ *Böhmer. Acta imperii. 21. l.*

⁸⁾ *Wartmann. Urk. von S. Gallen. III. 33. l.*

⁹⁾ *Margarini. II. 61. l. stb.*

¹⁰⁾ *Bresslau. Diplomata centum. 31. l.*

¹¹⁾ *Margarini. II. 71. l.* Csaknem szóról szóra Ardoynus 1002-iki ugyanazon monostornak adott oklevelében. U. o. 65. l.

monostor részére adott oklevelét, mely így szól: . . . »cum necesse fuerit, quem episcopum voluerit, praefatus G. praepositus et eadem congregatio adeat propter consecrationem, et chrismatis dationem requirat.« ¹⁾

A felhozott példák, azt hiszszük, e kiváltságnál is elégségesek annak bebizonyítására, hogy sz. István korában e jog megengedése valóban divatban volt, s hogy azt nemcsak pápák, hanem világi fejedelmek is gyakorolták.

3. Sz. István megengedi, hogy a sz. mártoni monostor barátjai azon püspöktől, s azon helyen vegyék föl az egyházi rendet, a kitől s a hol óhajtják. E jogot a cassinói s a vele összefüggő monostorok már századokkal sz. István előtt élvezték.

I. Tódor pápának 643-ban a bobbioi apátság részére adott bullája e tekintetben igen világosan szól: »Ut videlicet episcopus, quem pater monasterii vel cuncta congregatio voluerit, ad celebrandum missarum solemniam, aut consecrationes praesbyterorum seu diaconorum, vel etiam tabularum, in quibus missae debeant celebrari, habeat facultatem, in eodem monasterio ingrediendi ad pii operis ministerii.« És alább: »Chrisma igitur, vel quicquid ad sacra ministeria pertinet, si a patre monasterii fuerit postulatum, a quibuscunque praevidebit, concedimus praesulibus tribuendum.« ²⁾

Zachariás pápa 741-iki bullájában, mely a cassinói kiváltságok alapja, szintén fölemlíti e jogot a következő szavakkal: »Concessimus etiam hoc apostolico privilegio, ut pro oblatione vel ordinatione praesbyterorum, diaconorum, subdiaconorum et altarium consecratione, chrismaeque acceptatione in quibuslibet eiusdem monasterii possessionibus quemcunque voluerint episcopum invitandum.« ³⁾

I. Pál pápa 763-ban a brixeni apácakolostornak is megadja e jogot: »Cuiuscunque vero ordinis clerici eiusdem Abbatissae rogatu similiter a quocunque et de quacunque voluerit

¹⁾ Margarini. II. 50.

²⁾ Margarini. I. 2. 1.

³⁾ Margarini. I. 4. 1.

episcopo expetantur vel consecrentur.« ¹⁾ IV. Gergely 835-ben a perusiumi monostort is felruházza e kiváltsággal, mondván : »*Damus quoque licentiam vobis, vestrisque successoribus abbatibus ordinandi vestros clericos a qualicunque volueritis episcopo, et chrisma accipiendi.*« ²⁾ S végre ugyanezt engedí meg a sz. Istvánnal csaknem egykorú XXIII. János a pavai apátságnak 972-ben : »*Chrisma vero, vel quidquid ad sacrum ordinem pertinet, a quacunque ecclesia voluerint, nostra auctoritate accipiant.*« ³⁾

A világi fejedelmek oklevelei között pedig legyen elég I. Ottónak elébb idézett oklevelére hivatkoznunk, melylyel a bobbioi monostornak megengedi, hogy a consecratiót s a chrismát azon püspöktől kérheti, kitől óhajtja. S így e kiváltságról is kétségtelen, hogy a cassinoi monostor azt sz. István korában csakugyan élvezte, s hogy annak engedélyezése sz. István előtt is igen gyakori volt; e miatt sines tehát okunk, oklevelünk hitelességében kételkednünk.

4. és 5. Hátra van még a pannonthalmi apátság két utolsó kiváltságának taglalása, melyeket pontificáliák használhatásának neve alatt összevonhatunk. Benczúr, és napjainkban Horváth Mihály egyértelműleg azt hirdették, hogy ezeknek megengedése sokkal később jött divatba, a XI. század végén — sőt Benczúr a sandalok használati jogát a XII. századra teszi. Az általok felhozott érveket immár ismerjük, de adósak vagyunk annak kimutatásával, hogy némely apátok már sz. István előtt is megkapták a mitra, dalmatica, sandalok stb. használati jogát.

Különösen két pápai oklevél az, melyekre hivatkoznunk akarunk, melyek ez ellenvetés aplotalanságát eléggé kitüntetik.

I. Tódor 643-ban, tehát negyedfél századdal sz. István kora előtt, a bobbioi apátságnak megadja a pontificáliák használhatási jogát : »*Hoc privilegium perhenni auctoritate servandum ipsi monasterio et eius ecclesiae alacriter indulgemus,*

¹⁾ *Margarini.* II. 8. l.

²⁾ *Margarini.* I. 6. l.

³⁾ *Margarini.* II. 46. l.

ut videlicet *liceat abbati eiusdem venerabilis loci mitra et aliis pontificalibus uti.*¹⁾

V. Gergelynek 996-ban a ticinói monostor részére adott bullájában ezeket olvassuk: »Ad haec *dalmaticae, mitrae, sandaliorum nec non cyrothecarum*, usum etiam in itinerandum insigne tintinabuli tibi tuisque legitimis successoribus *iuxta praedecessorum nostrorum statuta concedimus.*«²⁾

Nem bizonyít-e elég világosan e két példa is? s ha fejezetünket idézetekkel túltölteni akarnók, bizonynyára több esetet is hozhatnánk föl; azt hisszük azonban, hogy e két példa is elegendő Horváth Mihály e mondatának: »Ílyféle exemptiók a püspöki hatóság alól, valamint ama szabadalmak is, hogy az apátok püspöki jelvényeket s diszítványokat viselhessenek, még a külföldön is csak később kezdenek vala divatba jönni« — tarthatatlanságát kimutatni. A szabolcsi és esztergomi zsinatok végzései, melyek az apátoknak megtiltják a püspöki jelek viselését, csak annyit bizonyítanak, hogy voltak apátok, kik jogosan éltek pontificáliakkal, s voltak, kik jogtalanul; s azt hisszük, könnyű kitalálni, hogy a fönnbbi zsinatok ez utóbbiakat értik.

Fejezetünk végéhez jutván, még néhány szót óhajtunk mondani arról, volt-e valóban Istvánnak, a világi fejedelemnek, joga ily nagymérvű kiváltságokat adományoznia. Az egész csak azon fordul meg, adott-e II. Sylvester pápa Istvánnak bullát, vagy sem. Kétségtelen, hogy igen. Honnan írná különben Hartvik, kit sz. Istvántól egy század sem választott el: »*Benedictionis ergo apostolicae litteris cum corona et cruce simul allatis*« . . ?³⁾ Akkoriban még nem volt ismeretes a Levakovich által napfényre hozott bulla; s így Hartviknak máshonnan kellett merítenie tudósítását. A nélkül hogy valamit adnánk Sylvesternek mai alakjában ismeretes

¹⁾ *Margarini* I. 2. l.

²⁾ *Cod. dipl. Langobardiae.* 1618. l.

³⁾ *Podhradczky* kiad. 62. l. Ugyanigy a Hartvik nyomán szerkesztett, s egy varsói XIII. századi codexben fentartott *Chronica Hungarorum. Endlicher.* Monum. rer. Hung. 69. l.

bullájára, annyi kétségtelen, hogy a bullának kellett olyasmit tartalmaznia, mely az újonnan megtért nemzet királyát rendkívüli jogosítványokkal ruházta föl; ez az akkori viszonyokból s helyzetből könnyen érthető.

A pápák, ismételjük, soha sem erősítették volna meg sz. István oklevelét, ha a király e joggal nem lett volna felruházva. Sőt magok is iparkodnak azt megmagyarázni, a meny-nyiben Istvánt »legatus de latere« méltósággal --- ki a legnagyobb egyházi jogokkal volt felruházva --- ellátott királynak hirdetik.¹⁾

Mindenesetre érdekes és jellemző, a mit Raynald ír e tárgyról: »Hic forte lector mirabitur regem ecclesiastica privilegia in abbatem contulisse, quorum auctoritas ad sedem Apostolicam spectare tantummodo possit. Verum difficultas omnis evanescet, si secum cogitatione reputarit, Stephanum ob egregias animi virtutes, atque in dilatanda fide ardentissimum zelum, ob quem optime de ecclesia meritis, dictusque Ungarorum apostolus, legati dignitate ab Romano pontifice auctum et insignitum esse, eaque non ut regem, sed ut legatum privilegia indulsisse.«²⁾

Ezzel aztán magyarázatát nyerjük annak, miként adhatott István oly kiváltságokat, melyeknek osztogatása az apostoli széknek volt fentartva. Bármiként álljon is azonban a dolog, sz. István adományát --- a pápai megerősítéseken kívül --- szentesítette a folytonos gyakorlat; s egyéb adat hiányában, a jogfolytonosságot is bizonyítéknak kell elfogadnunk.

¹⁾ Igy pl. X. Leo 1513-ban »qui munere legationis de latere functus fuisse dicitur.« --- *Theiner. Vetera monum.* II. 615. l.

²⁾ *Raynald. Ann. Ecclesiastici. Edit. Mansi.* II. 63. l. 1232. évhez. E nézetet teszi magáévá *Kollár* is, mondván: Ad propositum quod attinet, adnotavit iam eruditus Raynaldus, divum Stephanum non ut regem sed legatum apostolicum et vicibus summi pontificis fungentem, privilegia ista monasterio S. Martini montis Pannoniae indulsisse. *Ist. dipl. iuris patronatus.* 76. l.

17. §. Eschatocollum.

Oklevelünk legutolsó részéhez értünk, melylyel vizsgálódásunk véget ér. Hogy rendben haladjunk, felbontjuk részeire oklevelünk eschatocollumát; s bele vonván az oklevél pecsétje felől mondandónkat is, a következő öt pontról fogunk beszélni: 1. Subscriptio regis, a monogrammával egyetemben. 2. Subscriptio cancellarii. 3. Datum. 4. Oklevelünk utóírata, és végre 5. Sz. István pecsétje.

1. A subscriptio regis sora oklevelünkben következőkép szól: »Signum domni Stephani incliti regis M.« Ezzel teljesen megegyező a pécsváradi és bakonybéli alapító oklevelek illető sora (csak hogy ez utóbbiban *incliti regis* helyett megfordított szórendben *regis incliti* áll.)

Azt hiszszük, elég egyszerűen az egykorú német oklevelekre utalnunk, melyekben e sor csaknem megegyező vagy analog szavakkal fordul elő. Oly ellenvetésekre, minőket Benzúr tett e sor ellen, ¹⁾ mai nap már nem lehet reflectálnunk; annál érdekesebb azonban a monogramma kérdése, s megérdeмли, hogy néhány sort neki szenteljünk.

Sz. Istvánnak monogrammája négyszögletes s a király nevén kívül, címét is rejti (monogramma quadriforme titolare.) Tán nem lesz érdektelen, ha a monogramma feloldásának néhány régibb combinatioját felemlítjük. *Dezsericzky* abból e szavakat olvassa ki: »Stephanus primus rex Hungariae;« *Gatterer* pedig: »Stephanus rex Hungariae,« e feloldást *Schwartner* is elfogadja diplomaticája első kiadásában; a másodikban azonban már »Stefannus rex augustus« mellett küzd. *Perger* minden nehézség nélkül elfogadja *Gatterer* olvasását, erősen cáfolván *Schwartner*t, noha e téren járatlanságát s kevés tapasztalását folyton emlegeti. Horvát István ezekkel szemben a monogrammból csak »*Stefanus rex*«-et hoz ki, s részünkről nem hiszszük, hogy csalódnánk, midőn mi is Horvát olvasását fogadjuk el helyesnek; mellőzzük a *Hungariae*

¹⁾ I. Nova Dubia. 29. pont.

és *augustus* szavak ellen felhozható kifogásokat, (noha ez utóbbit könnyen megmagyarázhatnók, mert III. Ottónál általános;) csak az egykorú német- s más országi monogram-mák többségére utalunk. Kis megerőltetéssel, s egy kis phantasiával monogrammánkból mindent kihozhatunk; csak hogy a diplomatica nem az a tudomány, hol ezeknek — különösen az utóbbinak — helye lenne.

A monogrammról levén szó, nem lehet érintetlenül hagynunk az u. n. *ductus fundamentalist*, vagyis azon alapbetűt, melyhez a többi függesztve van. Gatterer a H betűt tartja annak; e combinatio azonban természetesen elesik, ha a monogramma csak a »Stefanus rex« szavakat rejti. Schwartner diplomaticája első kiadásában az N betű mellett küzd; a másodikban azonban X mellett nyilatkozik; Perger, Schwartnernek mindenben hív követője, ebben nem indul utána s hosszasán iparkodik bebizonyítani, hogy H az alapbetű. ¹⁾ A mi bennünket illet, ha már csakugyan el kell egy betűt alapnak fogadnunk, úgy inkább az N mellett nyilatkozunk; X nem lehet az, mert az egymást keresztező két vonás oly vékony, hogy azt ductus fundamentalisnak nem tekinthetjük; megjegyezzük azonban, hogy monogrammánkban egy betűforma sem válik ki annyira, hogy azt főalaknak lehetne elfogadnunk.

Sz. István monogrammája titularis, vagyis a király nevének kívül, annak címét is magában foglalja. E körülményt, mint már volt alkalmunk említeni, Cornides oklevelünk hitelessége ellen fordítá; állítván, hogy ily titularis monogrammak sokkal sz. István kora után kezdenek divatba jönni. Már Batthyány és Koller iparkodtak ez ellenvetést megerősíteni, hivatkozván — különösen az előbbi — a N. Károly korától kezdve divatozott monogrammákra. A mily téves volt

¹⁾ Megjegyezzük azonban, hogy Schwartner teljesen félreértette; jelesen e mondatát: »S. Stephani . . . monogramma . . . litterale est, pro fundamento habens literam X. intermedium, cum extremis I et E (aut etiam G.) linea horizontali copulatam« — (Dipl. 2. kiad. 138.) úgy értelmezi, hogy Schw. az X, I, E s talán G. betűt tartja a monogramma alapvonásának, s e félreértett mondat cáfolásában hosszú időt tölt.

a támadás, oly téves volt a védelem is ; mert N. Károly korában tituláris monogramma ismeretlen, és sokkal utána kezd divatba jönni. A tárgy, azt hisszük, bír annyi érdekkal és fontossággal, hogy néhány sort neki szenteljünk.

A legelső, ki címzetes monogrammákat hozott divatba Odo párisi gróf s utóbb francia király, együgyű Károly (Carolus simplex) ellenese volt, 887-ben. Akkoriban ugyanis általános szokás volt a monogrammákat kereszt (†) alakjában rajzolni, a mennyiben a kereszt négy ágának végeire, s a két ág metsző pontjába egy-egy betűt függesztettek. Odo rövid neve azonban nem volt elég ez öt hely kitöltésére, s így szükségből a király neve mellé *rex*-et függesztettek. E véletlenségből támadt monogramma használata aztán körülbelül száz esztendővel később általánossá vált.

Németországon II. Ottó a legelső, ki címzetes monogrammát használ, 976-ban. Egbert nevű cancellárja volt az, ki ennek használatát behozta, s évek kellettek, míg a tisztán névrentő monogramma a használatból kiszorult.

Ettől kezdve egész le százsz Lothárig a címzetes monogramma uralkodik, s így nincs mit csudálkoznunk azon, ha sz. István is, kora szokásának hódolva, olyannal él.

Ismeretes dolog, hogy a monogrammákban van — legalább igen sok esetben — egy vonás, melyet a király sajátkezűleg húzott ; ez pótolta a király sajátkezű aláírását, melylyel a merovingi királyok oklevelei még rendesen ellátvák. Ez azonban a karolingok alatt — minthogy sok király kiskorú volt, a többi meg írni nem tudott, — divatból kijöven, a királyok megelégedtek azzal, hogy a monogrammában egy vonást, az u. n. befejező vonást (Vollziehungsstrich), sajátkezűleg húzták. Az okleveleknél azonban tapasztaljuk, hogy úgy a király mint a cancellaria főbb tisztviselői mindinkább visszahúzódnak az oklevél kiállítása körüli gondoktól ; s így a teher az alsóbb személyzetre nehezedett : a király is idővel sokallván még e fáradságot is, e befejező vonással semmit sem gondolt, minek folytán az igen sok esetben elmaradt, vagy a monogrammát az készítette el egészen, ki az oklevelet is írta. Ez

utóbbi eset áll fönn jelen oklevelünkkel szemben is. Beható vizsgálat alá vettük annak monogrammáját, de nem sikerült benne oly vonást felfedeznünk, mely a tinta eltérő színe, vagy elűtő tollvonás miatt arra engedne következtetni, hogy a ke-resettet feltaláltuk. Sz. Istvánnak többi okleveleiben (u. m. a pécsváradi- és a bakonybéli) előjövő monogrammákat pedig nem vonhatjuk be vizsgálatunkba, noha tán összehasonlítás által biztosabb eredményre jutnánk; mert azokat csak későbbi átiratok- s másolatokban birjuk. III. Ottó korában azonban, miként említők is, a befejező vonás a legtöbb esetben elmarad, s így ez sem képezhet nehézséget oklevelünk ellen.

2. A király aláírásával egy sorban, a monogrammától jobbra a kancellár aláírásával találkozunk: »Dominicus archiepiscopus vicecancerarius fecit.« Ezzel némileg analog a bakonybéli apátság 1037-iki alapítólevelében előjövő: »Dominicus archiepiscopus vicecancellarius pater est.«

Mindenek előtt tekintsük azt, minő alakban találjuk e formát németországi oklevelek közt, s azután térjünk át az *archiepiscopus* és *vicecancerarius* szavakra, melyekkel oklevelünk megtámadói annyi zajt ütöttek.

Németországon a cancellár aláírása nem azt szokta tartalmazni, ki írta az oklevelet, hanem ki recognoscálta, vagyis ki vizsgálta felül azt; ily alakban: »N. cancellarius recognovi.« Sz. István oklevele azonban az oklevél, illetőleg a monogramma elkészítését emeli ki. E tekintetben leginkább a franciaországi oklevelek azok, melyekkel oklevelünket összevet-hetjük; ezekben ugyanis az »N. cancellarius scripsit« forma, mely a mienkkel értelmileg megegyező, igen gyakran előfordúl.¹⁾

Nehezebben dönthető el a *vicecancellarius* szó kérdése, mely ebben a korban csaknem teljesen ismeretlen. A legregibb példa, mit e szónak akkoriban való divatára felhozhatunk, a Gáuoczi által is idézett 1021-iki feljegyzés: »Praesentibus Aribone archiepiscopo, archicancellario. . . Walrico

¹⁾ Musée des archives nationales. Paris, 1872. 58, 59, 64. stb. I.

vicecancellario, et pluribus aliis episcopis, comitatibus et regni fidelibus.« Németszági oklevelekben e méltóság ez időtájt teljesen ismeretlen. A királyi cancellária ugyanis ezen egyénekből állt: archicapellanus, cancellarius és notarii. Az megessett, sőt csaknem általános volt, hogy a cancellarius az archicapellanus helyett, a notarius az archicapellanus vagy cancellarius helyett végezte az oklevél recognoscálását; de ezt e szavak fejezik ki: »N. cancellarius vice (ad vicem) archicapellani« vagy N. notarius vice (ad vicem) archicapellani seu cancellarii recognovit.« A *vice* tehát mindig genitivussal jár, s annak a *cancellarius*-sal egy szóba való összefűzése ebben a korban ismeretlen.

Némi analogiát találunk azonban Franciaországban, hol Robert király 1019-iki oklevelének recognitiójában olvassuk: »Balduinus *subcancellarius* vice Arnulfi archiepiscopi primi cancellarii recognovit atque firmavit.« ¹⁾ Általában a francia oklevelek praxisa e tekintetben nem oly állandó, mint a németeké; mert e Balduinust máshol ismét cancellarius, notarius, apocrisarius, signator stb. nevekkel találjuk nevezve. De hogy mindezen eltérő nevezet dacára Balduinnak előkelő állást kellett a király cancelláriájában elfoglalnia, kitűnik abból, hogy az ő nevében is történt recognitio; így Robert 1031. oklevelében: »Evrardus monachus scripsit ad vicem Balduini signatoris.« ²⁾

A subcancellariusi cím gyaníttatja velünk, hogy Franciaországban ebben a korban már volt oly hivatal, mely méltóságra a summus cancellarius és a notarius közt állott. Ha ezt elfogadjuk, némi magyarázatot nyerünk sz. István vicecancellariusára nézve.

Fenforog még az oklevél múlt századi védői által fölhozott combinatio, hogy t. i. Domonkos nem sz. Istvánnak, hanem a római székek volt vicecancellarius; ennek bebizonyítására azonban — anyag hiányában — semmit sem hozhatunk föl.

¹⁾ Bouquet. Recueil. X. 602. l.

²⁾ Bouquet. Recueil. X. 626. l.

Hazánkban különben sajátságos helyzetben vagyunk a cancellárok- és vicecancellárokkal szemben. A legelső névleg nevezett királyi cancellár *Barnabás*, II. Gejza alatt, ¹⁾ s utána *István* egy 1163-iki oklevélben. ¹⁾ Vicecancellárokat ellenben már a XI. századból ismerünk; így az oklevelünkben említett Domonkost, kinek neve a bakonybéli apátság alapító levelében is előfordúl; ezen kívül ismerjük még *Pábiánt* 1082-ből, ²⁾ sz. László idejében. Ez mindenesetre sajátságos körülmény, melynek okát megmagyaráznunk nem lehet.

De föltéve, hogy a *vicecancellarius* szónak sz. István korában való előfordultát csakugyan nem vagyunk képesek kimutatni: ezzel semmit sem ártunk oklevelünk hitelességének. Hogy a vicecancellári méltóság az esztergomi érsekséggel össze nem fér, mert ez utóbbi mindenha a főkancellár tisztét viselte, miként ezt Horváth M. az oklevél ellen hitte felhozhatni: annak cáfolását fölöslegesnek tartjuk; mert — miként többször is említők — oklevelünk egy szóval sem állítja, hogy Domonkos esztergomi érsek volt. Ki volt Domonkos, valjon csakugyan egy külföldi érsekség élén állt-e, vagy mint hazánkba küldött pápai követ csak pusztá érseki címmel volt felruházva? e kérdések fejtegetésébe, melyek célunktól messze vezetnének, ereszkeznünk nem lehet. Elég azt ismételnünk, hogy Domonkos esztergomi érsek nem lehetett; egyrészt mert érsekségére semmi adatot felhoznunk nem lehet, másrészt mert érsekségét Asztrik-Anasztáz érseksége megdönti. Ha tehát ő nem állott az esztergomi érsekség élén, úgy a vicecancellári méltóság nem állt egyházi méltóságával ellentétben; s így Horváth M. e pontban olyasmit támadott meg, mit oklevelünk nem is állít.

3. A cancellár aláírását a datum sora követi, mely következőkép szól: »Anno dominicae incarnationis millesimo primo

¹⁾ *Fejér*. Cod. dipl. III. 2. 119. l.

²⁾ *Fejér*. C. d. II. 168. l.

³⁾ *Fejér*. Cod. dipl. I. 457. l. V. 6. *Ujvár*. Index co-l. dipl. Pest, 1866. 533—534. l.

indictione XV, anno Stephani primi regis Ungrorum secundo hoc privilegium scriptum et traditum est.« E pont magyarázására nem szükség bővebben kiterjeszkednünk; mert ez ellen nem tehetni ellenvetést, minek megcáfolásába ereszkedhetnénk.

Az 1001. évnek megfelel mind az indictio s mind az uralkodási év. Azon ellenvetést, melyet Benczúr támasztott a XV-ik indictio ellen, napjainkban már fölösleges cáfolgatni. Inchoffer eljárása pedig, ki az indictio nyomán indulva, az oklevél keltét 1002-re volt hajlandó tenni, úgysis követők nélkül maradt. Elmondhatjuk tehát, hogy oklevelünkben semmi datálási nehézség fönn nem forog; s hogy az valóban 1001-ben, még pedig az év három utolsó hónapjában kelt.

Benczúr megütöközött azon, hogy a datum sora a monogramma és a pecsét után következik, és azt kérdé: miért nincs az utóirat újabb monogrammával és pecséttel ellátva? Ezzel elárulta azt, hogy előtte az egykorú németországi oklevelek teljesen ismeretlenek. Ha csak futó pillantást vetett volna azok közzé, rögtön szemébe tűnt volna, hogy azok csaknem kivétel nélkül ugyanúgy datálvák; s kétségtelenül nagy fáradságába került volna oly oklevelet találnia, melynek datuma a monogramma sorát megelőzi.

A mi oklevelünk datumában feltűnő, ez: *hoc privilegium scriptum et traditum est*. Németországi királyi diplomák ezt nem így szokták kifejezni; ezek a datumon kívül az actumról, vagyis a jogi cselekvény helyéről is meg szoktak emlékezni, miről sz. István oklevele mélyen hallgat. A *traditio* fontos szerepet játszik azonban a charta pagensisekben, hol az aláírások közt rendszeren előjön: »N. notarius et iudex scripsi, post tradita complevi et dedi.«¹⁾ A *traditum* szó sz. István oklevelében élénken emlékeztet az egykorú charta pagensisek nyelvére; mi nem teszi lehetetlenné a feltevést, hogy oklevelünk szerkezetére a charta pagensisek is befolyással voltak, mint ezt egy ízben már volt alkalmunk hangsúlyozni.

4. A datum után oklevelünk a halászonok s a pozsonyi

¹⁾ *Sichel*. Monum. graphica fasc. I. tab. XI, XII, XIII, XIV. stb.

vámharmadon kívül kilenc falvat sorol föl, melyeknek a szent király akarata szerint jövődöben a monostor birtokához kelle tartozniok. Nem akarjuk mindazon ellenvetéseket ismételni, melyeket Benczúr ez utóirat ellen felhozott; utalunk e részben Benczúr 3. ellenvetésére, s a mik ott pro és contra elmondattak: csak arra akarunk kiterjeszkedni, valjon csakugyan oly szokatlan-e ily utóirat a külföldön, hogy miatta sz. István oklevelét el kelljen ítélnünk?

Ismételjük, a mit már több ízben kijelentettünk, hogy oklevelünk szövege s a kérdéses utóirat mindvégig egy kéz írása, s hogy sem a tinta színében, sem a tollvonásokban eltérés észre nem vehető. Ha tehát hitelesnek ismerjük el oklevelünk szövegét, annak kell elismernünk az utóiratot is, s a benne foglaltakat.

Tudjuk, hogy a donationak nem rendes formája az, melyben sz. István a mondott kilenc helységet felsorolja; de — habár ritkán — találunk külföldön erre is példát.

Gánoczi fölhozta Tírpimir 838-iki oklevelét, melynek illető részét Benczúr 3-dik ellenvetésének tárgyalásánál mi is közöltük. Hogy a datum sora után is iratott néha valami, mutatja I. Konrádnak 914-ben máj. 25-én a regensburgi sz. Emmerám kolostor részére kelt oklevele, ¹⁾ melynek datum-sora ekkép hangzik: »Data VIII. iun. anno incarnationis domini DCCCC. XIII, indictione II, anno vero regni regis Chuonradi III, actum ad Foracheim. In dei nomine feliciter.« E szavak után egy pergamen szalag van az oklevélhez varrva, melyen ugyanazon kézzel írva a következő szavak olvashatók: »Per haec loca et infra haec loca super omnia animalia forestensia foresti ad Sulzibach bannus distenditur: ad orientem terminatur rivo, qui dicitur Samentesbach, a Danubio usque ubi ipse Samentesbach fontem habet, et inde in Bibbinesbach, et inde in Sulzibach, et per Sulzibach sursum

¹⁾ *Ried*. Cod. dipl. episcopatus Ratisb. I. 93—94. l. *Böhmer*. Acta Conr. 25—26. l. Facsimiléje Chron. Gotwicense. 106. l., hol azonban éppen az utóirat hiányzik.

versus usque in Wattenvelden, et inde in supremam partem loci. qui dicitur Hunbrechtszanta, et inde super montem, qui dicitur Steininbühl, et inde deorsum per paludem, quae dicitur Erelinlaa, et inde per superiorem partem loci, qui dicitur Adolvesbrunst, et inde per rivum, qui dicitur Erilibach, usque in rivum, qui dicitur Suindilibach, et per ipsum usque ad fontem ipsius, et inde contra meridiem usque in Danubium.« Ez utóirat tehát szintén fontos intézkedést tartalmaz t. i. a határok leírását, minek eredetileg szintén az oklevél szövegében lenne helye.

Hasonló alakú III. Henriknek 1007. nov. 1-én a bambergi egyház részére szóló oklevele, melynek datuma: »Data kalendis Novembris, indictione V. anno dominicae incarnationis M.VII. Anno vero domni Heinrici secundi regnantis VI. Actum Frankonofurt feliciter amen.« Ez után teljesen ugyanezen kézzel írva a következő szavakat olvassuk: »Advocatus placitum habeat (az oklevélbeli immunitások közt ugyanis az ügyvéd szabad megválaszthatásának joga is előfordúl) ante festum S. Michahelis et ante XL-mam, et tunc detur ei servitium, duo modii tritici, modius siliginis, porcus inductilis, porcus latteralis, porcellus, VI. casei, C. ova, VIII. gallinae, una nona vini vel medonis, et urna constet ex XXX. staupis, duae urnae cervisiae eiusdem mensurae, et duo scobri avenae, modius avenae trituratione, similiter fiat de aliis principalibus bonis S. Georgii.« ³⁾ Ez szintén oly intézkedés, mely inkább az oklevél contextusában foglalhatna helyet.

Látjuk e három példából is, hogy elszórtan mégis találunk eseteket ily utóiratokra, s így nincs okunk sz. István oklevelét e tekintetben egyedül állónak s így gyanúsnak tartanunk.

5. A legutolsó tárgy, melyről szólni tartozunk, oklevelünk pecsétje, melynek megerősítési módjáról 1. fejezetünkben már említést tettünk. A mi a pecséten ábrázolt alakot illeti, belőle még a következőket vesszük ki: a királyt látjuk görö-

³⁾ Monumenta Boica. XXVIII. II. rész. 355. l. Facsimiléje a bécsi Inst. für österr. Geschichtsforschung birtokában.

gös palástartal, egyszerű, lábzsámolylyal ellátott trónon ülve, baljában világtekevel, jobbában pedig valószínűleg lándsát tartva. A pecsét legendájából mai nap csak a következő két szó vehető ki: . . . . VNGARO . . . . REX. . . . Miként kell a többit kiegészítenünk, bajos volna megmondani. ¹⁾

Benczúr — miként az ellenvetések 10. pontjában említők — egy újabb érveléssel lépett föl Batthyány védelmére adott válaszában sz. István pecsétje ellen. Ellenvetése a következő: Sz. István pecsétje a királyság egész alakjában trónon ülve ábrázolja; Heineccius tanítása szerint azonban II. Henrik volt az első, ki 1003-ban divatba hozta a trónon ülő alakot: Sz. István pecsétje tehát 1001-ből való nem lehet. Benczúr ellenvetése mindenesetre igen fontos, s ha valóban áll az, mit ő Heineccius után hirdet, oklevelünk pecsétjét hitelesnek elfogadnunk nem lehet. Igaz, hogy a német pecséttan újabb művelői, mint Römer-Büchner, ²⁾ Heffner ³⁾ sem ismernek III. Ottótól oly pecsétet, mely sz. Istvánéval megegyezne.

Ismeretes, hogy van III. Ottónak oly pecsétje, mely a császárt állva ábrázolja, ki egész alakjában a földgömbön áll, fején alacsony koronával, jobbában lándsát, baljában kereszt nélküli birodalmi almát tartva. ⁴⁾ Ez volt 996-ban a legelső lépés az ülő alak felé, s a legelső eltérés az addig divatozott mellképektől. Ha tekintjük, mi gyakorolta e befolyást III. Ottó pecsétjeire, kétségtelenül azt fogjuk találni, hogy a charta pagensisiek, mert azokban álló alakot mutató pecsétek már régtől fogva előjönnek. ⁵⁾

¹⁾ Rajza Pray. Synt. de sigillis. VIII. tábl. 1. fig. Horvát István facsimiléjének hátán. Tud. Gyűjt. 1836. I. Török. Magyarország. primása. II. tábl.

²⁾ Römer-Büchner. Die Siegel der deutsch. Kaiser. Frankfurt, 1851.

³⁾ Heffner. Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel. Würzburg, 1875.

⁴⁾ Römer. 22. l. Heffner. 6. l. Ábrája Heffnernél. III. tábl. 17. sz.

⁵⁾ Így pl. Gero örgróf pecsétjén (964. okl.) az örgróf állva, egész alakban van ábrázolva. Heinemann. Cod. dipl. Anhaltinus. I. 27. l.

III. Ottó nem sokára, 998-ban, a második lépést is megtette az ülő alak felé, s e lépés mind Heineccius, mind Römer és Heffner előtt ismeretlen maradt. Foltz, ki legújabb időben tette a német császárok pecséteit vizsgálata tárgyává, azokról igen alapos és kimerítő dolgozatot adott; ¹⁾ elég dolgozatának jellemzésére felhoznunk, hogy míg Römer és Heffner III. Ottónak csak három pecsétjét ismerte, addig Foltz a hamisakon kívül *kilencet sorol föl*.

E kilenc pecsét közt előfordúl III. Ottónak egy trónon ülő alakot ábrázoló pecsétje, fején csúcsos koronával, fölemelt jobbajával botra támaszkodik, baljában a földgolyót tartja, melyen kereszt van, (tehát egészen úgy, mint sz. István pecsétjén); a trón igen egyszerű, mindkét oldalon egyszerű körívekkel, melyeket egy harántgerenda köt össze. A császár lábai trapezalakú zsámolyon nyugszanak; a pecsét legendája pedig: OTTO DEI GRACIA ROMANORUM IMP. AUG.²⁾ E pecsét hitelességét sokan kétségbe vonták, ³⁾ de Foltz beható vizsgálat után hajlandó annak hitelességét elfogadni.

Ezen kívül van még egy hamis pecsétje Ottónak, mely a császárt szintén ülő alakban ábrázolja, azonban jobbájában az almával és baljában a pálcával; körirata olvashatlan. ⁴⁾ Elég azonban a másik pecsétre szorítkoznunk; már ezzel is megnyerjük magyarázatát annak, miért találkozunk Ottó halála után II. Henriknél úgyszólván csupa ülő alakkal. ⁵⁾ Ép-penséggel nincs tehát okunk csudálkozni, hogy sz. István Ot-

¹⁾ Foltz. Die Siegel der deutsch. Könige u. Kaiser. Neues Archiv der Gesellsch. für ält. deutsche Gesch. III. (1877.)

²⁾ Foltz. i. h. 38—39. l.

³⁾ Így pl. Stumpf. Die Wirzburger Immunität-Urkunden des X. u. XI. Jh. Innsbruck, 1874. 35. l. 61. jegyz. »Dagegen halte ich die hiervon abweichenden (t. i. érte az álló alaktól elütőt) Siegel mit Brustbild oder gar in sitzender Stellung für nicht genuin.«

⁴⁾ Foltz i. h. 41. l.

⁵⁾ L. ezeket Römer. 22. l. Heffner. 6. l. Fényképezve Heffnernél II. táb. 19. és 20. sz.

tót, kit más dolgokban is hiven követett, a pecsét alakjában is mintájául választotta.

Befejezés.

Megelőző fejezeteinkben összejártuk oklevelünk összes téreit; alig hiszszük, hogy érintetlenül hagyunk volna egy kérdést is, mely oklevelünk hitelessége mellett vagy ellen egy század óta felmerült. E pár sorban, mit még tárgyunknak szentelünk, nem óhajtunk egyebet, csak röviden pár szóban összevonnunk fejtegetéseink eredményét, melyre a jelen dolgozat folyamán jutottunk.

Említettük egy ízben, hogy a diplomatika nem azon tudomány, melyben bebizonyításainkat ad absurdum vihetjük. Bármennyire kétségtelen sok esetben bizonyításunk; sok esetben azonban csak a valószínűség korlátai közt mozog; s jól tudjuk, hogy dolgozatunk és vele sz. István jelen oklevelének hitelessége mindig fog újabb támadókra akadni. Részünkről azonban nem tudunk oly érvet képzelni, mely megdöntené azt, a mit hirdetünk, s meggyőződésünket más irányba terelné. Azt az egyet, azt hiszszük, el fogjuk dolgozatunk által érni, hogy ha akad is oklevelünknek jövőben megtámadója, az nem fogja támadását oly érvekre alapítani, melyek már száz év óta ismeretesek, s melyekre a felelet száz év óta megérkezett. Főkép ez vezérelt bennünket arra, hogy a II. Részben oly bőven adjuk a múlt századi bellum diplomaticum történetét.

A mi fejtegetésünk eredményét illeti, noha az eddigiekből eléggé kiviláglik, célszerűnek tartjuk azt néhány szóba összefoglalni. Egy oklevéllel van dolgunk, mely száz esztendő óta folytonos támadásnak és védelemnek volt kitéve, s melynek legutolsó megtámadása oly tudósunktól történt, kit a történetírás terén méltán megillető koszorúk öveznek. Egy okkal több volt ez arra, hogy oklevelünket oly mérvű kutatások alapjává tegyük, minőknek tárgya — tudunkkal — az soha sem volt. Mennyiben felel meg dolgozatunk eredménye

a ráfordított időnek és fáradságnak, eldönteni nem a mi dolgunk; csalódní azonban nem hiszünk, midőn azt hirdetjük, hogy oklevelünk egészben és részeiben a kornak, melyben kelt, tökéletesen megfelel, hitelességét kilencedfél százados szokás szentesítette, az ellenvetések, miket ellene legrégibb időktől a legújabbig felhoztak, mind tarthatatlanok : tehát az valóban sz. Istvánnak hiteles oklevele, s így legrégibb oklevelünk.

V é g e.

